

ΜΕΛΕΤΕΣ

ΠΕΡΙΟΔΙΚΗ ΕΚΔΟΣΙ

Δρος ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΣΙΑΜΑΚΗ

15

ΤΕΥΧΟΣ 15 - ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ 2013
ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΔΟΝΑΞ
ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ

ΔΟΝΑΞ

Δρος Κωνσταντίνου Σιαμάκη
ΜΕΛΕΤΕΣ τεύχος 15 - TRACTATIONES fascis 15

© Δρ Κωνσταντίνος Σιαμάκης
ISBN 978-960-7127-32-7
ISSN 2241-7192

Χορηγός: άνώνυμος κατ' επιθυμίαν του

Ταχυδρομική διεύθυνσι - παραγγελίες επί αντικαταβολῇ

Δρ Κωνσταντίνος Σιαμάκης
Τ.Θ. 1635 - Πανεπιστημιούπολις
540 06 Θεσσαλονίκη
τηλ. 2310 - 73.73.77

Dr Constantinus Siamakis
P.O. Box 1635 - University
540 06 Thessaloniki
Greece

tel. 2310 - 73.73.77

Έκδόσεις ΔΟΝΑΞ
Τ.Θ. 1635 - Πανεπιστημιούπολις
540 06 Θεσσαλονίκη
τηλ. 2310 - 73.73.77

Editiones DONAX
P.O. Box 1635 - University
540 06 Thessaloniki
Greece

tel. 2310 - 73.73.77

www.philologus.gr

ΚΥΚΛΟΦΟΡΙΑ. Οί ΜΕΛΕΤΕΣ εἶναι περιοδική ἔκδοσι σὲ διαδοχικά τεύχη καὶ σὲ μὴ τακτὰ χρονικά διαστήματα. ἀνὰ πέντε τεύχη τὰ τέσσερα εἶναι 96 σελίδων καὶ τὸ κάθε πέμπτο (5, 10, 15, κλπ.) 120 σελίδων· σύνολο πεντάδος 504 σελίδες. τὸ κάθε πέμπτο τεύχος ἔχει εὔρετήρια καὶ πίνακα περιεχομένων ἐφ' ὅλης τῆς πεντάδος.

ΠΩΛΗΣΙ. Οί ΜΕΛΕΤΕΣ πωλοῦνται σὲ βιβλιοπωλεῖα ἢ κι ἀποστέλλονται μὲ ἀντικαταβολή μετὰ ἀπὸ παραγγελία στὸ τηλέφωνο 2310 - 73.73.77. ἀφήνετε εὐκρινῶς ὄνομα διεύθυνσι τηλέφωνο καὶ παραγγελία στὸν αὐτόματο τηλεφωνητή. ἢ γράφετε τὴν παραγγελία σὲ σημείωμα ποὺ τὸ στέλνετε στὴν παραπάνω διεύθυνσι.

ΣΥΝΔΡΟΜΗ. Ὡς συνδρομὴ ἐννοεῖται ἡ προπληρωμὴ ὁποιοῦνδήποτε πέντε τευχῶν (π.χ. 1-5 ἢ 3-7). ὁ συνδρομητὴς λαμβάνει ταχυδρομικῶς τὸ τεύχος χωρὶς τὴν πρόσθετη δαπάνη τῆς ἀντικαταβολῆς. καταβάλλει τὴ συνδρομὴ του μὲ τὴν ἐπὶ ἀντικαταβολῇ ἀγορὰ ἑνὸς πρώτου τεύχους, ὁποιοῦνδήποτε. μπορεῖ κανεὶς ν' ἀγοράσῃ καὶ παλιὰ τεύχη.

ΧΟΡΗΓΙΑ. Οί ΜΕΛΕΤΕΣ ἐκδίδονται μὲ οἰκονομικὴ ὑποστήριξι χορηγῶν τοῦλάχιστο κατ' ἀρχήν. κάθε χορηγὸς ἀναλαμβάνει τὴ δαπάνη ἑνὸς τοῦλάχιστο τεύχους. χορηγὸς εἶναι κι ὅποιος προαγοράζει 250 ἀντίτυπα ἑνὸς τεύχους. ὁποιαδήποτε συνεννόησι γιὰ χορηγία ἢ προαγορὰ στὸ τηλέφωνο 2310 - 73.73.77.

1. ΙΑΤΡΙΚΗ ΚΑΙ ΥΓΕΙΟΝΟΜΙΑ ΣΤΗΝ ΠΑΛΑΙΑ ΔΙΑΘΗΚΗ

- 1 Όπως ή γεωργία ή κτηνοτροφία και ή άλμεία είναι οί άρχαιοτέρες τέχνες τοῦ ανθρώπου, έπειδή είναι οί άκρως άπαραίτητες για την επιβίωσή του, έτσι και οί άρχαιότερες επιστήμες είναι ή ιστορία και ή ιατρική. και είναι ή ιατρική ή μιὰ από τις δυο άρχαιοτέρες επιστήμες τοῦ ανθρώπου, έπειδή συνδέεται κι αυτή άμεσα με τη ζωή του, την υγεία κι ευεξία του και τη χαρά του· έχει σαν αντικείμενό της τὸ ὕψιστο από τὰ επίγεια αγαθά, την υγεία. ή ιατρική τοῦ είναι τόσο άπαραίτητη όσο και οί τρεις προειρημένες τέχνες που τοῦ εξασφαλίζουν την τροφή. για τὸ λόγο αὐτὸ ή ιατρική –μαζί με την ιστορία– είναι ή επιστήμη με την όποία ασχολείται και ή Βίβλος, ή όποία άλλως δὲν ασχολείται με την επιστήμη. με την ιατρική όμως ασχολείται, με την έννοια ότι ασχολείται όχι ποτέ με τη θετική κι ενεργητική μορφή της, τη θεραπευτική ιατρική, αλλά με την άρνητική και παθητική και προληπτική μορφή της, την υγειονομία.
- 2 Ἡ ιατρική επιστήμη έχει στην ιστορία της δύο καιρία σημεία, ένα όταν ξεχώρισε από την ιερατική μαγεία κι έγινε επιστήμη, κι ένα όταν ανακάλυψε ότι ὁ κύριος αντίπαλός της είναι ένας όλόκληρος κόσμος, ὕλικός μὲν ἀλλ' άόρατος, τὰ μικρόβια. και έξω από τη Βίβλο δυὸ άνθρωποι είναι εκείνοι που επέτυχαν αὐτὰ τὰ πράγματα και προήγαγαν ὅσο κανένας άλλος την ιατρική επιστήμη, ὁ άρχαῖος Ἑλληνας ιατρός Ἱπποκράτης από την Κῶ (460-390 π.Χ.) κι ὁ Γάλλος χημικός Λουδοβίκος Παστέρ (1822-95). ὁ μὲν Ἱπποκράτης τὸ β' μισὸ τοῦ Ε' π.Χ. αἰῶνος στην Κῶ και στη Λάρισα, όπου κυρίως ἔδρασε, απέρριψε τη θεραπευτική δῆθεν μαγεία κι ἔκανε την ιατρική επιστήμη, ὁ δὲ Παστέρ στη Γαλλία ανακάλυψε τὰ μικρόβια κατὰ την εἰκοσιπενταετία 1857-82.
- 3 Στις ἐφευρέσεις κι ανακαλύψεις τοῦ ανθρώπου, που άλλαξαν τη ζωή του, προσέφεραν πολλὰ οί Ἑλληνες, αλλά και άλλοι λαοί, από τούς όποίους οί Ἑλληνες ἔμαθαν κι ἐδεργέτηθηκαν. τὸ νόμισμα, για παράδειγμα, που ἔφερε τη μεγαλείτερη ἀλλαγή στην

οικονομία της ἀνθρωπότητος, τὸ ἐφεῦραν οἱ Λυδοί, κι ἂπ' αὐτοὺς τὸ πῆραν οἱ Ἑλληνες, ἂν καὶ ἡ ἔννοια τοῦ νομίσματος δὲν εἶναι σύλληψι τῶν Λυδῶν, ἀλλὰ κάποιου ἄλλου ἔθνους μακρινωτέρου κι ἀρχαιοτέρου. οἱ «βάρβαροι» Χάλυβες ἐφεῦραν τὴ σκληρυντικὴ *βαφή σιδήρου* καὶ στὴ συνέχεια τὴν παρασκευὴ τοῦ *χάλυβος*, ποὺ πῆρε σὰν ὄνομά του τὸ ἐθνικὸ τους ὄνομα. οἱ Αἰγύπτιοι ἐφεῦραν τὴν παρασκευὴ τοῦ *παπύρου*, τῆς καλλίτερης γραφικῆς ὕλης τῆς προελληνιστικῆς ἀρχαιότητος. ὁ *χάλυβας* δὲ μαζί μὲ τὸν *πάπυρο*, τὰ δυὸ αὐτὰ εἰσαγόμενα ἀπὸ τοὺς *βαρβάρους* ὑλικά, προκάλεσαν στὴν Ἑλλάδα τὴ θεαματικὴ τεχνικὴ κι ἐπιστημονικὴ πρόοδο ἐκείνη, τῆς ὁποίας τὴν ἐποχὴ τὴ λέμε ἐμεῖς οἱ Ἑλληνες μὲ καμάρικλαστικὴ ἐποχὴ, διάσημη, ἐπιφανῇ. τὰ γλυπτὰ καὶ οἱ ἐπιγραφές ὀφείλονται στὴ χρῆσι τοῦ *χάλυβος*, ποὺ μπορεῖ νὰ *χαράξῃ* κι ἐξεργαστῇ τὸ μάρμαρο, καὶ τὰ ἐκτεταμένα κείμενα ὀφείλονται στὴ χρῆσι τοῦ *παπύρου*. ὀφείλονται βέβαια κυρίως στὴ νοημοσύνη τῶν Ἑλλήνων, ἀλλ' ἡ νοημοσύνη αὐτὴ δὲν εἶχε τὴν ἐπάρκεια νὰ ἐκφραστῇ, ἂν δὲν τῆς ἔδιναν τὰ ἐκφραστικὰ μέσα οἱ *βάρβαροι*. ἡ δὲ διακομιδὴ στὴν Ἑλλάδα αὐτῶν τῶν πολυτίμων ἀγαθῶν ὀφείλεται στὴν Περσικὴ αὐτοκρατορία ποὺ ἔθεσε ὑπὸ τὴν κατοχὴ της γιὰ δυὸ αἰῶνες τὴ μιστὴ Ἑλλάδα, τὴ Μικρασιατικὴ. πολλὰ πράγματα οἱ ἄνθρωποι ἀποφεύγουμε νὰ τ' ἀναφέρουμε, ὅπως λ.χ. ὅτι τὸ μαγνητόφωνο ἐφεῦραν καὶ τὴν ὀλυμπιακὴ φλόγα ἐπινόησαν οἱ ναζισταὶ τοῦ Χίτλερ· δὲν πρέπει ὅμως.

- 4 Πολλὲς σπουδαῖες ἐφευρέσεις κι ἀνακαλύψεις διδάχτηκαν ἐπίσης οἱ Ἑλληνες κι ἀπὸ τοὺς Ῥωμαίους, ποὺ ἀνέπτυξαν κι αὐτοὶ ἕναν ἀπὸ τοὺς τρεῖς λαμπρότερους πολιτισμοὺς τῆς ἀρχαιότητος. μέχρι τὴ γνωριμία τους μὲ τοὺς Ῥωμαίους οἱ Ἑλληνες ἀποθήκευαν καὶ διακινοῦσαν τὰ περίφημα λάδια καὶ κρασιά τους σὲ πήλινους *ἀμφορεῖς*, οἱ ὁποῖοι ἦταν μὲν ὡραῖοι στὶς ζωγραφικὲς τῶν παραστάσεις, ἀλλὰ σὲ μιὰ κροῦσι ἢ πτῶσι ἢ σὲ μιὰ ταλάντευσι τοῦ καραβιοῦ γίνονταν θρύψαλα καὶ χύνονταν στὴ θάλασσα, ἢ σ' ἓνα ναυάγιο πῆγαιναν σπασμένοι ἢ ἀκέραιοι κατ' εὐθείαν στὸ βυθό. οἱ Ῥωμαῖοι ὅμως εἶχαν τὸ *ξυλοβάρελο* ποὺ ἐφεῦραν, τὸ ὁποῖο ἄντεχε σὲ πολλὴ *κάκωσι*, καὶ σὲ περίπτωσι ναυαγίου ἐπέπλεε στὴ θάλασσα ἐπὶ πολὺν καιρό, μέχρι νὰ περισυλλεγῇ ἢ νὰ ἐκβρασθῇ σὲ κάποια παραλία μὲ τὸ περιεχόμενό του σῶο. τὸ *ξυλοβάρελο* ὡς κατασκευὴ μιμεῖται τὸ αὐτό, τὸ ὁποῖο, ὅπως ξέρουν ὅσοι δοκίμασαν, ὅσο κι ἂν τὸ σφίξῃ ἓνας ἀθλητῆς στὴ μία παλάμη του ἢ ἀνάμεσα στὶς δυὸ παλάμες του χωρὶς συμπλοκὴ τῶν δακτύλων, χωρὶς δηλαδὴ σχηματισμὸ μοχλοῦ, δὲν μπορεῖ νὰ τὸ σπάσῃ· ἐπειδὴ τὸ περίβλημά του εἶναι τοξοειδὲς καὶ θολωτό, καὶ ἔχει ἔτσι θαυμα-

στη άντοχή στην πίεσι ἀπ' ἔξω πρὸς τὰ μέσα. τὴν ἴδια φυσικὴ κατασκευὴ οἱ Ῥωμαῖοι τὴ μιμήθηκαν καὶ στὸ δισδιάστατο οἰκοδομικὸ τόξο (καμάρα) ἢ στὸν τρισδιάστατο σφαιροειδῆ θόλο (τροῦλλο). σὲ μιὰ ἐποχὴ ποὺ ἔλειπε τὸ ὀπλισμένο σκυρόδεμα (τσιμέντο καὶ σίδηρο, μπετὸν ἀρμέ), ὁ ἄνθρωπος δὲν μποροῦσε νὰ ὑψώσῃ ψηλές καὶ βαρεῖες οἰκοδομὲς παρὰ μόνο μὲ τὸν ὀπλισμὸ τῶν τοίχων μὲ ἀνοιχτὰ (κενὰ) ἢ τυφλὰ (γεμάτα) οἰκοδομικὰ τόξα ἢ μὲ τὴ θολωτὴ (σφαιροειδῆ) στέγασι. κι αὐτὸ εἶναι ῥωμαϊκὴ ἐφεύρεσι ποὺ βασίζεται στὴν ἴδια μηχανικὴ ἀρχὴ μὲ τὸ ξυλοβάρελο καὶ τὸ φυσικὸ αὐγὸ. μὲ ἀπλὸ χῶμα, ποὺ τὅχει κάθε χώρα καὶ εἶναι τὸ ἀφθονώτερο καὶ φτηνότερο ὑλικὸ τῆς γῆς, χυμένο καὶ ψημένο βέβαια σὲ τοῦβλα, ἐπιτύγγαναν τὸν πιὸ ἰσχυρὸ κι ἀνυποχώρητο κι ἀνθεκτικὸ οἰκοδομικὸ ὀπλισμὸ. ἀντίθετα οἱ Ῥῶμιοι γιὰ τὴ δομικὴ στήριξι, ὅπως φαίνεται καὶ στὸν παρθενῶνα τῶν Ἀθηνῶν καὶ σ' ἄλλες γνωστὲς οἰκοδομὲς των, βασίζονταν στὴ δεδομένη φυσικὴ άντοχή κάποιων ὑλικῶν, τοῦ μαρμάρου καὶ τῶν ἄλλων λίθων, ποὺ δὲν εἶναι ἀπεριόριστη, καὶ αὐτὰ δὲν ἀνευρίσκονται παρὰ σὲ λίγα μέρη τῆς γῆς, καὶ δὲν ἔχουν καμμία σχέσι μὲ τὴ νοημοσύνη τῶν ἐθνῶν ποὺ τὰ ἔλαχαν. οἱ ἀρχαῖοι Ῥῶμιοι εἶχαν τὸ οἰκοδομικὸ Π, ποὺ δείχνει μὲν άντοχὴ ὑλικῶς ἀλλὰ καὶ ἀπουσία κάθε ἀνθρωπίνης ἐπινοήσεως. ὅποιος δὲν ἔλαχε ἢ δὲν μποροῦσε ν' ἀγοράσῃ μάρμαρο, δὲν μποροῦσε νὰ προκόψῃ στὴν ἀρχιτεκτονικὴ καὶ δομικὴ ἐπιστήμη. τὸ θαυμάσιο δηλαδὴ μάρμαρο λειτούργησε καὶ σὰν τὴν ἔτοιμη μπανάνα ἢ καρύδα τῶν διακεκαυμένων χωρῶν. εἶχαν κληρονομήσει καὶ οἱ Ῥῶμιοι ἀπὸ τοὺς Πελασγοὺς τὸ θόλο, ποὺ φαίνεται στοὺς μυκηναϊκοὺς τάφους, καὶ κάποιο οἰκοδομικὸ τέχνασμα, δεῦτερο σὲ ἀξία μετὰ τὸ ῥωμαϊκὸ τόξο, διότι ἀπαιτεῖ πάλι ὑλικά μὲ φυσικὴ άντοχὴ καὶ διότι εἶναι σὲ άντοχὴ κατώτερο ἀπὸ τὸ οἰκοδομικὸ τόξο, τὸ ἀνακουφιστικὸ τρίγωνο, ποὺ φαίνεται στὴν πύλη τῶν Μυκηνῶν καὶ στὰ ὑπόγεια τοῦ ἀνακτόρου τῆς Τίρυνθος, ἀλλὰ γρήγορα τὰ ἐγκατέλειψαν καὶ τὰ λησμόνησαν, διότι δὲν κατάλαβαν τὴν ὑψηλὴ ἀξία τους. ἔτσι ἐνῶ οἱ Ῥῶμιοι ὑψωναν κτήρια μέχρι διώροφα καὶ σπανίως τριώροφα, οἱ Ῥῶμιοι πολὺ εὐκόλα ὑψωναν κτήρια ἐφταώροφα καὶ ὀχταώροφα. κάτι λέει γι' αὐτὰ τὸ κολοσσαῖον τῆς Ῥώμης, ποὺ ἔχει ὕψος 20 ὀρόφων (60 μέτρα)· εἶναι δηλαδὴ οὐρανοξύστης.

- 5 Χάρι στὸ ἴδιο οἰκοδομικὸ τόξο τους οἱ Ῥῶμιοι ὑπῆρξαν οἱ διδάσκαλοι τῆς ἀνθρωπότητος καὶ στὴ δομικὴ γεφυροποιία (τὴ μὴ ξυλουργικὴ) καὶ συνεπῶς καὶ στὴν ὁδοποιία (Ἐγνατία ὁδός, Ἀππία ὁδός, κλπ.), ἀλλὰ καὶ στὴν τηλόθεν ὕδρευσι, στὴν ἀγωγὴ δηλαδὴ τοῦ νεροῦ σὲ μεγάλες ἀποστάσεις μὲ διάβασι φαραγγιῶν ποὺ

τὰ γεφύρωναν μόνο για τὸν ἀγωγὸ τοῦ νεροῦ μὲ τὰ γνωστὰ τοξοφόρα ρωμαϊκὰ ὑδραγωγεῖα σὰν τὸ περίφημο τέτοιο τῆς Καβάλας. ἀκόμη καὶ τὸ κλεινὸν ἄστρ τῶν Ἀθηνῶν χόρτασε νερό, ξεδίψασε καὶ πλύθηκε καλά, ὅταν ἔκανε ἐκεῖ ρωμαϊκὸ ὑδραγωγεῖο τὸ Β' μ.Χ. αἰῶνα ὁ Ῥωμαῖος αὐτοκράτορας Ἀδριανός. τὸ δὲ καλὸ ὁδικὸ δίκτυο μὲ τὴ ρωμαϊκὴ ὁδοποιία ἐπέφερε πρῶτα στοὺς Ῥωμαίους κι ἔπειτα καὶ σ' ἄλλα ἔθνη τῆς ἐπικρατείας τῶν καὶ στοὺς Ἕλληνες τὴν ἐθνικὴ ἐνότητα· διότι κι αὐτὴ προϋποθέτει πολλὴ ἐπικοινωνία. ἐπέφερε ἐπίσης καὶ τὴν κρατικὴ ἐνδελέχεια καὶ μακροβιότητα (Ῥωμαϊκὸ - Βυζαντινὸ κράτος). τ' ἀρχαῖα Ἑλληνικὰ κράτη, ἐννοῶ τὰ ἰσχυρὰ καὶ πανελλήνια ἢ σχεδὸν πανελλήνια, καὶ ὅχι αὐτὰ ποὺ ἀπλῶς ἐπιζοῦσαν ὡς πόλεις, διαρκοῦσαν ὅσο περίπου ἡ ζωὴ ἐνὸς ἀνθρώπου· 75 χρόνια ἢ Ἀθηναϊκὴ ἡγεμονία (479-404 π.Χ.), ἡ ἀπόπειρα δηλαδὴ τῆς συνενώσεως τῆς μικρῆς Ἑλλάδος σὲ ἓνα κράτος, 42 χρόνια ἢ Σπαρτιατικὴ ἡγεμονία (404-362), 7 χρόνια ἢ Θηβαϊκὴ (362-355), 54 χρόνια τὸ μεγάλο πανελλήνιο κράτος τῶν Μακεδόνων (355-301), 133-270 χρόνια τὰ χωρισμένα Μακεδονικὰ ἑλληνικὰ τῶν τριῶν ἡπείρων (301-146 π.Χ.). ἀντίθετα τὸ συνολικὸ Ῥωμαϊκὸ κράτος ἔζησε ἰσχυρὸ καὶ ἀδιάκοπο 2.000 χρόνια (508 π.Χ. - 1453 μ.Χ.), τὸ δὲ Ἑλληνικὸ ρωμαϊκὸ εἰδικώτερα 1130 χρόνια (324-1453). ἡ πρώτη αἰτία τῆς ἐλλείψεως ἐθνικῆς ἐνότητος καὶ τῆς βραχυβιότητος τῶν ἀρχαίων Ἑλληνικῶν κρατῶν δὲν ἦταν βέβαια ἡ ἑλλειψὶ σοβαρῆς ὁδοποιίας κι ἐπικοινωνίας, ἀλλ' ἦταν καὶ αὐτὴ μιὰ ἀπὸ τίς κυριώτερες. δὲν ἦταν τὰ ἄγρια βουνά της, διότι τῆς Ἰταλίας εἶναι πιὸ ἄγρια καὶ τῆς Περσίας ἐπίσης.

- 6 Ἡ πρώτη αἰτία τῆς ἐν λόγῳ ἀποτυχίας τῶν Ἑλλήνων ἦταν, καὶ εἶναι πάντοτε, τὸ ὅτι αὐτὸ τὸ ἔθνος, τὸ τόσο ὑπέροχο πρὸς τοὺς ἕξω τοὺς ξένους καὶ τοὺς τρίτους, εἶναι στὰ οἰκογενειακά του κι ἀδερφικά του ἰδιαιτέρως φθονερὸ καὶ μικροψύχως ζηλιάρικο, καὶ ἀλληλοτρῶγεται κι ἀλληλοσπαράσσεται ἀδιαλείπτως καὶ μέχρι ἐξοντώσεως. κι αὐτὸ τὸ ξέρουν ἀπὸ τὸν 6' π.Χ. αἰῶνα ὅλοι οἱ τρίτοι, Εὐρωπαῖοι Ἀσιᾶτες κι Ἀφρικανοί, καὶ τὸ ἀξιοποιοῦν πολὺ βάνανσα εἰς βάρος τῶν Ἑλλήνων, ἐνῶ στὰ ἐσωτερικά τους εἶναι ὑπέροχοι κι ἀξιοζήλευτοι. ἡ πιὸ σκοτεινὴ δύναμι, ποὺ κατατρέχει τοὺς Ἕλληνες διὰ μέσου τῶν αἰώνων εἶναι οἱ Ἕλληνες. οἱ ἄλλοι τὴ δουλειά τους κάνουν. οἱ Ἕλληνες ἔχουν τὸ ἐσωτερικὸ τους δράμα, ὅτι τὸ ἓνα μέρος τους εἶναι ὁ Ἀβελ καὶ τὸ ἄλλο ὁ Κάιν· ὁ σοφὸς καὶ ἀγαθὸς κι εὐγενὴς καὶ ταπεινόφρων καὶ μεγαλόψυχος καὶ ὑπέροχος καὶ δημιουργικὸς καὶ μεγαλοφυὴς καὶ θαυμαστὸς Ἀβελ, κι ὁ φθονερὸς κι ἐγωπαθὴς καὶ φίλαυτος καὶ ὀκνηρὸς καὶ πα-

ρασιτικός καὶ καταστρεπτικός κι ἀνισόρροπος κι ἐπικίνδυνος καὶ ἀλαζονικός Κáιν. ὅλα τὰ ἔθνη ἔχουν μία τέτοια ἀνοιχτὴ ψαλίδα, ἀλλὰ τὸ Ἑλληνικὸ τὴν παραέχει ἀνοιχτή, πιὸ ἀνοιχτὴ ἀπ’ ὅλα τ’ ἄλλα. ἔχει τὸ μέγιστο ὕψος καὶ τὸ μέγιστο βάθος. διότι καὶ ἡ κακοήθεια τῶν Κáιν γυμνάζει καὶ ἀναδεικνύει τὴν χρηστοθήεια τῶν ἸΑβελ, ἀλλὰ καὶ ἡ χρηστοθήεια τῶν μὲν εἶναι ἡ βορὰ καὶ ἡ τροφὴ τῆς κακοηθείας τῶν δέ. κάτι τέτοιο ἐννοεῖ κι ὁ ἀπόστολος Παῦλος, ὅταν γράφῃ γενικῶς γιὰ ὅλους τοὺς ἀνθρώπους ὅτι *οὐ ἐπλεόνασεν ἡ ἁμαρτία, ὑπερεπερίσσευσεν ἡ χάρις* (Ῥω 5,20)· οἱ μεγάλοι δηλαδὴ καὶ ὑπέροχοι μάρτυρες ἐμφανίζονται μόνο δίπλα στοὺς πιὸ κακοήθεις καὶ διεστραμμένους δημίους· καὶ τὸ *ἅλας τῆς γῆς* φανερῶνει τὴν εὐεργετικὴ δρᾶσι του καὶ τὴν ἀξία του κυρίως στὴν ἐστία τῆς σαπίλας τῆς γῆς (Μθ 5,13). στὴν Ἑλλάδα οἱ ἸΑβελ οἰκοδομοῦν σιωπηρὰ τὸ μεγαλεῖο της σὲ ὀτιδήποτε καὶ οἱ Κáιν ἀλαζονεύονται γι’ αὐτὸ πέρα ἀπὸ κάθε μέτρο· δὲν τοὺς φτάνει τὸ ὅτι στὴν ἱστορία ὅλης τῆς ἀνθρωπότητος εἴμαστε ἀνάμεσα στὰ τρία πρῶτα καὶ λαμπρότερα ἔθνη, ἀλλὰ φρονοῦν ὅτι εἴμαστε τὸ μόνο· καὶ ὅτι δὲν πῆραμε ποτὲ ἀπὸ κανέναν τίποτε· ψυχασθενικὴ φαντασίωσι τοῦ ὀκνηροῦ ἀνασφαλοῦς καὶ φθονεροῦ Κáιν, ποὺ ἔμαθε νὰ ζῇ τρώγοντας καὶ περιφρονώντας φθονερά τὸν ἸΑβελ τὸν ἀδερφό του πρῶτα καὶ ἔπειτα ὅλους τοὺς ἀνθρώπους.

- 7 Τῶν Ῥωμαίων ἐπίσης ἐπινόησι καὶ στὴ συνέχεια ἐπίδοσι ὑπῆρξε ἡ σωληνοποιία. ἀπὸ τὰ λατινικὰ παράγωγα τῆς εἰσηγμένης ἐβραϊκῆς λέξεως *κάννα* (=καλάμι) *κανάλι* (*cannalis, cannale*) καὶ *κάνουλα* (*cannula*), ποὺ σημαίνουν «καλάμινος» καὶ «κοντὸ καλάμι», καταλαβαίνουμε ὅτι οἱ περίφημοι ἀρχαῖοι Ῥωμαῖκοι μολύβδινοι ὑδραυλικοὶ σωλῆνες, ποὺ μοίραζαν νερὸ ἀκόμη καὶ στοὺς ὀγδόους ὀρόφους τῶν Ῥωμαϊκῶν οἰκοδομῶν –κάτι ἄγνωστο καὶ ἀσύλληπτο στοὺς ἀρχαίους Ἑλληνες– ἦταν κάποτε καλάμια ἐνωμένα στὴ σειρά. πολὺ νωρὶς ἐπίσης οἱ Ῥωμαῖοι προχώρησαν καὶ στὴ σωληνοποιία ἀπὸ ἄλλα μέταλλα κι ἀπὸ πηλὸ καθὼς καὶ στὴ μεγάλη δομούμενη σωληνοποιία τῶν ὑπονόμων. κι αὐτὰ εἶχαν μεγάλες προεκτάσεις στὴν πολιτικὴ ἐπιστήμη καὶ τεχνικὴ τῶν Ῥωμαίων καὶ τῶν ὑπηκόων τους. αὐτὸ ἐξηγεῖ γιατί πρῶτοι οἱ Ῥωμαῖοι ἔκαναν τὰ *ὑπόκαυστα*, ἐντοιχισμένα δηλαδὴ καλοριφέρ, σὰν αὐτὰ ποὺ σφύζονται ἀπὸ τὴ βυζαντινὴ ἐποχὴ σὲ μοναστήρια τοῦ Ἀγίου Ὁρους, καὶ τὶς βασιλικές, τεράστια δηλαδὴ δημόσια λουτρά γιὰ χιλιάδες κόσμο, καὶ τὶς *βεσπασιανές*, μεγάλα δηλαδὴ καὶ πολυθέσια δημόσια ἀποχωρητήρια ποὺ μέχρι καὶ σήμερα στὴν Ἑλλάδα λέγονται ἔτσι ἀπὸ τ’ ὄνομα τοῦ Ῥωμαίου αὐτοκράτορος Βεσπασιανοῦ, καὶ μεγάλα δίκτυα ὑπονόμων τῶν πόλεων ποὺ ἔφεραν

τὸ λατινικὸ ὄνομα *cloaca*. οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες εἶχαν λουτρὰ καὶ ἀποχέτευσι παλιότερα μὲν μόνο στὰ ἐπὶ τῶν ὑψηλῶν ἀκροπόλεων ἀνάκτορα, ἀργότερα δὲ μόνο λουτρὰ μὲ τὸ καθαρὸ ἢ τὸ χρησιμοποιοῦμενο ἀκάθαρτο νερὸ κουβαλητὸ στὰ σπίτια τῶν πολὺ πλουσίων. οὔτε ἡ Ἀθήνα τοῦ Περικλέους οὔτε καμμὶ ἄλλη πρωτεύουσα πόλις τῶν Ἑλλήνων εἶχε ὕδρευσι ἢ δημόσια ἀποχωρητήρια ἢ ὑπονόμους, καὶ τὸ τί γινόταν κάθε πρωτὶ μὲ τὰ νυχτερινὰ καθήκια, τὰς *ἀμίδας οὐραμίδας* καὶ *σκωραμίδας*, καὶ ποῦ τὰ ἀδειαζαν ἀπὸ τὸ παράθυρο, τὸ βλέπει κανεὶς στὶς κωμωδίες τοῦ Ἀριστοφάνους, οἱ ὁποῖες παρ' ὅλη τὴν κωμικὴ ὑπερβολὴ εἶναι ὅπωςδὴποτε ὁ καθρέφτης τῆς καθημερινῆς ζωῆς τῶν ἡμερῶν τους. οἱ Ῥωμαῖοι ὅμως εἶχαν τὴν *cloaca* τῆς κάθε πόλεως, καὶ μὲ τὶς *cannales* καὶ τὰ *cannalia* καὶ τὰς *cannulas* εἶχαν ἄφθονο νερὸ μέσα στὸ σπίτι, καὶ ζεστὸ ἂν ἤθελαν μὲ τὴ λειτουργίαν τῶν *ὑποκαύστων*, κι ἔκαναν μπάνιο ὅλοι καὶ τακτικά, καὶ ἦταν ὅλοι καθαροί, καὶ στὰ δημόσια λουτρὰ καθαρίζονταν καὶ οἱ πιὸ φτωχοί· εἶχαν κι ἀποχωρητήρια μέσα σ' ὅλα τὰ σπίτια, καὶ στὰς *vespasianas* ἀνακουφίζονταν πολιτισμένα ὅλοι οἱ ἐκτὸς οἰκίας καὶ δὲν κόπριζαν στὶς γωνίες οὔτε οὐροῦσαν στοὺς τοίχους. ἦταν ἀξιοπρεπεῖς καὶ νοικοκυρεμένοι οἱ *βάρβαροι*.

- 8 Κατέκτησαν οἱ Ἕλληνες τὴν οἰκουμένη μέχρι τὴν Ἰνδία καβάλα στ' ἄλογα, ἀλλὰ κάθονταν πάνω σ' ἓνα μαλακὸ ἐφίππειο (ἀπλὸ τσόχινο πανί, πῖλος, κιλιμάκι) καὶ εἶχαν τὰ πόδια τους κρεμασμένα στὸ κενό, μὲ ἀποτέλεσμα ἀφ' ἐνὸς μὲν νὰ φουσκαλιάζουν καὶ νὰ πληγιάζουν τὰ ὀπίσθιά τους πολὺ βασανιστικά, ἀφ' ἐτέρου δὲ νὰ κατεβαίνει πολὺ αἷμα τῶν ἀγγείων τους στὶς φλέβες τῶν κνημῶν, ποὺ γιὰ τὸ λόγο αὐτὸ πρήζονταν, καὶ νὰ κουράζονται οἱ ἵππεῖς περισσότερο ἀπὸ τοὺς πεζοὺς. οἱ Ῥωμαῖοι ὅμως πολὺ νωρὶς ἐπινόησαν καὶ τὸ σκληρὸ ἐφίππειο (*sella*, σέλλα), ὅπου κάθονταν ἄνετα, καὶ τὸν ἀπ' αὐτὴ κρεμώμενο ἀναβολέα (*scala*, σκάλα), ὅπου στήριζαν ἄνετα τὰ πόδια τους, μὲ ἀποτέλεσμα οἱ ἵππεῖς των, ὅχι μόνο οἱ πολεμικοὶ ἀλλὰ καὶ οἱ εἰρηνικοὶ (ταχυδρόμοι, ταξιδιωτὲς, κυνηγοί, κλπ.) νὰ διανύουν ξεκούραστα μεγάλες ἀποστάσεις, ἀσύλληπτες στὴ διάνοια τῶν Ἑλλήνων, μὲ πολὺ μεγάλη καὶ συνεχὴ ταχύτητα. ἀλλὰ καὶ τ' ἄλογά τους οἱ Ἕλληνες κατακτηταὶ τῆς οἰκουμένης τὰ εἶχαν ἀκαλίγωτα, γιὰτὶ δὲν γνώριζαν τὰ πέταλα. καὶ τὰ ζῶα κακουχοῦνταν πολὺ κι ἐξαντλοῦνταν γρήγορα καὶ ψοφοῦσαν σύντομα. οἱ Ῥωμαῖοι ὅμως ἐφεῦραν τὸ πέταλο (*caliga*, *caligula* = ἀρβυλάκι τῶν ἀλόγων) καὶ τὸ πετάλωμα, καὶ τ' ἄλογά τους ἦταν ὑγιέστερα κι ἀνθεκτικώτερα κι ἀποδοτικώτερα στὶς ἐκστρατεῖες καὶ σ' ὅλες τὶς χρήσεις. γι' αὐτὸ καὶ τ' ἀντικείμενα αὐτὰ ἔχουν μέχρι καὶ σήμερα, ἀκόμη καὶ σ' ἐμᾶς τοὺς Ἕλληνες, τὰ ῥω-

μαϊκά ὀνόματα σέλλα καὶ σκάλα καὶ καλίγωμα καὶ καλιγώνω. οἱ ἑλληνικὲς λέξεις *πέταλον*, *πεταλώνω*, *πετάλωμα*, τελείως ἄγνωστες στὴν ἀρχαιότητα μὲ τὴ σημερινὴ σημασία, εἶναι τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων λογίων μεταφράσματα πρὸς τὸ ἑλληνικώτερο καὶ ἀρχαϊκώτερο ἀντὶ τῶν πολὺ ἀρχαιοτέρων καὶ αὐθεντικῶν ἀγροτικῶν λέξεων *καλιγώνω* καὶ *καλίγωμα*, ποὺ φαίνονται καὶ στὰ δημοτικὰ τραγούδια, καὶ ποὺ τὶς κληρονομήσαμε ἀπὸ τοὺς Ῥωμαίους μέσω τῶν Βυζαντινῶν. οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες ἐπίσης *ἀναβολέα* ἔλεγαν ἕναν εἰδικὸ ὑπηρέτη ποὺ βοηθοῦσε τὸν κύριό του νὰ σκαρφαλώσῃ στὸ ἄλογο κρατώντας τοῦ τὸ ἕνα πόδι καὶ σπρώχνοντάς τον πρὸς τὰ πάνω· ἐξ οὗ καὶ *ἀναβολεύς*, ὁ *βάλλων ἄνω*, αὐτὸς ποὺ ἔσπρωχνε τὸν κύριό του πρὸς τὰ πάνω. ὁ Ῥωμαῖος, χωρὶς ν' ἀπασχολῇ ἄλλον, πατοῦσε στὴ σκάλα τῆς σέλλας καὶ τιναζόταν πάνω στ' ἄλογό του μόνος του. ἕνα ἅπλὸ σχοινὶ ἦταν, ἀλλ' ἡ ἑλληνικὴ σοφία καὶ φιλοσοφία δὲν τὸ πιασε.

- 9 Τί νὰ πῇ κανεῖς καὶ γιὰ τὸ στρατιωτικὸ ζύρισμα; αὐτό, ποὺ ἀπάλλαξε τοὺς ἀρχαίους στρατοὺς ἀπὸ τὶς ψεῖρες, τὸ ἐπινόησαν μὲν, εἶναι ἀλήθεια, ὁ Μ. Ἀλέξανδρος καὶ οἱ Μακεδόνες, ἀλλ' οἱ Ἕλληνες τὸ λησμόνησαν πολὺ γρήγορα, ἐπειδὴ ἤθελαν ἀκόμη καὶ στὸ στρατὸ νὰ εἶναι μουσᾶτοι. ἐνῶ οἱ Ῥωμαῖοι τὸ ἐφήρμοσαν γιὰ τὰ καλὰ. καὶ κατέκτησαν χώρες περίπου διπλάσιες ἀπὸ κεῖνες ποὺ κατέκτησε ὁ Μ. Ἀλέξανδρος καί, τὸ κυριώτερο, τὶς διατήρησαν κιόλας. σέλλα καὶ σκάλα καὶ καλιγωμένα ἄλογα καὶ καθαροὶ ξυρισμένοι στρατιῶτες χωρὶς ψεῖρες, περισσότεροὶ ταπεινόφρονες καὶ πειθαρχικοὶ Ἄβελ, λιγώτεροι καὶ ἀτολμότεροι ἐγωῖσται καὶ ἀπειθαρχοὶ Κάιν, ἔδωσαν στοὺς Ῥωμαίους τὴν εὐχέρεια νὰ νικοῦν καὶ νὰ συντρίβουν τοὺς Ἕλληνες, ὅπου κι ἂν τοὺς ἔβρισκαν.
- 10 Ἀλλὰ τὸ πιὸ θαυμαστὸ τῶν Ῥωμαίων ἦταν τὸ περίφημο Ῥωμαϊκό τους δίκαιο, ποὺ κυβέρνησε τὸν κόσμον ἐπὶ αἰῶνες, ποὺ ἀπένειμε στοὺς ἀνθρώπους σταθερὴ δικαιοσύνη, ποὺ πολὺ γρήγορα (τὸ 212 μ.Χ.) ἐξίσωσε ὅλες τὶς φυλὲς καὶ τὶς τάξεις τοῦ Ῥωμαϊκοῦ κράτους καὶ τοὺς ἔδωσε τὴ Ῥωμαϊκὴ ἰθαγένεια, ποὺ ἔκανε ὅλα τὰ ἔθνη νὰ θέλουν νὰ λέγονται *Ῥωμαῖοι*. διότι καὶ οἱ Βυζαντινοὶ ὅλοι λέγονταν *Ῥωμαῖοι* (τὰ ὀνόματα *Βυζαντινοὶ* καὶ *Βυζάντιον* τοὺς τὰ ἔδωσε ὁ Γερμανὸς Ἰ. Βόλφ τὸ 1582), καὶ οἱ νεώτεροι Ἕλληνες μέχρι σήμερα λεγόμαστε *Ῥωμαῖοι* καὶ *Ῥωμηοὶ* (καὶ τὸ Ἑλληνικὸ *Ῥωμαϊκό*), καὶ οἱ ἀνατολικοὶ Θρᾶκες *Ῥωμυλιῶτες*, καὶ οἱ Στερεολλαδιτὲς *Ρουμυλιῶτες* (καὶ ἡ χώρα τους *Ῥούμελη*), καὶ οἱ Ῥουμάνοι *Ῥουμάνοι* (*Romani*), καὶ ὅλοι οἱ Εὐρωπαῖοι τῆς ἐποχῆς τοῦ Καρλομάγνου (800) παρακαλοῦσαν τοὺς Βυζαντινοὺς νὰ τοὺς ἐπιτρέψουν νὰ λέγονται *Ῥωμαῖοι*, ἀλλ' οἱ Βυζαντινοὶ δὲν τοὺς ἐπέ-

τρεψαν ποτέ, και οί άπανταχοϋ τής γής τσιγγάνοι αϋτονομάζονται 'Ρούμ και 'Ρωμά. αϋτό τὸ ὄνομα ἔγινε παγκοσμίως ζηλευτό και λαχταριστό χάρι στο ρωμαϊκό δίκαιο, που και σήμερα είναι ή βάσι τής νομοθεσίας ὅλων τῶν πολιτισμένων κι εϋνομουμένων κρατῶν τής γής. οί άρχαιοι Έλληνες εἶχαν τῖς νομοθεσίες των πολλῶν άτροφικῆς κι ἔλαστικές, και τὸ νά βροϋν τὸ δικαίό τους τὸ βάσιζαν κυρίως στη ρητορική δεινότητα και τέχνη που ανέπτυξαν, στην εϋγλωττία δηλαδή –γιατί ὄχι και στη μαγκιά;– ἑνὸς ακριβοπληρωμένου ρήτορος, που αναλάμβανε ἐργολαβικά ν' αποδείξει τὸν πελάτη του αἰθῶο ή δικαιούχο, ανεξαρτήτως τοῦ τί ἦταν στην πραγματικότητα, πείθοντας ἕνα μεγάλο πλῆθος ἀνειδικεύτων ψηφοφόρων δικαστῶν, οί ὁποιοι ακριβῶς λόγω τοῦ μεγάλου ἀριθμοῦ των και τής ἀσχετοσύνης των ἦταν τὸ προσφορώτερο ἔδαφος για δημοκοπία και κάθε παρεμφερή μαγκιά. πολλές φορές στην άρχαία Ελλάδα οί ρήτορες ἔπειθαν τὰ πλῆθη τῶν δικαστῶν με τὴν ὡραία ἀπαγγελία τους, με τὴ σωματική ὁμορφιά τους, με κάθε εἶδους τέτοια γοητεία, και με τὸ ὅτι εἶχαν φανατικούς ὁπαδούς, ὅπως ἔχουν σήμερα ὁ ΠΑΟΚ κι ὁ Όλυμπιακός. και ὑπῆρχαν περιπτώσεις που οί μερακλήδες δικασταὶ ἀδιαφοροῦσαν κι ἀγνοοῦσαν για ποιό λόγο δικάζονται οί διάδικοι. στοὺς 'Ρωμαίους τὸ δίκαιο τὸ ἀπένεμε ὁ νόμος· ἡ *lex*· και ἦταν *dura lex, sed lex*· σκληρὸς νόμος, ἀλλὰ νόμος. ή ἔξυπνάδα ή μαγκιά ή γοητεία και δημοκοπία τής ρητορείας με τοὺς μερακλήδες θαυμαστάς της δὲν εἶχαν καμμιά ἐξουσία πάνω στην τύχη τοῦ ἀνθρώπου που προσπαθοῦσε νά βρῇ τὸ δικαίό του ή ν' αποδείξει τὴν αἰθιότητά του. γι' αϋτό και τὰ ὑποτεταγμένα στοὺς 'Ρωμαίους ἔθνη και κυρίως οί Έλληνες, ὅπως λέει κι ὁ ἰσάξιος τοῦ Θουκυδίδου ἱστορικὸς Πολύβιος, κάτω ἀπὸ τὴ ρωμαϊκή ἐξουσία, που στην άρχή τὴν ἀπέκρυσαν πολεμώντας γενναία, κατάλαβαν ὅτι γλύτωσαν ἀπὸ τοὺς ὁμοεθνεῖς των Κάιν, ὅτι βρῆκαν τὴ γαλήνη τους κι ἀσφάλισαν τὴν προσωπική προκοπή τους. ὁ ἴδιος ὁ Πολύβιος ὡμολόγησε στην ἱστορία του πόσο πιὸ ὁμορφα ἦταν νά εἶσαι 'Ρωμαῖος· διότι ἔνιωσε τὴ ρωμαϊκή δικαιοσύνη και τὸ ρωμαϊκό δίκαιο στο πετσί του.

- 11 Αϋτό που ἔκαναν οί 'Ρωμαῖοι πῆγε νά τὸ κάνη κι ὁ Μ. Ἀλέξανδρος, ἀλλὰ βρῆκε ἀκατανίκητη τὴν ἀντίστασι ὅλων τῶν συνεργατῶν του. λέμε στην ἱστορία ὅτι σκότωσε τὸ φίλο του τὸν Κλεῖτο· δὲν λέμε ὅμως γιατί τὸν σκότωσε, οὔτε ὅτι μακάρι νά σκότωνε ἔτσι κι ὅλους τοὺς συνεργάτες του και νά ἐφήρμοζε τὸ εϋγενὲς σχέδιό του. πῶς φέρονταν οί Έλληνες στοὺς ἡττημένους ὑποδούλους των, μετὰ τὸ θάνατο βέβαια τοῦ ἀντιρρατιστοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου, ἱστοροῦν λεπτομερῶς τὰ βιβλία τῶν Μακκαβαίων Α' και Β'. ἀπε-

χθάνονταν τὸν ἄνθρωπο ποὺ σκέφτεται διαφορετικὰ ἀπ' αὐτούς, κι ἐξώντωναν μὲ βασανιστήρια ὅποιον ἤθελε προσωπικὰ νὰ λατρεύῃ τὸ θεῖο διαφορετικὰ ἀπὸ τὴ μυθολογία τους κι ἀπὸ τὴ φιλοσοφία τους, τὴν *κενὴ ἀπάτη* ὅπως τὴ λέει τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιο μὲ τὸ στόμα τοῦ ἀποστόλου Παύλου (Κλ 2,8). οὔτε στὴ σκέψι δὲν ἀνέχονταν οἱ Ἕλληνες διαφωνία τοῦ ἄλλου· οἱ Κáιν βέβαια, ὄχι οἱ Ἄβελ. οἱ δημιουργοὶ τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς ἐπιστήμης ἦταν οἱ Ἄβελ, ἐκεῖνοι ἀκριβῶς ποὺ κάποτε ἀπέρριψαν τὴν πλάνη τους ὡς πρὸς τὸ ἐσώτατο καὶ μέγιστο καὶ ὕψιστο ζήτημα ποὺ ἀπασχολεῖ τὸν κάθε ἄνθρωπο, κι ἀσπάσθηκαν τὴ Χριστιανικὴ πίστι καὶ μαθήτευσαν στὴν Παλαιὰ καὶ στὴν Καινὴ Διαθήκη, κι ἐγίναν πνεύματα φωτεινά. καὶ τότε ξεπέρασαν καὶ τοὺς Ῥωμαίους σὲ ὅλα, ἀκόμη καὶ στὶς ἴδιες τὶς ἐπιδόσεις ἐκείνων. ξεπέρασαν δὲ καὶ τὸν ἄλλο ἀπὸ τοὺς τρεῖς θαυμαστοὺς λαοὺς τῆς ἀνθρωπότητος, τοὺς Ἑβραίους, διότι χωρὶς καμμιά βία πλέον ἢ ἀπάτη, ἀλλὰ πληρώνοντάς τον μὲ τὸ μαρτυρικὸ αἷμα τους, τοὺς πῆραν τὸν ὕψιστο θησαυρὸ ποὺ κρατοῦσαν ἐκεῖνοι καὶ ποὺ τὸν πέταξαν σὲ μιὰ ὥρα πείσματος. ναί, τὸ Ῥωμαϊκὸ δίκαιο καὶ ἡ Ῥωμαϊκὴ κοινωνικὴ προπαιδεῖα ἦταν γιὰ τοὺς Ἕλληνες ὁ καλὸς *παιδαγωγὸς εἰς Χριστόν* (Γα 3,23), ὅπως ἦταν γιὰ τοὺς Ἑβραίους ὁ μωσαϊκὸς νόμος. εἶναι ἀλήθεια. καὶ δὲν εἶναι τυχαῖο τὸ ὅτι ὁ θεὸς γιὰ τὴ σύνταξι τῆς ἀνώτερης ἀπὸ τὴν πρώτη καὶ πνευματικώτερης Καινῆς Διαθήκης καὶ γιὰ τὴ θεμελίωσι τῆς ἐκκλησίας διάλεξε τὴν ἐλληνικὴ γλῶσσα καὶ τὸν ἐλληνικὸ κυρίως χῶρο ἀλλὰ κατὰ τὸ Ῥωμαϊκὸ δίκαιο καὶ καθεστῶς, ποὺ εἶχε τοὺς Κáιν γραπωμένους ἀπὸ τὸ σβέρκο καὶ τοὺς Ἄβελ, ὅπως λέει κι ὁ Πολύβιος, ἐξασφαλισμένους στὶς ἐπιλογές των. οἱ σημερινοὶ Ἕλληνες πρέπει νὰ τὶς ξέρουμε αὐτὲς τὶς μεγάλες ἀλήθειες. μᾶς ὠφελοῦν πολὺ. τὸ νὰ κολακευόμαστε ἀπὸ μύθους μᾶς κάνει κακό· καὶ δὲν ταιριάζει καὶ στὴ νοημοσύνη μας.

- 12 Ἀλλὰ καὶ ἄλλοι ἀρχαῖοι λαοὶ τῆς προτυπογραφικῆς ἐποχῆς, μὲ λιγώτερη προσφορὰ στὴν ἐπιστημονικὴ καὶ τεχνικὴ προκοπὴ τῆς ἀνθρωπότητος, προσέφεραν μεγάλα. οἱ Γάλλοι λ.χ. ἐφεῦραν κατὰ τὸ μεσαίωνα τὸ ἡμίσκληρο περιλαίμιο τοῦ ἀλόγου (τὸ χαμούτι), ποὺ ἦταν ἡ κύρια πηγὴ ἐνεργείας πρὶν ἀπὸ τὸ πετρέλαιο, κι ἔτσι τὸ ἄλογο χρησιμοποιήθηκε στὸ ἄροτρο καὶ στὴν ἄμαξα, ὁπότε ἡ γεωργία καὶ ἡ συγκοινωνία καὶ ἡ κατὰ ξηρὰν διακίνησι ἀγαθῶν ἔκαναν πρωτοφανῆ ἄλματα. οἱ ἀρχαῖοι εἶχαν τὸ ἄλογο μόνο γιὰ ἵππευσι καὶ γιὰ πολεμικὸ ἢ ἡγεμονικὸ ἄρμα ἐνὸς μέχρι τριῶν ἐπιβατῶν, ἐνῶ τὴν ἐπιβατικὴ ἄμαξά τους (τὸ λεωφορεῖο) καὶ τὸ ἄροτρό τους τὰ ἔσυραν ἀργοκίνητα βόδια. διότι τὸ ἄλογο δὲν μπορεῖ νὰ μπῇ σὲ ζυγὸ, ἔλκει μὲ τὸ στῆθος του καὶ ὄχι μὲ τὸν τράχηλό του.

ἐπίσης οἱ Ἑβραῖοι τοῦ μεσαίωνος ἐφεῦραν τὴν ἀπόσταξι, πὺν ἄλλαξε στὴ βιομηχανία πολλὰ πράγματα· γι' αὐτὸ καὶ τὸ πρῶτο προῖον ἀποστάξεως ἔχει τὸ ἐβραϊκὸ ὄνομα *ἀράκ* (ἀπὸ τὸ βιβλικὸ ἐβραϊκὸ *ρυ'*, *ρυκ*, *ρούακ*) ἥτοι πνεῦμα, ἀτμός. κι ἐμεῖς τὸ λέμε ἐλαφρῶς ἐξελληνισμένον *ράκη*, δηλαδή τὸ πνεῦμα (τοῦ οἴνου), τὸ οἶνόπνευμα. οἱ ἐπιστημονικὲς ὅμως ἐργαστηριακὲς καὶ βιομηχανικὲς προεκτάσεις τῆς ἀποστάξεως ὑπῆρξαν τεράστιες. οἱ Ἀραβες ἐφεῦραν τὴν πυξίδα, πὺν ἔγινε αἰτία ν' ἀνακαλυφθοῦν ἄλλες δυὸ ἡπειροὶ καὶ νὰ ἐπικοινωνήσῃ ὅλο τὸ κατάσπαρτο ἀνθρώπινο γένος. οἱ Γερμανοὶ ἐφεῦραν τὴ δεύτερη σὲ ἀξία μετὰ τὸ ἀλφάβητο ἐφεύρεσι στὴν ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητος, τὴν τυπογραφία, αὕτη πὺν ἄλλαξε τὴν τεχνικὴ κι ἐπιστημονικὴ ὄψι τῆς ἀνθρωπότητος.

- 13 Δὲν θὰ προχωρήσω βέβαια στὴ μεγάλη βιομηχανικὴ ἐπανάστασι τῶν πέντε τελευταίων αἰώνων, μὲ τὶς πάμπολλες καὶ μεγάλες ἐφευρέσεις καὶ ἀνακαλύψεις, πὺν ἄλλαξαν τὴν ἐπίγεια ζωὴ τῆς ἀνθρωπότητος, οἱ ὁποῖες σὲ χρόνο καὶ μέγεθος ἔχουν κεφαλὴ τοὺς τὴν τυπογραφία, πὺν προκάλεσε ἀλυσιδωτὰ ὅλες τὶς ἄλλες, καὶ οἱ ὁποῖες προσφέρθηκαν στὴν ἀνθρωπότητα κυρίως ἀπὸ τ' ἀγγλοσαξωνικά ἔθνη τῆς Β. Εὐρώπης. πολλὰ ἔθνη εὐλόγησε ὁ θεὸς νὰ προσφέρουν μεγάλα πράγματα στὴ γενικὴ ἐπιστημονικὴ καὶ τεχνικὴ πρόοδο τῆς ἀνθρωπότητος.

Ἄλλ' ἄς ἐπανεέλθουμε στὴν ἱατρικὴ ἐπιστήμη καὶ ὑγειονομία πὺν εἶναι καὶ τὸ κύριο θέμα μας.

- 14 Ἡ ἔξω ἀπὸ τὸ βιβλικὸ Ἰσραὴλ ἱατρικὴ τῆς ἀνθρωπότητος κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ἦταν μιὰ μεγάλη κατάρα καὶ σοβαρὴ ἀπειλὴ κατὰ τῆς υἱείας καὶ τῆς ζωῆς τῶν ἀνθρώπων. ἂν ἓνας ἄρρωστος ἢ τραυματίας ἔμπλεκε μ' αὐτὴ, ὁ θάνατός του ἦταν βέβαιος. ἢ καλλίτερη περίπτωσι γιὰ νὰ γλυτώσῃ ὁ πάσχων ἦταν νὰ μὴν πέσῃ στὰ χέρια τῶν γιαιτρῶν, πὺν ἦταν ἱερεῖς μάγοι. διότι τὸ μόνον ἔργο τοὺς ὡς γιαιτρῶν ἦταν νὰ ταλαιπωροῦν κακοποιοῦν ρυπαίνουν καὶ μολύνουν τὸν ἄρρωστο μὲ τὰ σιχαμερὰ καμῶματά τοὺς καὶ τὶς ψυχασθενικὲς τελετουργίες τῶν, ἐπισπεύδοντας ἔτσι τὸ θάνατό του, ἢ κάνοντας τὴν ἄλλως μὴ θανάσιμη κατάστασί του ὁπωσδήποτε θανάσιμη. ἐνῶ ἂν ὁ ἄρρωστος ἢ τραυματίας ἔμενε τελείως «ἀπερίθαλπος» καὶ ἀπείραχτος ἀπὸ γιαιτρούς, εἶχε ἐλπίδα νὰ ἐπιζήσῃ καὶ νὰ γίνῃ καλὰ, διότι πολλὰς φορὲς ἡ φύσι ἔκανε τὸ θαῦμα τῆς, καθὼς ἀπὸ τὸν κατασκευαστὴ τῆς εἶναι ρυθμισμένη ἔτσι, ὥστε νὰ ἔχῃ ἰσχυρὴ τὴν τάσι ν' αὐτοθεραπεύεται καὶ ν' ἀποκαθίσταται. ἂν ἓνα τραῦμα δηλαδή ἢ ἓνας πυρετὸς παραμείνουν «ἀπερίθαλπτα», πολλὰς φορὲς θεραπεύονται μόνον τοὺς· ἂν ὅμως τὸν πάσχοντα τὸν

«περιποιηθῇ» ἓνας μάγος, πασαλείβοντας τὸ τραῦμα ἢ τὸ πρόσωπό του μὲ μῖγμα ἀπὸ κόπρια νυχτερίδας καὶ δεκαήμερο αἷμα βατράχου καὶ σκόνη ἀπὸ κοπανισμένη ψόφια μαύρη γάτα, χτυπώντας τον μ' ἓνα χρυσὸ ῥαβδί, καὶ φτύνοντάς τον, κι ἀναφωνώντας πρὸς τὴ σελήνη «Ἀλαμπὰμ καταμπάμ», τότε κι ὁ πιὸ ἐλαφρὰ τραυματισμένος ἢ ἄρρωστος πεθαίνει στὰ σίγουρα καὶ πολὺ γρήγορα μάλιστα. οἱ γιατροὶ τότε ἦταν μόνο ἐκτελεσταὶ τῶν ἀσθενῶν καὶ τραυματιῶν. καὶ μεγάλοι ἀργυρολόγοι βέβαια ἐκμεταλλευόμενοι τὴ λαχτάρα τῶν ἀνθρώπων γιὰ ζωὴ καὶ γιὰ ὑγεία.

- 15 Πανάρχαια ἀνθρώπινα κρανία τρυπανισμένα, ποὺ ἀνευρίσκονται ἀνασκαφικῶς καὶ σ' ἄλλες χώρες καὶ στὴν Ἑλλάδα, μὲ ἐνδείξεις στὸ χεῖλος τῶν ὀπῶν ὅτι οἱ ἄνθρωποι ἔζησαν λίγες μέρες μετὰ τὸν τρυπανισμό, δείχνουν ὅτι μ' αὐτὸ τὸν τρόπο οἱ ἀρχαῖοι γιατροὶ ἔβγαζαν ἀπὸ τὸ κεφάλι τοῦ ἀνθρώπου τὸν πυρετὸ ἢ τὸν πονοκέφαλο, ἢ τὰ κακὰ πνεύματα ποὺ τὸν ἔκαναν νὰ βήχη, ἢ ἴσως καὶ τὴν τρέλλα νὰ διαφωνῇ μὲ τὴν ἐξουσία ἢ νὰ θέλῃ ὁ ἀφελὴς νὰ ξεφύγῃ ἀπὸ τὰ χέρια τῶν γιατρῶν. οἱ πέντε χρυσοὶ πρωκτοὶ καὶ τὰ πέντε χρυσὰ ποντίκια, ποὺ ἔστειλαν ὡς ἀφιέρωματα κατὰ τὴ δικὴ τους συνήθεια οἱ εἰδωλολάτρεις Φιλισταῖοι στὸν ἀληθινὸ θεὸ τοῦ Ἰσραήλ, γιὰ ν' ἀπαλλαγοῦν ἀπὸ τὴν ὀργὴ τοῦ ξένου θεοῦ κι ἀπὸ τὰ πολλὰ ποντίκια κι ἀπὸ τὰ ἔλκη τῶν πρωκτῶν τους κι ἀπὸ τὴ θανατηφόρο ἐπιδημία ποὺ τοὺς μάστιζαν στὴ χώρα τους καὶ στὰ καράβια τους (Α' Βα 5,6-6,11), τὰ χρυσὰ καὶ ἀργυρὰ καί, δυστυχῶς γιὰ τὸ πορτοφόλι τῶν ἱερέων, μερικὲς φορὲς μαρμάρινα αὐτιά καὶ χεράκια καὶ ποδαράκια ποὺ ἀφιέρωναν οἱ Ἕλληνες εἰδωλολάτρεις στὸν Ἀσκληπιό τους, καὶ ποὺ σήμερα τὰ βλέπουμε στὰ μουσεῖα τῆς Θεσσαλονίκης καὶ τῆς Ἐπιδαύρου, δείχνουν ἐπίσης πῶς θεράπευαν οἱ ἀρχαῖοι ἱερεῖς γιατροὶ τὰ οἰκονομικά τους μὲ τὸν πόνο τῶν ἀνθρώπων. ἀκόμη καὶ κατὰ τὴ μεθιπποκράτειο ἐλληνιστικὴ κι ἐλληνορρωμαϊκὴ ἐποχὴ οἱ ἄνθρωποι πολλὰς φορὲς ἀντὶ γιὰ τὴν ἐπιστημονικὴ ἱατρικὴ προτιμοῦσαν τὴν ἱατρικὴ τῶν μάγων, ὅπως φαίνεται στοὺς ἀφθονοὺς μαγικοὺς ἱατρικοὺς παπύρους ποὺ διασώθηκαν. σ' ἓναν τέτοιο λ.χ. (τὸ μαγικὸ ἐλληνικὸ πάπυρο τοῦ Βερολίνου 5025) διαβάζει κανεὶς στὴ μακροσκελῆ ὁδηγία γιὰ τὸ μάγο· «Πὲς πρῶτα Ἄ εἰς ἡῆ ἰνὶ ὁοοοὸ ὕνυν...», καὶ ὕστερα πᾶρε καὶ πιὲς γάλα καὶ μέλι πρὶν ἀπὸ τὴν ἀνατολὴ τοῦ ἡλίου..., καὶ ὕστερα πὲς στὸ ἱερὸ γεράκι· Ἄρπον κνοῦφι βριντάτην σίφρι βρισκυλμὰ ἀροναζάρ... κλπ. κλπ.», κι ὁ ἄρρωστος θὰ γίνῃ καλὰ ἀπ' ὁτιδήποτε κι ἂν ἔχῃ. (δὲν μετέφρασα ὅλη τὴν ὁδηγία μ' ὅλες τὶς ἀκατάληπτες ἐκφωνήσεις τῆς μανίας). ἀλλὰ καὶ σήμερα ἀκόμη ἓνας Ἰνδὸς λάτρης τῆς ἀγελάδας, γιὰ νὰ γίνῃ καλὰ ἀπ' ὁτιδήποτε, πίνει

σοῦπα βορβόρου καὶ πτωμαΐνης ἀπὸ τὰ ἱερὰ ῥεῖθρα τοῦ Γάγγη, καὶ πεθαίνει τὸ ταχύτερο. διότι στὰ νερά του ρίχνονται οἱ νεκρικές τέφρες καὶ τὰ πτώματα τῶν εὐλαβῶν ἀποβιωσάντων, γιὰ νὰ μεταφερθοῦν στὴ μακαρία χώρα τῆς θρησκείας τῶν, σ' αὐτὰ κολυμποῦν ὅλοι οἱ προσκυνηταὶ τοῦ θεοῦ ποταμοῦ, καὶ σ' αὐτὰ χύνονται ὅλοι οἱ ποταμοὶ τῆς περιοχῆς, ἀφοῦ πρῶτα ἔχουν ἀπορροφήσει τὶς ὑπονόμους καὶ τὰ σκουπίδια πολλῶν πόλεων. ἔτσι γιὰ τὸν εὐλαβικὸ Ἰνδουϊστὴ ἡ τελικὴ σοῦπα τοῦ Γάγγη εἶναι ὁ πιὸ θαυματουργὸς πόσιμος ἁγιασμός. ἔχει δὲ τὴν ἴδια «θεραπευτικὴ» δύναμι, εἴτε ὁ ἄρρωστος κολυμπήσῃ σ' αὐτόν, εἴτε τὸν πιῇ ὁ ἴδιος, εἴτε τὸν πιῇ ἡ πεθερά του, εἴτε ῥαντιστῇ μ' αὐτόν τὸ κατώφλι τοῦ σπιτιοῦ του ἢ τὸ ψωμὶ ποὺ τρώει· διώχνει στὰ κακὰ πνεύματα τὴν ψυχὴ τοῦ ἀσθενοῦς ἢ ἀκόμη καὶ τὶς ψυχὲς ὅλης τῆς συγγενείας του.

- 16 Οἱ Χαναναῖοι τῆς Παλαιστίνης, ποὺ καταλάβαιναν ὅτι οἱ μεγάλες θανατηφόρες ἐπιδημίες, οἱ ὁποῖες τοὺς ξεπάστρευαν, συνέπιπταν πολλές φορές μὲ τὴν ἐμφάνισι πολλῶν ποντικῶν ἢ πολλῆς μύγας, ἐκτὸς ἀπὸ τὰ χρυσᾶ ποντίκια καὶ τοὺς χρυσοὺς πρωκτοὺς, ποὺ ἀφιέρωναν στοὺς θεοὺς τῶν, δηλαδὴ στὰ φιλάργυρα ἱερατεῖα τους, γιὰ ν' ἀπαλλαγοῦν ἀπὸ τὸ θανατικὸ, εἶχαν καὶ εἰδικὴ ἐπίκλησι μὲ εἰδικὸ προσωνύμιο στὸν ἀνώτατο θεό τους, στὸ Δία τους νὰ ποῦμε, τὸν λεγόμενο Βάαλ. ἀναφέρεται εἰρωνικὰ στὸ βιβλίο τῆς Π. Διαθήκης *Βασιλεῖται* ὡς θεὸς τῆς φιλισταϊκῆς πόλεως Ἀκκαρῶν ὁ *Βάαλ Μυῖα* (Δ' Βα 1,2-6). κι ἐπειδὴ ἡ *μυῖα* (= μύγα) στὴ βιβλικὴ ἐβραϊκὴ λεγόταν *ζεβούλ*, στὴν ἐβραϊκὴ τῶν χρόνων τοῦ Χριστοῦ *Βεελζεβούλ* (= Βάαλ ζεβούλ) ἀποκαλοῦνταν συμβατικὰ ὁ ἀρχηγὸς τῶν πονηρῶν ἀγγέλων ὁ *διάβολος* (= συκοφάντης) ἢ *σατάν* (= ἀντάρτης). στὴν ἐλληνικὴ βέβαια Μῦγα θὰ λεγόταν μία θεά, ἀλλὰ στὴν ἐβραϊκὴ τὸ ἀντίστοιχο *ζεβούλ* εἶναι γραμματικῶς γένους ἀρσενικοῦ (ὅπως λέμε ἐμεῖς ὁ τζίτζικας) κι ἔτσι οἱ Χαναναῖοι ἔλεγαν Μῦγα ἕναν ἀρσενικὸ θεό. εἶχαν καὶ οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες τέτοιους θεοὺς, ὅπως ὁ ἀναφερόμενος στὸν Ὅμηρο *Ἀπόλλων Σμινθεύς* (= Ποντικιάρης, ἀρχηγὸς τῶν ποντικῶν· διότι *σμίνθος* θὰ πῇ ποντικός, ἐρμηνεύουν ὁ Στράβων κι ὁ Εὐστάθιος) καὶ οἱ ἀναφερόμενοι στὰ ἄλλα κείμενα *Ἀπόλλων Παρνόπιος* ἢ *Παρνοπίων* ἢ *Κορνοπίων* (Ἡρακλῆς), δηλαδὴ ἀκριδιάρης, ἀρχηγὸς τῶν ἀκρίδων, καὶ *Ἡρακλῆς Ἰποκτόνος* (ποὺ σκοτώνει τοὺς ἵπες, ἥτοι τὶς κάμπιες τῆς ἀμπέλου), καὶ *Ἀπόλλων Ἐρυθίβιος* ἢ *Ἐρυσίβιος* (ποὺ κυβερνάει τὸ παράσιτο τοῦ σίτου ἐρυσίβη), καὶ *Ἀπόλλων Σαυροκτόνος* (Ὁμηρος, Α39. Στράβων 13,1,46· 64. Τούλλιος Σαβῖνος, Ἀνθ. παλ. 9,410,1. Plinius 34,70. Πausanias 1,24,8. Ἡσύχιος, λ. σμίνθα· σμίνθος· Σμινθεύς. Εὐστάθιος Θεσσαλονίκης, Εἰς Ὅμ.

Ἰλ., A39. καὶ ἄγαλμα τοῦ Πραξιτέλους Ἀπόλλων Σαυροκτόνος τοῦ ὁποίου ἀντίγραφο στὸ μουσεῖο τοῦ Λούβρου, καὶ φωτογραφία του στὴ Μεγ. Ἑλλ. Ἐγκυκλ. 5,183γ).

- 17 Στὴν ὁμηρικὴ Ἑλλάδα ὁ θεραπευτικὸς Ζεὺς ἢ Ἀπόλλων (τὸ Ἀπόλλων ἦταν ἡ παλιὰ πολεμικὴ προσωνομία τοῦ Διὸς ποὺ ἀργότερα ἐγίνε αὐτοτελὴς θεός) εἶχε τὴν προσωνομία *Παιήων* ἢ *Παιάν* (Ὁμηρος, E 401· 899-900· δ 232). μυθολογοῦνταν δὲ καὶ ἄλλος τέτοιος θεὸς ὁ Ἀσκληπιός (B 731· Δ 194· Λ 518). καὶ οἱ γιατροὶ ὅλοι ἦταν *παῖδες Ἀσκληπιοῦ* (B 731). ἡ ἔκφρασι πρέπει ἀρχικὰ νὰ σήμαινε ἱερεῖς ἢ ἱερόδουλοι τοῦ Ἀσκληπιοῦ. στὴν Τροία κατὰ τὸν Ὁμηρο γιατροὶ τῶν Ἑλλήνων ἦταν οἱ δυὸ *παῖδες Ἀσκληπιοῦ* ἀπὸ τὴν Τρίκκη (Τρίκκαλα) Ποδαλείριος καὶ Μαχάων (B 728-732· Δ 193-4· 200· Λ 506· 512· 517-8· 598· 613· 651· 833· Ξ 3).

Ἰητῆρ' ἀγαθὸ Ποδαλείριος ἡδὲ Μαχάων

εἶναι ὁ χαρακτηριστικὸς στίχος τῆς ἀναφορᾶς των (Λ 833). κατὰ τὸν ποιητὴ τῆς Ὀδυσσεΐας ἐπίσης ὅλοι οἱ Αἰγύπτιοι ἦταν παντογνώστες γιατροὶ γιὰ κάθε τραῦμα καὶ ἀρρώστια· καὶ ἦταν ὅλοι γόνοι τοῦ Παιήονος.

Ἰητρός δὲ ἕκαστος ἐπιστάμενος περὶ πάντων

ἀνθρώπων· ἡ γάρ Παιήονός εἰσι γενέθλης (δ 231-2).

προφανῶς στὴν τότε Ἑλλάδα οἱ κομπογιανῖτες μάγοι προέρχονταν κυρίως ἀπὸ τὴν Αἴγυπτο· ἐδῶ ἔκαναν τὴ φιγούρα τους καὶ τὴν περιουσία τους ξεπαστρεύοντας ἀνθρώπους.

- 18 Μὲ τέτοια ἱατρικὴ οἱ τραυματίες στὸν πόλεμο, ἀκόμη καὶ οἱ ἐλαφρῶς τραυματισμένοι, πέθαιναν σχεδὸν ὅλοι, καὶ τὸ νὰ τραυματιστῇς στὴ μάχη ἦταν σχεδὸν τὸ ἴδιο μὲ τὸ νὰ σκοτωθῇς. μόνο οἱ ἐγκαταλειμμένοι τραυματίες εἶχαν κάποια ἐλπίδα νὰ ἐπιζήσουν καὶ νὰ θεραπευτοῦν. κι ἀπὸ τοὺς ἀρρώστους ἐπιζοῦσαν καὶ γίνονταν καλὰ μόνο οἱ «ἀπερίθαλπτοι», ὅσοι γλύτωναν ἀπὸ τοὺς γιατρούς.

- 19 Παράλληλα ὅμως οἱ ἄνθρωποι ἀπὸ τὰ προϊστορικὰ ἤδη χρόνια παρατηροῦσαν ὅτι ὠρισμένα φυτὰ (οἱ ρίζες των, ἢ οἱ βλαστοί, φλοιοί, φύλλα, ἄνθη, καρποί, χυμοί, κλπ.) ἔχουν μέσα τους διάφορες ιδιότητες καταπραϋντικές, ἀνακουφιστικές, θεραπευτικές, διουρητικές, αἱμοστατικές, ἀναλγητικές, ἡρεμιστικές, ναρκωτικές, παραισθησιογόνες, δηλητηριώδεις, θανατηφόρες, κλπ., οἱ ὁποῖες ἐκδηλώνονται, ὅταν αὐτὰ φαγωθοῦν, ἢ ποθῇ τὸ ζουμί τους, ἢ ἀλειφτῇ στὸ σῶμα ἢ στὸ τραῦμα ὁ πολτός τους, ἢ πασπαλιστῇ στὸ τραῦμα τὸ τρίμμα τους· κι αὐτὰ τᾶλεγαν *φάρμακα*, ἐπειδὴ κυρίως *φαρμάσσουν*, δηλαδή καταπραϋνουν, τοὺς πόνους. ἀργότερα τᾶλεγαν καὶ *δυνάμεις*, ἐπειδὴ *δύνανται* νὰ προκαλέσουν κάτι ἀπ'

αὐτὰ ποὺ εἶπα προηγουμένως. ἡ λέξι *φάρμακον* ἀνευρίσκεται ἤδη στὶς προαλφαβητικὲς συλλαβογραφικὲς ἀχαιικὲς πήλινες πινακίδες τῆς Πύλου (1200 π.Χ.) (ΠΥ Sb 1314, 1 *πα-μα-κο* = *φάρμακον*) καὶ ἀφθονεῖ στὸν Ὅμηρο καὶ στοὺς μεταγενεστέρους. ἡ λέξι *δυνάμεις* μὲ τὴ σημασία *φάρμακα* εἶναι τῆς κλασσικῆς καὶ τῆς κοινῆς ἐλληνικῆς (Ξενοφῶν, Κύρ. π. 8,8,14. Θεόφραστος, Ἰστ. φυτ. 9,11,1-4. Αἴτ. φυτ. 6,13,5. Ὅσμ., 45. Διόδωρος Σικ. 1,97,7. 4,51,1. 19,33,2. Διοσκουρίδης, Ὑλ. ἱατρ. 1,17,2. 1,95,1. Γαληνός, Συνθ. φαρμ. 8,2. Πλούταρχος Ἀθηναῖος, Ὑγιειν. Παραγγ., 22 (134d). Ἐπτ. Σοφ., 14 (157cd). Γεωπονικά 2,47,14). ὁ γιατρὸς Γαληνὸς μάλιστα ἔχει καὶ δυὸ φαρμακολογικὰ συγγράμματα ἐπιγραφόμενα τὸ ἓνα *Περὶ τροφῶν δυνάμεως* καὶ τ' ἄλλο *Περὶ κράσεως καὶ δυνάμεως τῶν ἀπλῶν φαρμάκων*, στὰ ὁποῖα ὁ ὅρος ἀφθονεῖ κι ἐμφανίζεται καὶ στὸν τίτλο. στὴν Π. Διαθήκη ἡ λέξι *δυνάμεις* μὲ τὴ σημασία «φαρμακευτικὰ βότανα» συναντᾶται 4 φορές στὸ Ἄσμα (2,7. 3,5. 5,8. 8,4) στὸ στερεότυπο στίχο

Ὠρκισα ὑμᾶς, θυγατέρες Ἰερουσαλήμ,

ἐν ταῖς δυνάμεσι καὶ ἐν ταῖς ἰσχύσεσι τοῦ ἀγροῦ.

τὸ μασοριτικὸ ἐβραϊκὸ κείμενο βέβαια μεταφράζει ἀπὸ τοὺς *Ὁζαρκάδια καὶ ἐλάφια*, οἱ δὲ ἀπ' αὐτὸ ἐξαρτημένοι μεταφρασταί, εἴτε ἐπιστήμονες εἴτε λογοτέχνες, προσθέτουν καὶ «γαζέλες» πρὸς τὸ ἐξωτικώτερο, ἀλλ' αὐτὸ συμβαίνει, ἐπειδὴ κανένας τοὺς δὲν καταλαβαίνει τοὺς Ἑβδομήκοντα λόγῳ ἐλλιποῦς γνώσεως τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς. τὰ φαρμακευτικὰ βότανα εἶναι φανερό ὅτι ὁ ἄνθρωπος τ' ἀντιλήφθηκε ἀναπόφευκτα, ὅταν ἔτρωγε κάτι, κατ' ἀρχὴν γιὰ νὰ χορτάσῃ, κι ἔπειτα παρατηροῦσε ὅτι θεραπεύτηκε κιόλας ἀπὸ κάποιον πόνο ἢ κάποια καχεξία, κι ὅταν χρησιμοποιοῦσε νωπὰ ἢ ξηρὰ φύλλα κι ἀνθοπέταλα καὶ φλοιοὺς ὡς *φλόμον* (= γάζα, ἐπίδεσμο), γιὰ νὰ *φλομώσῃ* (= μπουκώσῃ) ἓνα τραῦμα, ποὺ αἱμορραγοῦσε, καὶ νὰ σταματήσῃ τὴν αἱμορραγία, ἢ νὰ ἐπιδέσῃ καὶ προστατεύσῃ ἀπὸ τριβὲς καὶ κρούσεις κάποιο τραῦμα ἢ ἀπόστημα, κι ἔπειτα παρατηροῦσε ὅτι ἄλλα ἀπ' αὐτὰ χειροτέρευσαν τὴν πληγὴ του, ἐνῶ ἄλλα τὴν καλλιτέρευαν. ἐπίσης ὅταν ἔπινε χυμὸ σταφυλίου, παρατηροῦσε ὅτι μετὰ μιὰ ἐβδομάδα περίπου ὁ ζυμωμένος πλέον χυμὸς στὴν ὑπερβολικὴ του χρῆσι γινόταν καὶ παραισθησιογόνος. καὶ μερικὲς φορές πλήρωνε μὲ τὴ ζωὴ του κάτι τὸ δηλητηριῶδες ποὺ ἔτρωγε. ἔτσι ἄρχισε νὰ διακρίνῃ τὰ βότανα καὶ νὰ τὰ σημαδεύῃ. ὁ Ὅμηρος διακρίνει τὰ *φάρμακα* γενικῶς μὲν σὲ *ἐσθλά* καὶ *κακά* ἢ *λυγρά* (= καλὰ καὶ βλαβερά), ἀναλυτικώτερα δὲ σὲ *μητιόεντα* (= σοφά, ἐπιστημονικά, καταπληκτικά), *ὀδυνήφατα* (= ἀναλγητικά), καὶ *ἥπια* (= μαλακτικά, καταπραϋντικά) (Ε 401-

2· 900-1· Α 830-2· 845-8· δ 220-6· 527-530· κ 212-3· 220· 235-240· 317· 326). ὁ Πάτροκλος στήν Τροία γιατρεύει τὸ τραῦμα τοῦ Εὐρυπύλου, πρῶτα πλύνοντάς το ἀπὸ τὰ αἵματα καὶ τὰ χρώματα μὲ χλιαρὸ νερὸ κι ἔπειτα πασπαλίζοντας πάνω σ' αὐτὸ τριῖμμα ἀπὸ κάποιο πικρὸ (= τσουχτερὸ) βότανο (*ἐπὶ δὲ ρίζαν βάλε πικρὴν χερσὶ διατρίψας*), τὸ ὁποῖο σταματοῦσε τὴν αἱμορραγία καὶ τὸν πόνο καὶ θεράπευε τὴν πληγή. τὸ *φάρμακον* αὐτὸ τὸ εἶχε διδαχθῇ ἀπὸ τὸν Ἀχιλλεῦς, ὁ δὲ Ἀχιλλεὺς ἀπὸ τὸν Κένταυρο Χείρωνα (Ὅμηρος, Α 830-848).

- 20 Πιο συγκεκριμένα ὁ Ὅμηρος κατονομάζει τρία φάρμακα. ἓνα εἶναι τὸ *νηπενθές καὶ ἄχολον* (= ἀπενθές καὶ ἀποτρεπτικὸ τῆς στενοχωρίας, φάρμακο ποὺ προκαλεῖ εὐφορία καὶ παραίσθησι εὐτυχίας), τὸ ὁποῖο ἔπιναν διαλυμένο σ' ἓνα ποτήρι κρασί, καὶ ξεχνοῦσαν ὅλα τὰ βάσανα (*κακῶν ἐπίληθον ἀπάντων*), σὲ τέτοιο βαθμό, ποὺ γιὰ μιὰ ὁλόκληρη μέρα δὲν μπορούσε ν' ἀγγίξει τὸν πότη, ἢ νὰ πῶ χρήστη, καμμιὰ ἀπολύτως στενοχώρια, καὶ δὲν τὸν ἐνοιαζε καθόλου, ἀκόμη κι ἂν ἔβλεπε μπροστά του πεθαμένους τοὺς γονεῖς του καὶ σφαγμένους τὸν ἀδερφό του καὶ τὸ φίλο του (δ 219-226). εἶναι φανερό ὅτι πρόκειται γιὰ ναρκωτικό. νομίζω δὲ ὅτι τὸ ναρκωτικὸ αὐτό, ὅταν τὸ προσφέρει στὴ Σπάρτη ἢ ὠραία Ἑλένη στὸν Τηλέμαχο καὶ τὸ Μενέλαο, ὅταν δηλαδὴ ἀφορᾷ στήν ἐλληνικὴ ἐμπειρία καὶ πραγματικότητα, εἶναι ἡ παπαρούνα τοῦ ὀπίου, ἀπὸ τὸ ὁποῖο σήμερα βγαίνουν ἡ μορφίνη καὶ ἡ ἠρωΐνη· διότι τὴν παπαρούνα αὐτὴ, τὴ *μήκωνα*, τὴ γνώριζαν οἱ Πελασγοὶ κι ἀπ' αὐτοὺς καὶ οἱ ἄρχαιοι Ἕλληνες, καὶ ἡ ὀπιοφόρος κάψα της, χαραγμένη μάλιστα γιὰ ἐκροὴ ὀπίου, εἰκονίζεται σὲ ὑστερομινωϊκὸ πήλινο εἰδώλιο, καὶ τὸ ἐλληνικὸ τοπωνύμιον *Ὀποῦς* (*Ὀποῦντος*) δηλώνει φυτεία τῆς ὑπνοφόρου καὶ ναρκωτικῆς αὐτῆς *μήκωνος*, ποὺ δίνει τὸν *ὀπὸν* ἢ *ὄπιον*. ὅταν ὅμως τὸ προσφέρει σὲ μορφή *κυκεῶνος* (= κοκτέιλ) (κ 220· 316) ἡ Κίρκη στοὺς ἄντρες τοῦ Ὀδυσσεύς καὶ μὲ τὴν ἐπίδρασί του τοὺς μεταβάλλει σὲ γουρούνια (κ 233-243), εἶναι μᾶλλον ἡ *κάνναβις* (χασίς), διότι καὶ μία ἀρχαία τοποθέτησι τῆς Κίρκης εἶναι στὴ Γεωργία καὶ Οὐκρανία (ἡ Κίρκη μυθολογεῖται ὡς ἀδερφή τοῦ βασιλέως τῆς Κολχίδος Αἰήτου) κι ὁ Ἡρόδοτος ἱστορεῖ κάπνισμα *καννάβεως* ἀπὸ τοὺς Σκύθες αὐτῶν τῶν χωρῶν (Ὅμηρος, κ 135-7. Ἡσίοδος, Θεογ., 956-7. Ἡρόδοτος 4,74-75. Ἀπολλόδορος 1,9,1). τὸ ὅπιο τῆς παπαρούνας μᾶλλον ὑποδηλώνει κι ὁ ὁμηρικὸς *λωτὸς* τῆς χώρας τῶν *Λωτοφάγων*, κάποιος παραμεσογείου χώρας, ποὺ ὅταν τὸν ἔτρωγαν οἱ ἄνθρωποι, ἀδιαφοροῦσαν τελείως γιὰ γυναῖκες τέκνα γονεῖς καὶ οἰκείους καὶ δὲν εἶχαν πλέον κανένα ἀπολύτως ἐνδιαφέρον ἐκτὸς ἀπὸ τὸ νὰ τρῶν λωτό (ι 84·

91-97). τρίτο τέλος είναι τὸ βότανο *μῶλυ* (κ 286-8· 302-6) στὴ χώρα τῆς Κίρκης, ποῦ, ὅταν κανεῖς τὸ κουβαλοῦσε ἀπλῶς ἐπάνω του, σὰ φυλαχτὸ νὰ ποῦμε, δὲν τὸν ἔπιανε καθόλου τὸ ναρκωτικὸ καὶ παραισθησιογόνον τῆς Κίρκης, ποῦ ἔκανε τοὺς ἀνθρώπους γουρούνια καὶ λύκους (Ὅμηρος, κ 135-7· 212-220· 233-243· 316-328). κι αὐτὸ μόνο οἱ θεοὶ μπορούσαν νὰ τὸ μαζέψουν ἀπὸ τὴ γῆ, οὐδέποτε οἱ ἄνθρωποι. προφανῶς αὐτὸ τὸ *μῶλυ* ἦταν μόνο ἱερατικὴ μαγεία, δηλαδὴ ἀνύπαρκτο. νομίζω δὲ ὅτι καὶ τὸ μυθικὸ βότανο - ἄνθος *νάρκισσος*, ποῦ ἀναφέρεται σὲ μεταγενεστέρους, εἶναι ἀρχικὰ ἡ ναρκωτικὴ παπαρούνα, διότι ναρκωτικὸ σημαίνει τ' ὄνομα, ἔπειτα δέ, ἐπειδὴ ἡ χρῆσι του ἦταν συνήθεια κυρίως τῶν θηλυπρεπῶν καὶ κιναιδῶν ἱεροδούλων, τῶν *ναρκίσσων*, ἥτοι ναρκομανῶν δερβίσηδων, ποῦ ἁγιοποιοῦνταν καὶ θεοποιοῦνταν κιόλας, ἔγινε «τὸ φυτὸ τοῦ *Ναρκίσσου*», ὁποιοδήποτε δηλαδὴ κατὰ καιροὺς καὶ κατὰ τόπους τελεστικὸ κι ὀργιαστικὸ ἄνθος τοῦ τέτοιου θεοῦ *Ναρκίσσου Ὑακίνθου Διονύσου Ἀδώνιδος* (Παυσανίας 9,31,7-9· 9,41,7)· κι ὅτι ἦταν παντοῦ τὸ ἴδιο μὲ τὸ ἄνθος τὸ λεγόμενον *ὑάκινθος*· *ὑάκινθος* δὲ λεγόταν κυρίως ὡς νεκρολούλουδο τοῦ τελεστικοῦ κι ὀργιαστικοῦ ἐπιταφίου θρήνου τοῦ τελεστικῶς θανατουμένου καὶ θρηνουμένου αὐτοῦ θεοῦ (Θεόκριτος, Ἔργ. (= 10), 28. Νίκανδρος, Θηρ., 902-6. Ἀπολλόδωρος 1,3,3· 3,10,3· 3,15,8).

- 21 Στὴν ἀρχαϊκὴ Ἑλλάδα τὰ *φάρμακα* λέγονταν καὶ *ρίζαι* (Ὅμηρος, Λ 846· κ 304), δηλαδὴ βότανα, φυτὰ, τὸ δὲ κάθε μαγικὸ βότανο λεγόταν εἰδικώτερα *κιρκαία ρίζα* (Ἀπολλόδωρος 3,15,1), ἐπειδὴ *κίρκη* θὰ πῆ προφανῶς μάγισσα. διότι τὶς ἀληθινὲς θεραπευτικὲς ιδιότητες τῶν φυτῶν δὲν τὶς ἄφησαν ἀνεκμετάλλευτες καὶ οἱ ἱερεῖς μάγοι γιатροί, οἱ ὅποιοι πρόσθεσαν σ' αὐτὰ καὶ τὴ γοητεία τῆς μαγείας τῶν. ὑπῆρχαν ἄλλωστε ἀνάμεσα σ' αὐτὰ καὶ ναρκωτικὰ καὶ θανατηφόρα δηλητήρια· κι αὐτοὶ ἐκτὸς ἀπὸ ἀπατεῶνες «γιατροὶ» ἦταν καὶ ραδιοῦργοι δηλητηριασταὶ καὶ δολοφόνοι. βρῆκαν δὲ οἱ ἀρχαῖοι καὶ ἀνόργανα φάρμακα, ὅπως εἶναι ἡ *καδμεία λίθος* (Στράβων 3,4,15. Διοσκουρίδης, Ὑλ. ἱατρ. 5,74-75. Γαληνός, Ἀπλ. Φαρμ. 9,34), δηλαδὴ ὁ θεικὸς χαλκὸς ἢ γαλαζόπετρα ($\text{CuSO}_4 + 5\text{H}_2\text{O}$), δηλητήριο ἀπολυμαντικὸ, παρασιτοκτόνο, ἀλλὰ καὶ θανατηφόρο. σημαίνει δὲ τὸ *καδμεία* ἱερατικὴ, διότι ἡ σημιτικὴ καὶ βιβλικὴ ἐβραϊκὴ λέξι *καδησίμ*, ποῦ στὴν ἑλληνικὴ ἔγινε *κάδμοι* καὶ *κάδμιλοι* καὶ κύρια ὀνόματα *Κάδμος* καὶ *Κάδμιλος*, σημαίνει εἰδωλολάτρης «ἱερεῖς»· ἔτσι λέγονται στὶς Βασιλεῖς (Δ' Βα 23,7) οἱ κίναιοι ἱερεῖς τῆς Ἀστάρτης καὶ τοῦ Βάαλ, ποῦ ἦταν καὶ «γιατροὶ» καὶ μάγοι καὶ ὑπὲρ τοῦ ναοῦ τῶν ἐπὶ χρήμασιν ἐκδιδόμενοι ἱερόδουλοι. ὁπότε *καδμεία λίθος* θὰ πῆ ἱερατι-

κή λίθος καὶ φαρμακευτικὴ λίθος καὶ ἱατρικὴ λίθος· φάρμακο, ἱατρικόν, καὶ δηλητήριον.

- 22 Ἀργότερα ὁ Αἰσχύλος (Ε΄ π.Χ. αἰ.) διακρίνει τὰ βοτανικὰ ἥπια *φάρμακα* ἢ *ἀκέσματα* (=γιατρικὰ) σὲ τρεῖς κατηγορίες· *βρώσιμα πιστὰ καὶ χριστά*, δηλαδή ὅσα τρώγονται, ὅσα πίνονται, κι ὅσα ἀλείφονται (Πρ. 478-483). (τὸ ἐδῶ *πιστός* = πόσιμος, ρευστός, ὑγρός, εἶναι ἐκεῖνο ποὺ συναντᾶται στὴν εὐαγγελικὴ ἔκφρασι *νάρδος πιστικὴ* = ὑγρή, ρευστή· Μρ 14,3· Ἰω 12,3). ὅπως εἶπα, τὰ φάρμακα, ἐπειδὴ ἦταν κυρίως βότανα, ἤδη ἀπὸ τὸν Ὅμηρον λέγονται *ρίζαι*. αὐτὸς εἶναι ὁ ὅρος ποὺ ἐπικράτησε στὴν ἐπιστημονικὴ ἐποχὴ μαζί μὲ τοὺς προειρημένους ὅρους *δυνάμεις* καὶ *φάρμακα*. γι' αὐτὸ καὶ οἱ εἰδικοὶ καὶ εἰδήμονες συλλέκτες τῶν θεραπευτικῶν βοτανῶν, οἱ βοτανολόγοι, φαρμακοσυλλέκτες καὶ φαρμακοποιοὶ καὶ φαρμακοπῶλες, στὴν ἀρχαία ἐλληνικὴ λέγονται *ρίζοτόμοι* καὶ *ρίζοπῶλαι* καὶ τὸ ἔργο τους *ρίζοτομία*, καὶ δηλώνεται μὲ τὰ ῥήματα *ρίζοτομῶ* καὶ *ρίζοτομοῦμαι* (Ὅμηρος, Λ 846· κ 304. Σοφοκλῆς, Ῥιζοτόμοι (ἀποσπ. 534-6 ἀπὸ τὸν Ἡσύχιον). Θεόφραστος, Ἰστ. φυτ. 4,5,1· 6,3,2· 9,8,2. Νίκανδρος, Θηρ., 494· καὶ Σχόλια. Στράβων 16,4,9. Διοσκουρίδης, Ὑλ. ἱατρ., προοίμ., 1. Πολυδεύκης 7,197. Λουκιανός, Θεῶν διάλ. 15,1. Σχόλια εἰς Ἀπολλ. Ῥοδ. Ἀργον. 3,1214. Ἡσύχιος, λ. αἰστώσας· κυκλάμινον). τὸ σπουδαιότερο σφωζόμενο σήμερα «ρίζοτομικόν» σύγγραμμα τῆς ἀρχαιότητος εἶναι τὸ περίφημο *Περὶ ὕλης ἱατρικῆς* τοῦ μεγάλου *ρίζοτόμου* βοτανολόγου φαρμακολόγου Πεδανίου Διοσκουρίδου (Α΄ μ.Χ. αἰ.). στὸν τίτλο του ἡ λέξι *ὕλη* σημαίνει «χορταρικά», βότανα, (*herba* καὶ *herbarium* ὅπως λέν οἱ σύγχρονοί μας φαρμακοποιοὶ καὶ βοτανολόγοι) διότι *ὕλη* λέγεται καὶ τὸ δάσος τῶν δέντρων καὶ τὸ λιβάδι τῶν χόρτων (Ἰβ 38,40· Ἡσ 10,17· Ἰα 3,6).
- 23 Παρ' ὅλη ὅμως τὴν κάποια θεραπευτικὴ πρόοδο, τὴν ὁποία ἐπέβαλε ἡ ἀναντίρρητη ἐμπειρία πάνω στίς ιδιότητες τῶν φυτικῶν τροφῶν καὶ ποτῶν καὶ ἀλοιφῶν καὶ φλόμων, ἡ ἱατρικὴ πρὶν ἀπὸ τὸν Ἱπποκράτη, πρὶν δηλαδή ἀπὸ τὸ 430 π.Χ., ἦταν ἀκόμη κυρίως μαγεία. ἀκόμη κι ὁ Ἐμπεδοκλῆς (450 π.Χ.) ὡς γιαιτρὸς ἦταν ἱερεὺς καὶ μάγος, καὶ ὄχι ἐπιστήμων.
- 24 Ὁ Ἱπποκράτης (460-390 π.Χ.) ἦταν ἐκεῖνος ποὺ ξεχώρισε τὴν ἱατρικὴ ἀπὸ τὴ μαγεία τῶν ἱερέων καὶ τὴν ἔκανε ἐπιστήμη. εἶπε ὅτι δὲν ὑπάρχει *ἱερὴ νοῦσος* (ἱερὰ νόσος, ἐπιληψία, ποὺ ταυτιζόταν μὲ τὴ θεοπνευστία), ὅτι τὰ νοσήματα εἶναι ὀργανικὲς βλάβες τοῦ σώματος ἢ ἐκ γενετῆς δυσπλασίες ἢ τραύματα καὶ διαστρέμματα, ὅτι ἡ ὑγεία τοῦ ἀνθρώπου ἐξαρτᾶται κυρίως ἀπὸ τὴ *δίαιτά* του (διατροφή, ἔνδυσι, διαβίωσι, τρόπος ζωῆς), ὅτι ἐπηρεάζεται ἀπὸ

τὸ ἔδαφος καὶ τὸ νερὸ καὶ τὸ κλίμα τῆς χώρας του (*Περὶ ἀέρων ὑδάτων τόπων*), ὅτι ὑπάρχουν συγγενεῖς δυσπλασίες ὀφειλόμενες στὴν κληρονομικότητα ἢ στὴν καταβολή (ἐμβρυϊκὴ ζωή), ὅπως εἶναι ἡ ἀπόλυτη καὶ θανατηφόρος ἀτρησία ὑμένος σὲ κορίτσια, ὅτι ἡ καλλίτερη σπουδὴ τῶν νόσων καὶ τῶν θεραπειῶν εἶναι ἡ ὑπομονητικὴ κλινικὴ παρατήρησι καὶ ἡ συνεχὴς καταγραφὴ τῆς σὲ κλινικὸ ἡμερολόγιο, ὅτι ἡ καθαριότης ἔχει ἄμεση σχέσι μὲ τὴν ὑγεία, ὅτι οἱ καλλίτερες προκλητὲς συνθήκες γιὰ τὴν ὑγεία εἶναι ἡ ἰσόβια σωματικὴ ἄσκησι καὶ ἡ διατροφικὴ λιτότης (*ἄσκησις ὑγιείης ἀοκνίη πόνων ἀκορίη τροφῶν*), πῶς ὅ,τι δὲν θεραπεύει τὸ ὕδωρ (καθαριότης) τὸ θεραπεύει ὁ σίδηρος (νυστέρι), κι ὅ,τι δὲν θεραπεύει ὁ σίδηρος τὸ θεραπεύει τὸ πῦρ (ἀποτέφρωσι, ἀπολύμανσι). εἶπε καὶ πολλὰ ἄλλα σπουδαῖα. κατάλαβε ὅτι ἡ καλὴ κληρονομικότης, ἡ καλὴ καταβολή, τὸ καλὸ φυσικὸ περιβάλλον, ἡ καθαριότης, ἡ ἄσκησι, καὶ ἡ λιτὴ διατροφή εἶναι οἱ ἐξ κύριοι συντελεσταὶ τῆς ὑγείας· ὅτι κάθε νόσος θεραπεύεται ἢ ὑποχωρεῖ μὲ τὴν ἐξασφάλισι αὐτῶν τῶν συνθηκῶν, ἢ μὲ τὴ βοήθεια εὐστοχα διαλεγμένων φαρμάκων ποὺ ἀνευρίσκονται πάντοτε μέσα στὴ φύσι καὶ κυρίως στὸ φυτικὸ κόσμῳ· ὅτι ἡ χειρουργία χρειάζεται, ἀλλ' εἶναι τελευταῖο καταφύγιο τοῦ θεράποντος· ὅτι ἡ ἀπολύμανσι προφυλάσσει τὰ ὑγιῆ· ὅτι χρειάζεται σπουδὴ. ἀλλὰ πρῶτον δὲν συνέλαβε τὰ μικρόβια, οὔτε αὐτὸς οὔτε κανεῖς ἄλλος μέχρι τὸ 1882, καὶ δευτέρον ἤκμασε ὅταν ἡ σύνταξι ὅλης τῆς Π. Διαθήκης ἤδη εἶχε τελειώσει καὶ ὅταν συμπληρώθηκαν πάνω ἀπὸ χίλια χρόνια ἀπὸ τὴ σύνταξι τοῦ μωσαϊκοῦ Νόμου ποὺ περιέχει ὅλα τὰ ὑγειονομικὰ τῆς Π. Διαθήκης.

- 25 Δεύτερος σὲ ἀξία καὶ χρόνον γιὰ τὸν ἱατρὸς τῆς ἀρχαιότητος εἶναι, νομίζω, ὁ συνομήλικος τοῦ Ἱπποκράτους ἱστορικὸς Θουκυδίδης, ποὺ μᾶς δίνει μιὰ περιγραφὴ τῶν συμπτωμάτων τοῦ λοιμοῦ τῶν Ἀθηνῶν, ἡ ὁποία μέχρι σήμερα θεωρεῖται ἀριστοῦργημα διαγνωστικῆς (Θουκυδίδης 2,47-51). γιὰ τοὺς σπουδαῖοι μετὰ τὸν Ἱπποκράτη ὑπῆρξαν κι ὁ γαμπρὸς τοῦ Πόλυβος, ὁ πατέρας τοῦ Ἀριστοτέλους Νικόμαχος, κι ὁ ἴδιος ὁ Ἀριστοτέλης, ὁ Φιλιστίων ὁ Λοκρός, ὁ Ἑρασίστρατος ὁ Κεῖος, ὁ Ἡρόφιλος ὁ Χαλκηδόνιος, ὁ Σωρανός, ὁ Γαληνός, ὁ Ὀρειβάσιος, ὁ Ἀλέξανδρος ὁ Τραλλιανός ποὺ ἦταν καὶ ἀδερφὸς τοῦ ἀρχιτέκτονος τῆς Ἀγίας Σοφίας Ἀνθεμίου, ὁ Παῦλος Αἰγινίτης (650 μ.Χ.) καὶ πολλοὶ ἄλλοι Ἕλληνες μέχρι τὸ IB' αἰῶνα. τὰ μικρόβια ὅμως παρέμεναν ἄγνωστα μέχρι τὸν Παστέρ. ἀλλ' ἡ ἱατρικὴ, ἀπαλλαγμένη ἀπὸ τὴ θανατηφόρο παραφροσύνη τῆς ἱερατικῆς μαγείας, πῆρε μετὰ τὸν Ἱπποκράτη τὸ δρόμο τῆς προόδου κι ἄρχισε ν' ἀνακουφίξῃ κάπως τὸν ἄνθρωπο.

26 Πόσο όμως επικίνδυνη παρέμεινε ακόμη λόγω της άγνοίας των μικροβίων, φαίνεται από ένα περιστατικό του ΙΘ' αιώνα σ' ένα ευρωπαϊκό πρωτεύονσα. σ' ένα πανεπιστήμιο δυο καθηγηταί της ιατρικής είχαν μια διαφορά, πού έκανε τον ένα ζητιάνο και τον άλλο ένδοξο και πλούσιο. ο πρώτος, χωρίς νάχη ακόμη γνωρίσει τὰ μικρόβια, είχε ψυλλιαστή (θάρρεπε να τὸ ἤξεραν καὶ ὅλοι καὶ αὐτὸς ἀπὸ τὸν Ἰπποκράτη) ὅτι ἡ καθαριότης εἶναι γιὰ τὴ χειρουργία ὠφέλιμη κι ἀπαραίτητη, κι ὅτι τὰ ἀκάθαρτα χέρια τοῦ χειρουργοῦ εἶναι γιὰ τὸν ἀσθενῆ επικίνδυνα. καὶ ὑποχρέωνε τοὺς βοηθοὺς του, πρὶν ἀπὸ κάθε ἐγχείρησι ἢ ἐκμαίευσι, νὰ πλύνουν καλὰ τὰ χέρια τους καὶ νὰ τὰ βουτοῦν σὲ ἀραιὸ ἀσβεστόνερο, πρᾶγμα πού τοὺς δυσάρεστοῦσε πολὺ. γι' αὐτὸ τοῦ ἔφευγαν, κι ἐπάνδρωναν τὸ ἐπιτελεῖο τοῦ ἄλλου. ὁ ἄλλος, πού εἰρωνευόταν τὸν καθαρὸ γιὰ τὴν ιδιοτροπία του αὐτή, ἀφοῦ τελείωνε μὲ τοὺς βοηθούς του τὰ μαθήματα ἀνατομίας ἐπὶ πτωμάτων, μὲ τὰ χέρια ὅλων γεμάτα νεκρὰ αἵματα καὶ ἄλλες ἀκαθαρσίες πτωμάτων, τοὺς ἔλεγε: «Πᾶμε τώρα νὰ ξεγεννήσουμε καὶ τίς γυναῖκες, μὲ ἓνα ἐνιαῖο λέρωμα μόνο, κι ἔπειτα πλυνόμαστε μιὰ καὶ καλή». καὶ πέθαιναν ὅλες οἱ εὐκατάστατες γυναῖκες πού πήγαιναν νὰ γεννήσουν στὸ νοσοκομεῖο, ἐνῶ δὲν πέθαιναν οἱ φτωχές, πού γεννοῦσαν στὸ σπίτι μὲ μαστή. αὐτὸ ὅμως δὲν σήμαινε τίποτε γιὰ τὸν ἄφρονα καθηγητή - φονιᾶ· οὔτε τὸ ὅτι τοῦ ἄλλου οἱ ἀσθενεῖς είχαν πολὺ χαμηλὴ θνησιμότητα. τὸ ἀποτέλεσμα ἦταν ὅτι ὁ καθαρὸς ἔχασε καὶ φήμη καὶ βοηθοὺς καὶ πελάτες καὶ πόρους καὶ θέσι στὸ νοσοκομεῖο καὶ στὸ πανεπιστήμιο· καὶ κατάντησε φτωχὸς καὶ σχεδὸν ζητιάνος. ἀντίθετα ὁ φονιᾶς ἔγινε ένδοξος καὶ πλούσιος. καὶ κάποτε πού εἶδε τὸ ζητιάνο μαζί μὲ μαθητὰς του, τοὺς εἶπε μὲ χαιρεκακία: «Νὰ τὸ κατάντημα τοῦ χαζοῦ καὶ ιδιότροπου». ὁ «χαζὸς» ὅμως τοῦ ἀπάντησε μὲ ἀξιοπρέπεια ὅτι ἐπιμένει στὴν ἄποψί του γιὰ χειρουργικὴ καθαριότητα, κι ἂς κατάντησε ἐξ αἰτίας τῆς ζητιάνος.

27 Τὰ ἴδια περίπου χρόνια, τὸ 1821 στὴν πολιορκία τῆς Τριπολιτσᾶς, τύφος καὶ ἄλλες θανατηφόρες ἐπιδημίες μάστιζαν τοὺς πολιορκημένους Τούρκους. οἱ Ἕλληνες, ὅταν τὴν κυρίευσαν, βρῆκαν πολλοὺς Τούρκους νὰ πεθαίνουν ἄρρωστοι βαριά. ὅπως συνηθιζόταν τότε, οἱ νικηταί ἔσφαξαν καὶ λεηλάτησαν. τὰ λάφυρά του ὁ κάθε πολεμιστὴς ἢ καὶ ἔμπορος λαφύρων τὰ ἔστειλε στὸ σπίτι του, στὸ χωριό του, ἢ τὰ πούλησε ἐδῶ κι ἐκεῖ. ἔτσι διασκορπίστηκαν σ' ὅλη τὴν Πελοπόννησο. μολύνθηκε τότε ὁλόκληρη καὶ σὲ δυὸ μῆνες πέθανε ὁ μισὸς πληθυσμὸς τῆς. οἱ γιατροὶ τῶν Ἑλλήνων, ξένοι «φιλέλληνες» οἱ περισσότεροι, γράφουν στὰ ἡμερολόγια τους γιὰ μολυσμένο ἀέρα ἀπὸ τὴ δυσοσμία τῶν ἀτάφων πτωμά-

των, ὁ ὁποῖος ἀέρας φύσηξε σ' ὅλη τὴν Πελοπόννησο καὶ τὴ μόλυνε. (Κ. Σιμόπουλος, Πῶς εἶδαν οἱ ξένοι τὴν Ἑλλάδα τοῦ '21, τ. 1, σ. 374-5). κανεῖς δὲν ὑποψιαζόταν τὰ σκεύη καὶ τὸν οἰκιακὸ ἱματισμὸ πού διασπάρηκαν ὡς λάφυρα. κάτι ὑποψιάζονταν γιὰ μολυσμό, ἀλλὰ δὲν ἤξεραν ἀπὸ ποῦ τοὺς ἔρχεται καὶ πῶς γίνεται. ἐπειδὴ τὰ μικρόβια ἦταν ἀκόμη ἄγνωστα. αὐτὰ συνέβαιναν στὴν Ἑλλάδα καὶ στὴν Εὐρώπη λίγες δεκαετίες μόνο πρὶν ἀπὸ τὴν ἀνακάλυψι τῶν μικροβίων. καὶ δείχνουν πόσο πρωτόγονη εἶναι ἡ ἱατρικὴ χωρὶς τὴ γνῶσι τους. στὴν ἐπικινδυνότητα δὲν διαφέρει καὶ πολὺ ἀπὸ τὴ μαγεία. καλὴ ἢ ἀνατομία, καλὴ καὶ ἡ ὀρθοπαιδική, καλὴ καὶ ἡ χειρουργικὴ, καλὴ καὶ ἡ βοτανικὴ φαρμακολογία, οἱ ὁποῖες ὡς εἰδικότητες τῆς ἱατρικῆς εἶναι πολὺ ἀρχαῖες, θαυμαστὰ ἀναπτυγμένες ἤδη κατὰ τὴν ἐποχὴ τοῦ Χριστοῦ, ἀλλ' ἡ γνῶσι τῶν μικροβίων καὶ ἡ ἀντιμετώπισί τους μὲ τὸ ἀποστειρωμένο περιβάλλον καὶ τὰ μικροβιοκτόνα φάρμακα εἶναι ἀσύγκριτα ἀνώτερη ἀπὸ κεῖνες, καὶ αὕτὴ εἶναι πού κυρίως ὁλοκληρώνει τὴν ἱατρικὴ ἐπιστήμη.

- 28 Στὸ Βυζάντιο καὶ ἐν συνεχείᾳ στὴν τουρκοκρατούμενη Ἑλλάδα γνώριζαν τὸν «εὐλογιασμό». ἐπειδὴ δηλαδὴ εἶχαν παρατηρήσει ὅτι ὑπάρχουν ἀρρώστειες πού προσβάλλουν τὸν ἄνθρωπο μόνο μιὰ φορὰ στὴ ζωὴ του, χαρίζοντάς του γιὰ τὴ λοιπὴ ζωὴ του ἀνοσία ὡς πρὸς αὐτές, διενεργοῦσαν τεχνητὴ κι ἐλεγχόμενη μόλυνσι κι ἐπιτύχαιναν ἀνοσία. αὐτὸ τὸ εἶδε καὶ τὸ θαύμασε τὸ 1718 μιὰ Ἀγγλίδα ἀριστοκράτισσα, ἡ Μόνταγκιου, καὶ τὸ μετέφερε στὴν Εὐρώπῃ. τὸ 1798 ὁ γιατρὸς Γέννερ παρατήρησε ὅτι ὁ ἐπιτυχέστερος εὐλογιασμός γίνεται, ὅταν τὸ νοσηρὸ ὑγρὸ, πού χρησιμοποιόταν γιὰ τὴν ἐλεγχόμενη μόλυνσι, λαμβανόταν ἀπὸ φουσκάλες τοῦ δέρματος δαμαλίδων καὶ χυνόταν πάνω σὲ γρατσούνισμα τοῦ δέρματος τοῦ ἀνθρώπου στὸ μηρὸ ἢ στὸ βραχίονα. ἔτσι ὁ εὐλογιασμός μετωνομάστηκε σὲ δαμαλισμό. εἶναι αὐτὸς πού τώρα τὸν λέμε ἐμβολιασμός ἢ ἐμβόλιο. οἱ γιατροὶ παρατηροῦσαν κι ἀξιοποιοῦσαν τὸ φαινόμενο, ἀλλὰ δὲν καταλάβαιναν σὲ τί ὀφείλεται. τὸ ἐνιωθάν σὰ μιὰ προκλητὴ ἐλεγχόμενη πυρκαϊά, μὲ τὴν ὁποία δημιουργεῖ κανεῖς μιὰ ἀντιπυρρικὴ ζώνη γιὰ τὴν ἀναχαίτισι τῆς ἐπερχόμενης μεγάλης πυρκαϊᾶς, ἢ σὰ μιὰ προπὸνησι σὲ κάποια νόσο, ὥστε ὁ ἄνθρωπος νὰ εἶναι γυμνασμένος στὴν ἀντιμετώπισί της. καὶ εἶναι βέβαια στὴν πρᾶξι ὁ ἐμβολιασμός κάτι παραπλήσιο, ἀλλ' οἱ γιατροὶ δὲν ἐρμήνευαν τὸ φαινόμενο. ἡ ἐρμηνεία ὅμως τῶν φαινομένων καὶ ἡ θεωρητικὴ γνῶσι μόνο εἶναι ἐκείνη πού μπορεῖ νὰ ἔχη μεγάλες προεκτάσεις καὶ ἀπεριόριστες ἐφαρμογές. αὐτὸ τὸ ἐρμήνευσε ὁ Παστέρ, ὅταν ἀνακάλυψε τὰ μικρόβια.

29 Ὁ εὐλαβὴς καὶ πιστὸς μελετητὴς τῆς Βίβλου Γάλλος χημικὸς Παστέρ, ὑπερπολύτεκνος καὶ καθηγητὴς πανεπιστημίου κι ἄργότερα ἀκαδημαϊκός, ἄνθρωπος ποὺ πέρασε κι ἐγκεφαλικὸ ἐπείσodio στὰ 46 του χρόνια, ἐκτὸς ἀπὸ τὰ μαθήματα καὶ τὶς ἐργαστηριακὲς του ἐρευνες στὸ πανεπιστήμιο ἀσχολοῦνταν καὶ μὲ τὰ προβλήματα τοῦ λαοῦ. ξίνισμα κρασιῶν, ψόφος μεταξοσκωλήκων, λύσσα στοὺς ἀνθρώπους, θανατηφόρος ἄνθρακας, διάφορες ἄλλες ἐπιδημίες τὸν ἔβρισκαν στὴν πρώτη γραμμὴ τῆς μάχης κοντὰ στοὺς ἀγρότες καὶ στοὺς ἀσθενεῖς. μετὰ ἀπὸ πολλὰ παρατηρήσεις στὶς ζυμώσεις συνέλαβε τὴν ἰδέα ὅτι τὰ φαινόμενα αὐτὰ δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ ὀφείλονται στὴ δρᾶσι ζωντανῶν ὀργανισμῶν, μικροσκοπικῶν καὶ μὲ γυμνὸ μάτι ἀοράτων. τὸν καιρὸ ἐκεῖνο θριαμβολογοῦσαν στὸν κόσμον καὶ κατεπαίρονταν κατὰ τῆς Βίβλου οἱ δαρβινισταὶ καὶ οἱ ἄθεοι, ποὺ ὑποστηρίζουν πάντοτε τὴν αὐτόματη ἐμφάνισι κι ἐξέλιξι τῶν ἐμβίων ὄντων. καὶ σὰν ἀναντίρρητη ἀπόδειξι τοὺς τότε –διότι κατὰ καιροὺς ἀλλάζουν τὰ φθαρμένα δόγματά τοὺς σὰν τοὺς χιλιαστὰς– ἔφερναν τὸ ὅτι, ἂν ἀφήσῃς ἐκτεθειμένο στὸν ἀέρα ἓνα καλὸ τυρί, σὲ μερικὲς μέρες σκουληκιάζει· ἄρα ἐκ τοῦ μηδενὸς ἐφανίστηκε ζωὴ αὐτόματη, οἱ ζωντανοὶ ὀργανισμοί, τὰ σκουλήκια. καὶ τὰ σκουλήκια γίνονται ψάρια, καὶ τὰ ψάρια πίθηκοι, καὶ οἱ πίθηκοι ἄνθρωποι! ποῦ εἶναι λοιπὸν ὁ θεὸς τῆς Βίβλου καὶ ποῦ στηρίζεται ἡ ἠθικὴ τῆς; ὁ Παστέρ ἀπάντησε μὲ ὑπομονὴ καὶ ἀταραξία. ἔβαλε δυὸ τυριά, ἓνα στὴν πόλι κι ἓνα στὶς χιονισμένες καὶ παγωμένες κορυφὰς τῶν Ἑλπεων· καὶ τὸ τυρὶ τῶν Ἑλπεων δὲν σκουλήκιασε. κι ἀπέδειξε ὅτι τὰ σκουλήκια τοῦ ἄλλου τυριοῦ δὲν εἶναι *de novo* (ἀπὸ τὸ μηδὲν κάτω τὸ νέο) ἀλλ' *ex ovo* (ἀπὸ αὐγὸ, ἀπὸ τ' αὐγὰ ποὺ ἄφησαν στὸ τυρὶ οἱ μῦγες). ἔτσι καὶ τὰ μάτια τοὺς τοὺς ἔβγαλε, καὶ τὸ μεγάλο κι ἀξεπέραστο ἐπιστημονικὸ ἀξίωμα τοῦ «*πάν ζῶν ἐκ ζῶντος*» (*omne vivum ex vivo*) θεμελίωσε, καὶ τὸ ψυγεῖο παρεπιπτόντως ἐφεῦρε. στὸ μεγάλο ἀξίωμα καὶ στὴν τόσο εὐεργετικὴ γιὰ ὅλη τὴν ἀνθρωπότητα ἀνακάλυψί του ὁ Παστέρ ὠδηγήθηκε ἀπὸ ἐμπιστοσύνη στὴ Βίβλο. διότι πίστευε ὅτι ἡ Βίβλος εἶναι θεόπνευστη καὶ ἀλάθητη. ἔτσι καὶ ἡ ἀνακάλυψί του, ἡ μεγάλη στοὺς αἰῶνες, ἔγινε γιὰ τὴ Βίβλο.

30 Ἔτσι καὶ ἡ μεγαλειότερη ἐφεύρεσι στὴν ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητος, τὸ ἀλφάβητο, ποὺ πέρασε τὴν ἀνθρωπότητα ἀπὸ τὴν προϊστορία στὴν ἱστορία κι ἀπὸ τὸν πρωτογονισμό στὸν πολιτισμό, ἔγινε ἀπὸ τὸ Μωϋσῆ γιὰ τὴ Βίβλο· γιὰ ν' ἀρχίσῃ νὰ τὴ γράφῃ· γιὰ νὰ τὴ γράψῃ μὲ μιὰ γραφὴ ποὺ νὰ μπορῇ ν' ἀντέξῃ στοὺς αἰῶνες ἀναγνώσιμη καὶ νὰ διατηρήσῃ τὶς ἀλήθειες τῆς ἀναλλοίωτες, κάτω ποὺ δὲν τὸ ἐξασφάλιζε καμμιά ἀπὸ τὶς προϋπάρχουσες γραφές. ὅ-

λες παρίσταναν λέξεις ἢ συλλαβές. ὁ Μωϋσῆς, πού ἀναζητοῦσε μιὰ κατάλληλη γιὰ τὸ σκοπὸ τοῦ γραφῆ, ἀναλύοντας τὴν ἀνθρώπινη φωνή, διαπίστωσε ὅτι ἀποτελεῖται ἀπὸ 20 περίπου ἀτόμους ἤχους, πού δὲν ἀναλύονται περαιτέρω, τοὺς φθόγγους, 15 σύμφωνα καὶ 5 φωνήεντα, κι ἐπινόησε τὸ ἀξεπέραστο ἀλφάβητο. γιὰ νὰ τὸ χρησιμοποιοῖ ἔπειτα κι ὁ κάθε ἄθεος. κι ὁ Δαυὶδ ἀργότερα γιὰ τὴν ὑπόθεσι τῆς Βίβλου, γιὰ τὴ λατρεία τοῦ Κυρίου, ἐφεῦρε τὴ χρῆσι τοῦ ἀλφαβήτου γιὰ τὴ δήλωσι τῶν μουσικῶν φθόγγων, κι ἀπὸ τότε ἡ ἀνθρωπότης ἀπέκτησε καὶ τὴ μουσικὴ παρασήμενσι, τὴ μουσικὴ γραφῆ, τὶς νότες. κι ὁ εὐλαβὴς καὶ πιστὸς Γερμανὸς Ἰωάννης Γουτεμβέργιος γιὰ τὴ Βίβλο ἐφεῦρε τὴ δευτέρη σὲ ἀξία ἐφεύρεσι τῶν αἰώνων, τὴν τυπογραφία, τὴ μόνη ἱκανὴ νὰ κοινοποιήσῃ τὴν ἐπιστῆμη σ' ὅλους τοὺς ἀνθρώπους τῆς γῆς. βλέποντας ὁ Γουτεμβέργιος ὅτι ὁ παπισμὸς κατάρθωσε νὰ παρασκευάσῃ κι ἐπιβάλλῃ μιὰ νέα θρησκεία, μὲ τὴν ὁποία ἐκτόπισε κι ἀντικατέστησε τὴ Χριστιανικὴ πίστι, κρατώντας ἀπ' αὐτὴ μόνο τ' ὄνομα, καὶ καταλαβαίνοντας ὅτι αὐτὸ ὀφείλεται στὸ ὅτι πρῶτα ἐξασφάλισε τὴν ἀγνοία τῆς Βίβλου στὸ λαό, ἀπαγορεύοντας καίγοντας σφάζοντας καὶ βασανίζοντας, λαχτάρησε νὰ διαδώσῃ τὴ Βίβλο μ' ἓναν τρόπο πού νὰ τὴν κἀνῃ ἄφθονη, φτηνὴ, παντοῦ πανομοιότυπη, ὁμορφῇ, ἀνθεκτικὴ στὸ χρόνο, εὐανάγνωστη μ' ἓναν τρόπο ἀνεπανάληπτο μὲ τὴν τυπογραφία. γι' αὐτὸ καὶ τὴ Βίβλο ἐκτύπωσε γιὰ πρώτη φορά, καὶ τὴν ξανατύπωνε στὴ ζωὴ του, μὲ τὴ θαυμάσια τέχνη πού ἐφεῦρε. γιὰ νὰ τυπώνῃ ἔπειτα τὶς σκέψεις του κι ὁ κάθε ἄθεος. «Χάρι στὸ βασιλικὸ πίνει καὶ ἡ κοπριά νερό» δὲν λέει καὶ ἡ δημοτικὴ μας παροιμία; καὶ ἡ ἀγνὴ καὶ γαλήνια καὶ γεμάτη ταπεινοφροσύνη ἐφεύρεσι - ἐπανάστασι αὐτὴ τοῦ Γουτεμβεργίου εἶναι ἀσύγκριτα ἀνώτερη καὶ πιὸ καρποφόρος ἀπὸ τὴ μετὰ 75 χρόνια ἐκρηκτικὴ κι ἀλαζονικὴ κι ἀνώφελη ἐπανάστασι τοῦ ὁμοεθνοῦς τοῦ Λουθήρου. ὁ καταπληκτικώτερος ἔλεγχος τῆς παπικῆς παραφροσύνης καὶ ὑπερηφανείας εἶναι ἡ βαθειά καὶ σὲ εὐρὸ κοινὸ γνώσι τῆς Βίβλου, πού ἐξασφαλίστηκε μὲ τὴν τυπογραφία. ἀλλὰ καὶ ὅλες οἱ ἐπιστῆμες καὶ ἡ βιομηχανικὴ ἀνάπτυξι τῆς ἀνθρωπότητος κατὰ τοὺς 5 τελευταίους αἰῶνες ὀφείλονται ἐπίσης στὴν τυπογραφία. ὁ Λούθηρος τί ἔκανε; μία τρῦπα στὸ νερό. εἶναι τόσο τεκμηριωμένα αὐτά, ὥστε μιὰ ἀπὸ τὶς μεγάλες καὶ σπασμωδικὲς φροντίδες τῶν ἔπειτα ἐχθρῶν τῆς Βίβλου εἶναι ν' ἀμαυρώσουν καὶ νὰ παραχώσουν στὴ λήθη ἢ τὸν ἐφευρέτη τῆς τυπογραφίας ὡς ἐφευρέτη, ἢ τὸ κίνητρό του, ἢ τὴ Βίβλο ὡς πρῶτο τυπωμένο βιβλίον κι ὡς βιβλίον γιὰ τὸ ὁποῖο ὁ Γουτεμβέργιος ἐφεῦρε τὴν τυπογραφία. δὲν γίνεται ὅμως.

- 31 Ἔτσι κι ὁ θεοσεβὴς καὶ ταπεινόφρων Μέντελ, ἐρεῦνησε καὶ διατύπωσε τὸ νόμο του, τὸν πρῶτο καὶ μεγαλειότερο βιολογικὸ νόμο, τὸ θεμέλιο ὅλων τῶν ἐπιστημῶν ποὺ ἔχουν ὡς ἀντικείμενο τὰ φυτὰ τὰ ζῶα καὶ τὸν ἄνθρωπο, τὸ νόμο ποὺ ἀνατρέπει τελείως καὶ μὴ γιὰ πάντα τὸ δαρβινισμό, γιὰ τὴ Βίβλο· γιὰ νὰ ἐρμηνεύσῃ καὶ ν' ἀποδείξῃ ἀκατάλυτα ἀληθινὸ τὸ λόγο τῆς Βίβλου, ὅτι ἡ *βοτάνη τῆς γῆς σπείρει σπέρμα κατὰ γένος καὶ καθ' ὁμοιότητα* (Γε 1,11), ὅτι τὰ εἶδη τῶν ἐμβίων ὄντων παραμένουν ἀναλλοίωτα ἀπὸ τὴν ὥρα τῆς δημιουργίας. τόσο ἀπλὴ εἶναι ἡ ἀλήθεια· μία σελίδα. τὸ δαρβινικὸ ψέμμα εἶναι ἐκεῖνο ποὺ χρειάζεται βιβλιοθήκες ὁλόκληρες ἀπὸ μπλὰ μπλά, γιὰ νὰ φλομώσῃ τὰ μυαλὰ τῶν ἀνθρώπων μὲ μιὰ νεώτερη ἐπιστημοφανῆ μυθολογία. ἀπλούστεροι καὶ πρακτικώτεροι τῶν δαρβινιστῶν ἦταν οἱ ἀρχαῖοι εἰδωλολάτρεις· γιὰ νὰ φτάσουν στὴν ἠθικὴ ποὺ λαχταροῦν οἱ δαρβινισταί, ἀντὶ νὰ κάνουν τὸν ἄνθρωπο κτῆνος, ἔκαναν ἓνα θεὸ μοιχὸ καὶ ἔκφυλο σὰν ἄνθρωπο· ἔτσι καὶ ἡ ἀνηθικότητά τους προσέλαβε προφίλ θεῖο κι ὄχι κτηνώδες σὰν τῶν δαρβινιστῶν. αὐτῶν τὰ μυαλὰ εἶναι πιὸ ἡλίθια κι ἀπὸ κεῖνα τῶν πρωτογόνων· σκέτες λαχανίδες.
- 32 Ἔτσι καὶ τὴ μεγάλη ἀνακάλυψί του ὁ Παστέρ, τὴν ἀνακάλυψι τῶν μικροβίων, τὴν τρίτη, θὰ ἔλεγα, σὲ ἀξία μέσα σ' ὅλη τὴν ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητος, γιὰ τὴν ὑπεράσπισι τῆς Βίβλου τὴν ἔκανε κατ' ἀρχήν, κι ἀπὸ τὴ Βίβλο κινούμενος καὶ φωτιζόμενος, κι ἀπὸ τὴν πίστι του στὸ ἀλάθητο καὶ στὴ θεοπνευστία τῆς Βίβλου ἐμπνεόμενος. οἱ γιατροὶ ἐνδέχεται νὰ τὸ ἀγνοοῦν αὐτό, ἀλλ' οἱ πιστοὶ δὲν τὸ λησμονοῦν.
- 33 Τὸ 1857 ὁ Παστέρ διατύπωσε γιὰ πρώτη φορὰ τὴ θεωρία του –θεωρία μόνο στὴν ἀρχή– γιὰ τὴν ὑπαρξί μικροβίων. ἐργάστηκε πολὺ σκληρά, θὰ ἔλεγε κανεὶς ἐξοντωτικά, γιὰ ν' ἀποδείξῃ τὴ θεωρία του, γιὰ νὰ κἀνῃ τὴ θεωρία του ἀξίωμα. καὶ μὲ τὴ βοήθεια τοῦ θεοῦ τὸ ἐπέτυχε. σήμερα μιὰ ἀνόητη θεωρία φλυαροῦν, κι ὅλοι τὴ δέχονται σὰν ἀξίωμα! κι ὄχι μόνο θεωρία, ἀλλὰ καὶ μπαρούφα. κά-θε φορὰ ποὺ κάποιος θὰ πῇ μιὰ μπαρούφα γιὰ λίμνες μὲ νερὸ στὴ σελήνη, γιὰ νερὰ μὲ βατράχους σ' ἓνα δορυφόρο τοῦ Διός, γιὰ ζωὴ καὶ διανόησι σ' ἓναν ἀστέρα ἄλλου ...γαλαξίου, ἔρχονται κά-ποιοι «φίλοι» μου καὶ μοῦ λέν· «Πάει ὁ θεὸς σας! πάει ἡ Βίβλος σας!». ταλαίπωρα κοκόρια! τὸ 1877 λοιπὸν ὁ Παστέρ ἐντόπισε τὸ βάκιλλο τοῦ ἄνθρακος κι ἐρμήνευσε τὸ φαινόμενο τοῦ ἐμβολιασμοῦ. καὶ τὸ 1882 ἀνακάλυψε γιὰ τὰ καλὰ τὰ μικρόβια καὶ θεράπευσε γιὰ πρώτη φορὰ τὴ λύσσα. τὴ λύσσα ὅμως τῶν δαρβινιστῶν, παρ' ὅλο ποὺ γιὰ κάποιον καιρὸ τῆς ἔβαλε στουπὶ στὸ στόμα, γιὰ νὰ μὴ σαλιάζῃ, δὲν τὴ θεράπευσε· εἶναι ἀνίατη. καὶ χάρισε

ὁ Παστέρ ἔτσι στὴν ἀνθρωπότητα σωστὴ κι ὁλόκληρη πλέον τὴν υπέροχη ἱατρικὴ ἐπιστήμη. ἔπειτα στὴν ἱατρικὴ ἔγιναν κι ἄλλες σημαντικὲς ἀνακαλύψεις κι ἐφευρέσεις, ὅπως ἡ ἀκτινοσκόπησι κι ἀκτινογραφία ἀπὸ τὸ φυσικὸ Ῥαϊντγκεν τὸ 1895, ἡ ἀνακάλυψι τῶν ἀντιβιοτικῶν ἀπὸ τὸ γιατρὸ Φλέμινγκ τὸ 1929, καὶ ἄλλες. ἀλλ' ἡ μητέρα τῆς ἱατρικῆς ἐπιστήμης εἶναι ἡ ἀνακάλυψι τῶν μικροβίων ἀπὸ τὸ μεγάλο Λουδοβῖκο Παστέρ. δεύτερα καὶ ὡς ἐν παρόδῳ προϊόντα τῆς ἀνακαλύψεώς του ἦταν ἡ ἀπ' αὐτὸν ὠνομασμένη παστερίωσι, τὸ ἀποστειρωμένο περιβάλλον, τὸ ψυγεῖο, ἡ κονσέρβα, τὰ ἄλματα τῆς οἰνολογίας καὶ τῆς συντηρήσεως τῶν φαγωσίμων ἐμπορευμάτων, καὶ πολλὰ ἄλλα ποὺ προέκυψαν ἀπὸ τὶς ἔρευνες καὶ τὶς ἐπιτυχίες τοῦ Παστέρ. κι αὐτὰ ὅλα, ἐπειδὴ ὁ Παστέρ πίστευε ἀκλόνητα ὅτι κατασκευαστὴς μὲν τῆς φύσεως εἶναι ὁ Κύριος, ὁ θεὸς τῆς Βίβλου, μοναδικὸ δὲ καὶ ἀλάθητο προσπέκτους γιὰ τὴ λειτουργία καὶ τὴ συντήρησι αὐτῆς τῆς κατασκευῆς εἶναι ἡ ἀπὸ τὸν κατασκευαστὴ γραμμένη Βίβλος.

34 Ἡ Βίβλος ἔχει δυὸ Διαθήκες. ἀπ' αὐτὲς ἡ Καινὴ Διαθήκη εἶναι σύντομη καὶ ἄκρως πνευματικὴ καί, ἀποβλέποντας ἀποκλειστικὰ στὴ σωτηρία τῶν ἀνθρώπων, δὲν ἀσχολεῖται μὲ τίποτε τὸ ἐπίγειο, οὔτε φυσικὸ κι ἐπιστημονικὸ οὔτε ἐθνικὸ καὶ πολιτικὸ. ἡ Παλαιὰ Διαθήκη ὅμως, ἐκτὸς τοῦ ὅτι εἶναι τὸ πρῶτο μέρος τῆς ἱστορίας καὶ τῆς ἀποκαλύψεως τοῦ σχεδίου τοῦ θεοῦ, καὶ χωρὶς αὐτὴ δὲν μπορεῖ νὰ νοηθῇ ἡ Καινὴ, ἀφοῦ αὐτὴ εἶναι ἱστορικῶς τὸ ἀκροτελεύτιο μόνον τῆς ὑποθέσεως, ἐπὶ πλέον εἶναι –ἡ Π. Διαθήκη– καὶ ἱστορία καὶ νομοθεσία ἐνὸς ἔθνους καὶ κράτους, τοῦ προχριστιανικοῦ Ἰσραήλ. ὡς νομοθεσία πάλι καὶ προπαιδεΐα καὶ παιδαγωγία εἰς Χριστόν, ἐκτὸς τοῦ ὅτι εἶναι τὸ ἠθικὸ καὶ λατρευτικὸ ἐγχειρίδιο, εἶναι καὶ ἡ στοργικὴ μέριμνα τοῦ θεοῦ γιὰ τὸν ἄνθρωπο· γι' αὐτὸ περιλαμβάνει μέσα του ἐπαρκῆ στοιχεῖα ὑγειονομίας, οἰκολογίας, οἰκονομίας, ἐκπαιδεύσεως, δικαιοσύνης, καὶ ἐθνικῆς ἀσφαλείας. εἶναι τὸ καλλίτερο ἐγκόσμιο δίκαιο καὶ τὸ καλλίτερο προσπέκτους γιὰ τὴν ἐπὶ τῆς γῆς διαβίωσι ἐνὸς λαοῦ καὶ ὅλης τῆς ἀνθρωπότητος.

35 Παρὰ ταῦτα ἡ Γραφὴ δὲν ἀσχολεῖται ποτὲ μὲ τὴν ἐπιστήμη· γι' αὐτὸ καὶ δὲν συγκρούεται μαζί της ποτέ. ἄλλο εἶναι τὸ πεδίο τῆς μιᾶς καὶ ἄλλο τῆς ἄλλης. ἂν μερικοὶ νομίζουν μερικὲς φορὲς ὅτι ἡ Βίβλος συγκρούεται μὲ τὴν ἐπιστήμη, κάνουν τὸ λάθος νὰ ταυτίζουν τὴν ἐπιστήμη μὲ τὶς μεταφυσικὲς καὶ τὶς φιλοσοφικὲς δοξασίες ποὺ ἐκφράζουν μερικοὶ ἐπιστήμονες, ὅχι ὡς ἐπιστήμονες ἀλλ' ὡς φορεῖς κάποιων μεταφυσικῶν ἀνησυχιῶν καὶ φιλοσοφικῶν δοξασιῶν τους. μὲ τὴ φιλοσοφία βέβαια ἡ Βίβλος συγκρούε-

ται πάντοτε καὶ τῇ λέει *κενὴ ἀπάτη* (Κλ 2,8). διότι ἡ φιλοσοφία ἀναλαμβάνει ν' ἀπαντήσῃ στὰ ἴδια μεταφυσικὰ ἐρωτήματα πού ἀπάντησε ἡδη ἡ Βίβλος, καὶ κατ' οὐσίαν ἡ φιλοσοφία εἶναι ἀντίρρηση πρὸς τὴ Βίβλο· ἀποπειρᾶται ν' ἀπαντήσῃ στὰ ἴδια ἐρωτήματα κατ' ἄλλον τρόπο. ἡ φιλοσοφία δὲν εἶναι ἐπιστήμη, εἶναι ἰδιωτικὴ θρησκεία. ἡ διαφορὰ τῆς μὲ τὴν κάθε λαϊκὴ θρησκεία εἶναι ἀκριβῶς ὅποια ἡ διαφορὰ τῆς ἐπώνυμης ποιήσεως πρὸς τ' ἀνώνυμα δημοτικὰ τραγούδια. καὶ δὲν πρέπει ποτὲ νὰ ταυτίζουμε τὴν ἐπιστήμην μὲ τὶς φιλοσοφικὰς δοξασίαις ἑνὸς ἐπιστήμονος, ὅπως δὲν τὴν ταυτίζουμε μὲ τὸ θρησκευμὰ τοῦ τοῦ λαϊκοῦ ἢ ἰδιωτικοῦ, ἢ μὲ τὶς φιλαθλητικές τοῦ προτιμήσεις ἢ μὲ τὶς πολιτικές τοῦ πεποιθήσεις. φαίνεται ἐπίσης μερικὲς φορὲς νὰ συγκρούεται ἡ «Χριστιανικὴ πίστις» μὲ τὴν ἐπιστήμην, ὅπως στὴν περίπτωσιν τοῦ φυσικοῦ Γαλιλαίου, πού ἔλεγε ὅτι «ἡ γῆ γυρίζει», καὶ τοῦ πάπα Ῥώμης τῶν χρόνων τοῦ, πού εἶχε ἀντίρρηση καὶ δίωξε τὸν ἐπιστήμονα γιὰ τὸ λόγον αὐτό· μιὰ περίπτωσιν γιὰ τὴν ὁποία προπέρουσι ὁ σημερινὸς πάπας Ῥώμης ζήτησε μετὰ τόσους αἰῶνες δημοσίᾳ συγγνώμην, χωρὶς νὰ λυπηθῇ ὁ ἀφιλότιμος καθόλου τὸ ἀλάθητον τοῦ τότε προκατόχου τοῦ. σὲ τέτοιαις περιπτώσεσιν, πού ἔχει δίκαιον πάντοτε ἡ ἐπιστήμη, ἐκεῖνο τὸ ἀντεπιστημονικὸν πού φαίνεται σὰ στοιχεῖο τῆς Χριστιανικῆς πίστεως δὲν εἶναι στοιχεῖο τῆς Χριστιανικῆς πίστεως οὔτε διδασκάλιον τῆς Βίβλου, ἀλλ' ἡ τὸ γινάτι κάποιου ἀνισόρροπου πάπα ἢ μιὰ μικρονοϊκὴ λαϊκὴ δεισιδαιμονία ἀπ' αὐτὲς πού προέρχονται ἀπὸ τ' ἀρχαῖα εἰδωλολατρικὰ θρησκευτάματα καὶ κάθισαν στὴ ράχιν τῆς Χριστιανικῆς πίστεως σὲ χρόνια ὄψιμα σὰ ῥυπαρὰ κατάλοιπα τοῦ μὴ χριστιανικοῦ παρελθόντος. πάρα πολλὰ στοιχεῖα τῆς λεγομένης «ἐκκλησιαστικῆς παραδόσεως» εἶναι ξένα καὶ ἀντίθετα πρὸς τὴ Βίβλο καὶ πρὸς τὴν ἀγνὴ καὶ αὐθεντικὴ Χριστιανικὴ πίστιν, ἀπόβλητα ξένα σκουπίδια πού κακῶς φέρουν τὴ χριστιανικὴ σφραγίδα. ἡ σκέτη λοιπὸν Βίβλος καὶ Χριστιανικὴ πίστις μὲ τὴ σκέτη ἐπιστήμην δὲν συγκρούονται ποτέ· δὲν εἶναι δυνατόν νὰ συγκρουστούν, διότι κινουῦνται σὲ δρόμους πού δὲν διασταυρῶνται ποτέ καὶ σὲ πεδία πού δὲν τέμνονται ποτέ· δὲν συναντῶνται, γιὰ νὰ συγκρουστούν. ἂν λοιπὸν συγκρούωνται οἱ φιλοσοφικὲς δοξασίαι κάποιων ἐπιστημόνων (ὄχι ἡ ἐπιστήμη τους) μὲ τὴ Βίβλο, ἢ κάποιαις ἐπιστημονικῆς ἀλήθειαις μὲ κάποιαις ἐξωχριστιανικῆς δεισιδαιμονίαις καὶ ψευτιῶν θρησκολήπτων δῆθεν «Χριστιανῶν», αὐτὰ σὲ καμμία περίπτωσιν δὲν σημαίνουν σύγκρουσιν Βίβλου καὶ ἐπιστήμης. πρόκειται γιὰ κακόγουστο φιάσκο. ἡ Χριστιανικὴ πίστις καὶ ἡ ἐκκλησία εὐθύνεται καὶ εἶναι ἀλληλέγγυος μόνο γιὰ τὸ περιεχόμενον τῆς Βίβλου· καὶ ἐπιστήμη εἶναι μόνον ὅ,τι δὲν

ἀναμειγνύεται ποτὲ μὲ τὸν ἐξωφυσικὸ καὶ μεταφυσικὸ κόσμον. καὶ αὐτὰ ἀπὸ τὴν ἴδια τὴ φύσιν τοὺς δὲν συγκρούονται ποτέ. ὁ θεὸς ἔδωκε στὸν ἄνθρωπον ἓνα τόσο ὑπέροχο λογικόν, τοῦ ἄναψε τὴν ὄρεξιν γιὰ γνῶσιν καὶ γιὰ ἔλεγχον πάνω στὸ φυσικὸν κόσμον, τοῦ δρομολόγησε τὸ ἄνοιγμά του πρὸς τὴν ἐπιστήμην, καὶ τὸν ἄφησε νὰ τὴν οἰκοδομήσῃ μόνος του. αὐτὸς ἀνέλαβε μόνον τὰ μεταφυσικά του καὶ μόνον σ' αὐτὰ ἀναφέρεται μὲ τὴ Βίβλον.

- 36 Ἐπειδὴ ὅμως ἀφ' ἑνὸς μὲν σὲ μιὰ τόσο πρωτόγονη ἐποχὴ σὰν ἐκείνῃ τοῦ μωσαϊκοῦ Νόμου, τὴ σύγχρονῃ μὲ τὸ μινωϊκὸ πολιτισμὸ τῆς Κρήτης, οἱ ἄνθρωποι ἦσαν ἀκόμῃ ἐπιστημονικῶς πολὺ ἀνώριμοι, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἡ ὑγεία καὶ ἡ ἐπίγεια εὐημερία τοῦ Ἰσραὴλ ἦσαν μέσα στοὺς σκοποὺς τοῦ Κυρίου, στήν Π. Διαθήκῃ ἐνδιαφέρεται γι' αὐτή, χωρὶς νὰ κάνῃ ἱατρικὴ ἐπιστήμην, ἀλλὰ κάνοντας μόνον ὑγειονομία. στοὺς λειτουργοὺς τῆς ὑγείας, ποὺ ἦσαν τὸ ἰσραηλιτικὸν ἱερατεῖον, δὲν ἀνέθεσε καμμιά ἄσκησιν ἱατρικῆς. τί ἱατρικὴ θὰ μπορούσαν ν' ἀσκήσουν σὲ μιὰ τόσο πρωτόγονη ἐποχὴ; ἀναθέτει μόνον τὴν ὑγειονομικὴ ἐποπτεία. κάθε «Ἱερὰ Γραφή» ὁποιοδὴποτε θρησκευματος εἶναι καὶ Γιατροσόφι· ἐπειδὴ τὰ ἱερατεῖα ρέπουν στὸ νὰ ἐκμεταλλεύωνται τοὺς ἀνθρώπους καὶ ὡς κομπογιαννίτες. αὐτὸ ὀφείλεται στίς ἔντονες ἀργυρολογικὰς τῶν ροπῆς. ἡ Π. Διαθήκῃ εἶναι καὶ αὐτή, ἃς μοῦ ἐπιτραπῇ ὁ συμβατικὸς ὁρος, Γιατροσόφι, ἀλλὰ μόνον στήν ὑγειονομία, τὴν τελείως ἄγνωστην στίς ἄλλες δὴθεν «Ἱερὰς Γραφάς», οὐδέποτε στὴ θεραπευτικὴ ἱατρικὴ, μὲ τὴν ὁποία ἀποκλειστικὰ ἀσχολοῦνται οἱ ἄλλες δὴθεν «Ἱερὰς Γραφάς» γιὰ τὸ κακὸ τῶν θυμάτων τους. ἡ δὲ Κ. Διαθήκῃ, ἀφ' ἑνὸς μὲν ἀποδέχτηκε τὴν ὑγειονομία τῆς Π. Διαθήκης, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἡ ἴδια ἀπέφυγε τελείως ν' ἀσχοληθῇ καθ' ὅποιονδὴποτε τρόπο μὲ τὴν ὑγείαν τῶν ἀνθρώπων, τόσο λόγῳ τῆς ἀποστολῆς της ὅσο καὶ διότι ἤδη ἔβλεπε τὴν ἀνθρώπινῃ ἱατρικῇ καὶ φαρμακευτικῇ ἐπιστήμῃ νὰ μπαίνει πλέον στὸ δρόμον της καὶ νὰ πορεύεται πρὸς τὴν ὀρίμανσίν της. τοὺς Χριστιανοὺς θὰ τοὺς φρόντιζε πλέον καὶ ἱατρικῶς καὶ ὑγειονομικῶς ἡ ἀνθρώπινῃ ἐπιστήμῃ.

- 37 Τὸ τμήμα τοῦ ἱερατείου τῆς Π. Διαθήκης, τὸ κατώτατον μάλιστα τῶν Λευϊτῶν, στὸ ὁποῖον ἀνατέθηκε τὸ σχετικὸν λειτουργήμα, οὐδέποτε εἶναι θεραπευταί, δὴθεν γιανοὶ καὶ μάγοι καὶ κομπογιαννίτες, ἐπαιδοὶ καὶ ἀργυρολόγοι καὶ τυχοδιῶκτες, καὶ ἐκτελεστοὶ τῶν ἀσθενῶν· εἶναι πάντοτε μόνον ὑγειονομικοὶ ἐπόπτες, ἐλεγκταὶ τῆς ἐφαρμογῆς τῶν ὑγειονομικῶν διατάξεων τῆς Βίβλου μόνον, χωρὶς καμμιά θεραπευτικὴ λειτουργία καὶ ἐπαγγελία, αὐστηροὶ καὶ ἄτεγκτοι στὰ ὑγειονομικά τους καθήκοντα, καὶ μὲ μιὰ μικρὴ καὶ προκαθορισμένη ἀμοιβὴ γιὰ τὴν ἀπασχόλησίν τους καὶ γιὰ τὸ βιοπο-

ρισμό τους. και τί ιατρική θα μπορούσαν ν' ασκήσουν οποιοδήποτε άνθρωποι στην προϊπποκράτειο εποχή και μάλιστα χίλια χρόνια πριν από τον ιδρυτή της ιατρικής; και μόνο απ' αυτό καταλαβαίνει κανείς τη θεοπνευστία της Π. Διαθήκης και το αλάθητό της. υγειονομία μόνο μπορούν να προσφέρουν οι λειτουργοί της στους ανθρώπους, και αυτήν μόνο τους αναθέτει και τους επιτρέπει να προσφέρουν. την ιατρική επιστήμη την αφήνει ολόκληρη στην κρίση και στην πρόοδο των ανθρώπων την έξω από τη λατρεία τους προς το θείο. δεν εμπαίζει ή Βίβλος τους ανθρώπους όπως τους εμπαιζουν οι άλλες «Ίερές Γραφές» και τ' άλλα θρησκευόμενα με κάτι υποσχέσεις σαν πράσινα αλογα.

38 Τὰ υγειονομικά ἐδάφια τῆς Π. Διαθήκης εἶναι πολλὰ κι ἐκτεταμένα, πολὺ περισσότερα ἀπ' ὅ,τι ἀντιλαμβάνεται κανεὶς ἐκ πρώτης ὄψεως· μερικὲς φορές κεφάλαια ολόκληρα. βρίσκονται ὅλα στὰ δυὸ βιβλία Νόμος (= Ἔξοδος + Λευϊτικὸν + Ἀριθμοὶ) καὶ Δευτερονόμιον. ἀρκετὲς φορές ὅμως στὰ ἄλλα βιβλία τῆς Παλαιᾶς καὶ τῆς Καινῆς Διαθήκης ὑπάρχουν ἀναφορὲς στὰ νομικὰ αὐτὰ ἐδάφια. τὸ σῶμα τῶν υγειονομικῶν ἐδαφίων τοῦ Νόμου καὶ τοῦ Δευτερονομίου εἶναι καὶ ἡ πηγὴ τῆς παρούσης μελέτης. ὅταν λέω ὅτι ἡ Βίβλος ἢ ἡ Γραφή ἢ ἡ Π. Διαθήκη ἔχει αὐτὴ κι αὐτὴ τὴν υγειονομικὴ διάταξι, ἐννοῶ ἀκριβῶς αὐτὸ τὸ σῶμα.

39 Τρεῖς εἶναι κατὰ τὴ Βίβλο οἱ αἰτίες τῶν ἀσθενειῶν καὶ τῶν ἐκ γενετῆς μειονεξιῶν κι ἀναπηριῶν στοὺς ἀνθρώπους, κι αὐτὲς τὶς τρεῖς καταπολεμεῖ προληπτικῶς μὲ τὶς υγειονομικὲς τῆς διατάξεις· α) ἡ κακὴ κληρονομικότης καὶ ἡ κακὴ καταβολή· β) ἡ ὑπερκόπωση καὶ ἡ κακουχία· γ) ἡ μόλυνσι. πολυπλοκώτερη αἰτία εἶναι ἡ μόλυνσι, γι' αὐτὸ καὶ οἱ περισσότερες διατάξεις ἀφοροῦν σ' αὐτή. ἐκεῖνα ποὺ ἀντιμετωπίζονται εἶναι κυρίως ὅσα ὀφείλονται ἀφ' ἑνὸς στὴν ὑπερκόπωση καὶ κακουχία καὶ ἀφ' ἑτέρου στὴ μόλυνσι. ὅσα ὀφείλονται στὴν κακὴ κληρονομικότητα καὶ κακὴ καταβολὴ τοῦ ἀνθρώπου, δὲν ἀντιμετωπίζονται, ἀλλὰ μόνο ἀποφεύγονται πρὶν ἀπὸ τὴν καταβολὴ τοῦ ἀνθρώπου. καὶ σήμερα ἄλλωστε ὅσα νοσήματα ἢ κυρίως ἀναπηρίες ὀφείλονται στὴν κληρονομικότητα καὶ στὴν καταβολή, οἱ λεγόμενες «συγγενεῖς διαμαρτίες» δηλαδὴ σύμφυτα ἐλαττώματα, εἶναι ἀξεπέραστα· ἡ μόνη θεραπεία τους εἶναι νὰ προληφθοῦν, νὰ μὴ συμβοῦν.

40 Σήμερα εἶναι γνωστὸ ὅτι ἡ καλὴ ἢ κακὴ κληρονομικότης τοῦ κάθε ἀνθρώπου ὀφείλεται ἀποκλειστικῶς στὰ χρωματοσώματα τοῦ κάθε κυττάρου του, στὰ ὁποῖα περιέχεται τὸ πολυπλοκώτατο σύστημα τῶν γονιδίων του, τὸ λεγόμενο DNA. ὁ ἄνθρωπος κατ' ἀρχὰς πῆρε αὐτὸ τὸ σύστημα ἀκέραιο. στὸ πέρασμα ὅμως τῶν αἰώ-

νων καὶ στὴ διαδοχὴ τῶν γενεῶν μὲ τὶς διαφορὲς καταχρήσεις τοῦ ἢ καὶ μὲ τὶς μὴ ἐφάμαρτες κακουχίες τοῦ καταστρέφει τὸ σύστημα τῶν γονιδίων τοῦ. ὁ κάθε καταστροφεὺς καταστρέφει ἄλλο γονίδιο· ἐκεῖνος ποὺ πίνει ἄλκοὸλ καταστρέφει ἄλλο, ἐκεῖνος ποὺ καπνίζει καταστρέφει ἄλλο, ἐκεῖνος ποὺ παίρνει ναρκωτικὰ μὲ κάθε ναρκωτικὸ καταστρέφει ἄλλο, ἐκεῖνος ποὺ περνάει τὴν Α κακουχία ἄλλο, κι ἐκεῖνος ποὺ περνάει τὴ Β κακουχία ἢ νόσο ἄλλο. ὁ ἔνοχος ἢ ἀθῶος καταστροφεὺς ἑνὸς γονιδίου κληροδοτεῖ τὰ κατεστραμμένα τοῦ σ' ὅλους τοὺς γόνους τοῦ· ἐκεῖνοι δὲ ἐνδέχεται νὰ καταστρέψουν καὶ ἄλλο ἢ ἄλλα γονίδια μὲ τὶς προσωπικὲς τῶν καταχρήσεις ἢ κακουχίες. ἔτσι ἡ κακὴ κληρονομικότης τῶν ἀνθρώπων μὲ τὸ πέρασμα τῶν αἰώνων συσσωρεύεται καὶ συνεπῶς σαραβαλιάζει τὸ ἀνθρώπινο γένος. τὰ γονίδια εἶναι πάρα πολλὰ καὶ ἀποτελοῦν ζεύγη ὁμοίων. τὸ κάθε ζεῦγος γονιδίων ρυθμίζει τὴ σωστὴ καταβολὴ καὶ ἀνάπτυξι καὶ λειτουργία ἑνὸς μέλους τοῦ ἀνθρώπινου σώματος. ὅλα τὰ σωματικὰ ὀργανικὰ καὶ λειτουργικὰ χαρακτηριστικὰ ἑνὸς ἀνθρώπου ὀφείλονται τὸ καθένα σὲ κάποιον ζεῦγος γονιδίων. στὸ κάθε ζεῦγος τῶν γονιδίων τοῦ ὁ ἄνθρωπος τὸ ἓνα γονίδιο τὸ ἔχει ἀπὸ τὸν πατέρα τοῦ καὶ τὸ ἄλλο ἀπὸ τὴ μητέρα τοῦ. γιὰ νὰ ἔχη κάποιον σωματικὸ ἐλάττωμα ἢ κάποια εὐπάθεια ἢ καὶ κακὴ ψυχικὴ ἐπιρρέπεια, πρέπει νὰ ἔχη βλαμμένα καὶ τὰ δύο γονίδια τοῦ σχετικοῦ ζεύγους γονιδίων. ἂν ἔχη βλαμμένο μόνο τὸ ἓνα, δὲν ἐμφανίζει κανένα ἐλάττωμα. αὐτὸ εἶναι ἓνα εὐεργέτημα ποὺ ὀφείλεται στὸ γεγονὸς ὅτι προερχόμαστε ἀπὸ δύο γονεῖς καὶ ὄχι ἀπὸ ἓναν. ὁ κατασκευαστὴς τῆς φύσεως τὴ ρύθμισε ἔτσι, ὥστε μέχρι ἓνα σημεῖο αὐτὴ νὰ μπορῇ ν' αὐτοθεραπεύεται ἐπιδιορθώνοντας τὶς βλάβες τῆς ἢ ἴδια. αὐτὸ δὲ τὸ ὅτι ἔχει τὸ κάθε ρυθμιστικὸ γονίδιο εἰς διπλοῦν, γιὰ λόγους ἀσφαλείας, φαίνεται ν' ἀνήκει στὸν ἴδιο φυσικὸ νόμο, κατὰ τὸν ὁποῖο ὁ ἄνθρωπος, καὶ κάθε ζῷο γενικῶς, ἔχει πολλὰ πράγματα διπλᾶ, δύο μάτια, δύο αὐτιά, δύο ἡμισφαίρια ἐγκεφάλου, δύο πνευμόνια, δύο νεφρά, δύο γεννητικούς ἀδένες τοῦ ἀρσενικοῦ καὶ τοῦ θηλυκοῦ, κλπ.. ὅταν λοιπὸν καὶ ὁ πατέρας καὶ ἡ μητέρα ἔχουν βλαμμένο τὸ ἴδιο ἀκριβῶς ζεῦγος γονιδίων, τότε τὸ τέκνο τοὺς ἔχει κι αὐτὸ βλαμμένο τὸ ἀντίστοιχο ζεῦγος ὁλόκληρο καὶ ἔχει μιὰ ἐκ γενετῆς ἀναπηρία. ὅλοι οἱ ἄνθρωποι ἔχουμε βλαμμένα κάποια γονιδιά μας, ἀλλὰ μόνο ἓνα σὲ κάθε ζεῦγος· θὰ ἦμασταν ἀνάπηροι κι ἐλαττωματικοί, ἂν εἴχαμε βλαμμένα καὶ τὰ δύο γονίδια ἑνὸς ζεύγους. ἔχουμε δὲ μερικὲς φορὲς καὶ ζεύγη ὁλόκληρα βλαμμένα, ἀλλ' αὐτὰ δὲν προκαλοῦν σπουδαῖα ἐλαττώματα ἢ δυσπλασίες κι ἀναπηρίες, ὁπότε δὲν εἴμαστε ἀκριβῶς βλαμμένοι. ἔχουμε λ.χ. βλαμμένο τὸ ζεῦγος ποὺ ρυθ-

μίζει τὴν τριχοφυΐα τῆς κεφαλῆς, ὁπότε γινόμεσθε ἐν καιρῷ φαλακροί, ἢ τὸ ζεῦγος ποὺ εὐθύνεται γιὰ μιὰ κοινότυπη δυσμορφία ὅχι σοβαρή, ἢ γιὰ μιὰ συνηθισμένη εὐπάθεια σὲ κάποιον τομέα τῆς υγείας ὅχι σοβαρή, κλπ..

- 41 Ὁ δημιουργὸς Κύριος ἀντιμετώπισε αὐτὸ τὸ πάλιωμα τῶν ἀνθρώπων καὶ τὸ θεράπευσε ἢ τὸ ἀνέστειλε μὲ τέσσερες τρόπους· ἕνας εἶναι ὅτι ὅλοι γεννιόμαστε ἀπὸ δύο γονεῖς καὶ ὅχι ἕναν· δεύτερος ὅτι τὰ κληρονομικῶς πολὺ βεβαρημένα ἄτομα εἶναι ἢ θνησιγενῆ ἢ βραχυβιώτερα τῶν ἀρτίων ἢ καὶ ἄγονα· τρίτος μόνο ἕκτακτος τρόπος ὅτι μερικὲς φορὲς ἢ ἐξώντωσε ὁ ἴδιος ἢ διέταξε τὴν ἐξόντωση κάποιων κληρονομικῶς πολὺ βεβαρημένων ἐθνῶν ὅπως τῶν Σοδομιτῶν, τῶν Ἀμαληκιτῶν, καὶ τῶν Χαναναίων· τέταρτος δὲ ὅτι ἀπαγόρευσε τὴν αἰμομιξία. κι ἐμᾶς ἐδῶ μᾶς ἐνδιαφέρει αὐτὸς ὁ τελευταῖος τρόπος, κατὰ τὸν ὁποῖο ὁ ἄνθρωπος ἀναλαμβάνει ρόλο ὑγειονομικό. τ' ἀδέρφια ποὺ ἔχουν κοινούς καὶ τοὺς δύο γονεῖς ἔχουν βλαμμένα ἀκριβῶς τὰ ἴδια γονίδια· ἐννοῶ ὅταν ἔχουν ἕνα ἕνα ἀπὸ κάθε ζεῦγος γονιδίων βλαμμένα. ἂν παντρευτῇ ἕνας τέτοιος ἀδερφὸς τὴν ἀδερφή του, αὐξάνονται πολὺ οἱ πιθανότητες νὰ προκύψουν τέκνα μὲ βλαμμένα καὶ τὰ δύο γονίδια πολλῶν ζευγῶν, καὶ συνεπῶς νὰ εἶναι βλαμμένα σωματικῶς ἢ καὶ ψυχικῶς μὲ διάφορες σοβαρὲς ἀναπηρίες. γι' αὐτὸ βιολογικῶς δὲν συμφέρει νὰ παντρεύονται τ' ἀδέρφια. μειώνονται οἱ πιθανότητες στὰ ἐξαδέρφια, ἀλλ' εἶναι πάλι πολλὲς καὶ ἀπειλητικές. πολὺ περισσότερο μειώνονται στὰ δεύτερα ἐξαδέρφια, ἀκόμη περισσότερο στὰ τρίτα. πάντως ἀκόμη κι ἂν ἕνας πληθυσμὸς εἶναι ἀπλῶς μιὰ κλειστή κοινωνία καὶ κάστα, μὲ λίγη ἐπικοινωνία κι ἐπιγαμία πρὸς τοὺς ἔξω, καὶ παντρεύονται πολὺ συχνὰ δεύτερα ἢ καὶ τρίτα ἐξαδέρφια ποὺ δὲν κωλύονται, μετὰ πολλὰ χρόνια ἐμφανίζονται στὴν κλειστή αὐτὴ κοινωνία τὰ φαινόμενα τῆς λεγομένης ἐνδογαμίας, αὐξημένο δηλαδὴ ποσοστὸ ἐλαττωματικῶν ἀτόμων. ἐνδογαμία λ.χ. καὶ πολλὰ κακὰ ἀποτελέσματα τῆς, κυρίως αἰμοφιλία μικρόνοια καὶ ψυχασθένειες, μαστίζουν τὴν κλειστή κοινωνία τῶν βασιλικῶν οἰκογενειῶν, ἐπειδὴ ἐπὶ αἰῶνες παντρεύονται συνεχῶς μεταξὺ τους καὶ δὲν καταδέχονται νὰ παντρευτοῦν μιὰ γυναῖκα τοῦ λαοῦ μὲ ἀκεραιότερο τὸ γονιδιακὸ τῆς σύστημα (DNA). ἔτσι οἱ βασιλικὲς οἰκογένειες, οἱ λεγόμενοι γαλαζοαἵματοι, εἶναι κυριολεκτικῶς μιὰ κατώτερη ράτσα ἀνθρώπων. στὸν ἀρχαῖο βιβλικὸ Ἰσραὴλ οἱ βασιλεῖς παντρεύονταν γυναῖκες τοῦ λαοῦ ἀπλῆς. γι' αὐτὸ καὶ εἶναι ἐπίσης γεγονὸς ὅτι οἱ ἄνθρωποι ποὺ εἶναι μιγάδες καὶ διασταυρώσεις μακρινῶν πληθυσμῶν, λ.χ. τέκνα Μακεδόνοιο καὶ Πελοποννησίας, Μικρασιάτου καὶ Ἑλλαδικῆς, κλπ. εἶναι κατὰ

κανόνα φύσει πιὸ ὑγιεῖς καὶ ὁμορφοὶ καὶ ἔξυπνοὶ καὶ ἀπὸ τοὺς
δυὸ γονεῖς των.

- 42 Αὐτὰ τὰ γνωρίζουν μόνον ἡ βιολογία καὶ ἡ ἱατρικὴ τοῦ εἰκο-
στοῦ αἰῶνος. πρὶν ἀπὸ τὸν αἰῶνα μας ἦταν ἄγνωστα. κι ὅμως ὁ νο-
μοθέτης τῆς Βίβλου, χωρὶς νὰ τὰ διδάσκη, τ' ἀντιμετωπίζει. μόνο
ἡ Π. Διαθήκη, ἀπὸ τὸ 1500 π.Χ. ἤδη, ἀπαγόρευσε τὴν αἰμομιξία·
κι αὐτὴ ἡ ἀπαγόρευσι ἀπὸ τὴν Π. Διαθήκη πέρασε στὴ χριστιανι-
κὴ ἐκκλησία, καὶ διὰ τῆς ἐκκλησίας ἐξαπλώθηκε κι ἐπικράτησε σ'
ὅλη τὴν ἀνθρωπότητα. ἡ ἀπαγόρευσι ἀκριβῶς αὐτὴ εἶναι μέχρι
σήμερα τὸ κυριώτερο μέτρο ποὺ μπορεῖ νὰ λάβῃ ὁ ἄνθρωπος ἐνα-
ντίον τῆς κακῆς κληρονομικότητος. τὸ σπουδαῖο εἶναι ὅτι ὁ γά-
μος τῶν ἀδερφῶν μέχρι τὸν καιρὸ τοῦ Μωϋσέως δὲν ἀπαγορευό-
ταν οὔτε ἀπὸ τὸν Κύριο. ἔτσι λ.χ. ὁ Ἀβραὰμ καὶ ἡ Σάρρα ἦταν ἀ-
δέρφια ἑτεροθαλῇ μὲ κοινὸ τὸν πατέρα. καὶ φαίνεται ὅτι ἀπὸ τὸν
Ἀδὰμ μέχρι τὸν Ἀβραὰμ οἱ ἄνθρωποι παντρεύονταν τὶς ἀδερφές
των συχνά. κι αὐτὸ ἀφ' ἑνὸς γιὰ τὴν ὀλιγανθρωπία καὶ ἀφ' ἑτέρου
ἐπειδὴ οἱ μέχρι τότε πρωτόγονοι εἶχαν τὸ σύστημα τῶν γονιδίων
τοὺς ἀκέραιο. μόνον ὁ γάμος ἀνιόντων καὶ κατιόντων ἀπαγορευό-
ταν πάντοτε· δὲν παντρεύονταν δηλαδὴ ποτὲ οἱ γονεῖς μὲ τὰ τέκνα
τους καὶ οἱ πάπποι μὲ τὰ ἐγγόνια τους. ἀπὸ τὸ 1500 π.Χ., ποὺ πολ-
λοὶ λαοὶ μπαίνουν πιά ἀπὸ τὴν προϊστορία στὴν ἱστορία, ποὺ ἡ
ζωὴ γίνεται αἰσθητὰ πιὸ εὐκόλῃ (ἀκόμη καὶ ἡ εὐκολία ἐπιβιώσεως
καὶ διαβιώσεως εἶναι ὁπωσδήποτε ἡ πρώτη καὶ μικρότερη κατά-
χρησι), ὁ θεὸς διὰ τοῦ Μωϋσέως ἀπαγορεύει γιὰ πρώτη φορὰ τὴν
αἰμομιξία. καὶ μέχρι τὴν ἐξάπλωσι τῆς Χριστιανικῆς πίστεως ἡ
αἰμομιξία ὡς ἔννοια καὶ ὡς ἀποφευκτέο κακὸ εἶναι γνωστὴ μόνο
στὸν Ἰσραήλ, τὸ λαὸ τῆς Π. Διαθήκης. οἱ ἄλλοι λαοὶ ὅλοι συνέχι-
σαν νὰ παντρεύονται, ἂν τοὺς τύχαινε, καὶ τὶς ἀδερφές των. ὁ ἔν-
δοξος λ.χ. Ἀθηναῖος στρατηγὸς Κίμων παντρεύτηκε τὴν ἀδερφή
τοῦ γύρω στὸ 480 π.Χ., οἱ δὲ Πτολεμαῖοι Α΄ Β΄ Γ΄, ὁ καθένας γιὸς
τοῦ προηγουμένου, παντρεύτηκαν καὶ οἱ τρεῖς τὶς ἀδερφές των. ὁ
ἀνεπίσημος λαὸς παντρεύονταν τὶς ἀδερφές των πολὺ περισσότε-
ρο. καὶ πολὺ περισσότερο ἀπὸ τοὺς Ἕλληνας καὶ τοὺς Ῥωμαίους
παντρεύονταν τὶς ἀδερφές των οἱ ἄλλοι λαοί. ἓνας ἀπόηχος τῆς
συνηθείας αὐτῆς εἶναι καὶ τὸ ὅτι οἱ γυναῖκες τοῦ ἀνωτάτου θεοῦ
τῶν Ἑλλήνων Διὸς Ἥρα καὶ Δημήτηρ ἦταν ἀδερφές του. μόνον ὁ
λαὸς τῆς Π. Διαθήκης ἀπέφευγε τελείως τὴν αἰμομιξία. ὁ νομοθέ-
της του φαίνεται σὰν νὰ γνωρίζῃ γιὰ τὰ γονίδια (DNA) ὅ,τι γνωρί-
ζει ἡ ἐπιστὴμὴ τοῦ αἰῶνος μας· καὶ γνωρίζει βέβαια, διότι ὁ ἴδιος
εἶναι ὁ κατασκευαστὴς τῆς φύσεως καὶ ὁ συντάκτης τοῦ προσπέ-
κτους λειτουργίας τῆς φύσεως τὸ ὅποιο λέγεται Βίβλος. δίνει τὶς

ὕγειονομικὲς ὁδηγίαι τοῦ ὑπὸ τύπον λατρευτικῶν προσταγῶν ποὺ δὲν ἐπιδέχονται ἀντίρρηση, χωρὶς νὰ δίνη καμμιά ἐξήγησι καὶ χωρὶς νὰ λογαριάζῃ τοὺς ἀποδέκτες. τί ἐξηγήσεις νὰ δώσῃ σὲ πρωτογόνους;

- 43 Ὁ Μωϋσῆς στὸ Νόμο τοῦ ἀπαγορεύει τὸ γάμο σὲ συγγενεῖς μέχρι γ' βαθμοῦ καὶ ἀγχιστεῖς μέχρι γ' βαθμοῦ. μπορεῖ δηλαδὴ νὰ παντρευτῇ κανεὶς τὴν πρώτη ἐξαδέρφη τοῦ (δ' βαθμὸς συγγενείας) καὶ ἀπὸ κεῖ καὶ πέρα, μποροῦν δὲ νὰ παντρευτοῦν δυὸ ἀδερφοὶ δυὸ ἀδερφές καὶ ἀπὸ κεῖ καὶ πέρα· ἢ μπορεῖ ἓνας μετὰ τὸ θάνατο τῆς γυναικὸς τοῦ νὰ παντρευτῇ τὴν ἀδερφή της, ἀλλὰ δὲν ἐπιτρέπεται νὰ τὶς παντρευτῇ καὶ τὶς δύο μαζί (παρ' ὅλο ποὺ τότε ἡ πολυγαμία ἐπιτρεπόταν) γιὰ λόγους μόνο συναισθηματικούς· γιὰ νὰ μὴ γίνουν οἱ ἀδερφές ἀντίζηλες γυναῖκες τοῦ ἴδιου ἀντρός, ὅπως ἐξηγεῖ ὁ νομοθέτης. αὐτὰ ἡ Π. Διαθήκη γιὰ τὴν αἰμομιξία (Λε 18,6-18· 20,11-21).
- 44 Ἀλλὰ καὶ τὴν ἐπιγαμία με' ὠρισμένα ἔθνη ἀπαγορεύει ἡ Π. Διαθήκη στὸν Ἰσραήλ. στὴν Παλαιστίνη καὶ στὸν περίγυρό της ζοῦσαν δύο μεγάλες ὁμοεθνίες· Σημίτες καὶ Χαμίτες. Χαμίτες ἦταν οἱ παλιοὶ τῆς κάτοικοι οἱ προερχόμενοι ἀπὸ τὸ Δέλτα τοῦ Νείλου, οἱ λεγόμενοι Χαναναῖοι. Σημίτες ἦταν αὐτοὶ ποὺ εἰσέβαλαν σ' αὐτὴν ἀργότερα, ἤτοι ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς Ἰσραηλῖτες οἱ Σύροι καὶ οἱ Ἀραβες Ἰσμαηλῖτες, Μαδιανῖτες, Ἰδουμαῖοι, Μωαβῖτες, καὶ Ἀμμωνῖτες, οἱ ὅποιοι ἦταν συγγενεῖς τοῦ Ἀβραάμ ἢ τέκνα τοῦ Ἀβραάμ τοῦ Λὼτ καὶ τοῦ Ἡσαῦ. ὁ μωσαϊκὸς Νόμος ἐπέτρεπε στοὺς Ἰσραηλῖτες τὴν ἐπιγαμία με' τοὺς Σημίτες με' τὸν ὅρο οἱ ἀλλοδαπὲς γυναῖκες νὰ εἶναι παρθένες· γιὰ νὰ μὴ διδάξουν στοὺς Ἰσραηλῖτες πονηρὰ πράγματα· δηλαδὴ γιὰ λόγους ἠθικούς. τοὺς ἀπαγόρευε ὁμῶς ὅποιαδήποτε ἐπιγαμία με' τοὺς Χαναναίους· γιὰ λόγους ὅχι μόνο ἠθικούς πλέον ἀλλὰ καὶ βιολογικούς. διότι οἱ Χαναναῖοι λόγῳ τῆς θρησκείας των, ποὺ προέβλεπε ὄργια πολὺ βρόμικα καὶ χρῆσι ναρκωτικῶν, ἦταν ἀπὸ αἰῶνες βιολογικὰ πολὺ βλαμμένοι. με' τοὺς ἄλλους Σημίτες μαζί με' τὴν ἐπιγαμία ἐπέτρεπε καὶ τὸν προσηλυτισμό, ἐνῶ με' τοὺς Χαναναίους ἀπαγόρευε καὶ τὰ δύο· καὶ τὴ δουλεία· συνιστοῦσε μόνο τὴν ἐξόντωσί τους. καὶ ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι ἐν τέλει οἱ Χαναναῖοι ἐξαφανίστηκαν. σκληρὸ τὸ μέτρο, ἀλλ' ἂν ἀναλογιστῇ κανεὶς τί βιολογικὴ ρύπανσι καὶ μόλυνσι θὰ ὑφίσταντο ὅλοι οἱ παραμεσόγειοι λαοὶ ἀπὸ τοὺς Χαναναίους, καταλαβαίνει ὅτι ἦταν μέτρο ἐπιβεβλημένο τοῦλάχιστον ὅσο καὶ ἡ ἐκτὸς πόλεως ἀποβολὴ καὶ ἀπομόνωσι ἐνὸς ἀθῶου λεπροῦ. καὶ ἐδῶ φαίνεται ἡ ἔλλειψι κάθε φανατισμοῦ καὶ μισαλλοδοξίας. καὶ οἱ ἄλλοι Σημιτικοὶ λαοί, καὶ οἱ Ἰαπετιτικοὶ λαοὶ τῶν

Ἑλλήνων καὶ τῶν Ῥωμαίων ἦταν ὅλοι εἰδωλολάτρεις· ἐν τούτοις ὁ θεὸς δὲν ἀπαγόρευε στοὺς Ἰσραηλῖτες τὴ συνύπαρξι μ' αὐτοὺς καὶ τὴν καλὴ γειτονία καὶ τὴν ὑπὸ ὅρους ἐπιγαμία· (οἱ γονεῖς λ.χ. τοῦ Τιμοθέου ἦταν Ἑλλήν καὶ Ἑβραῖα· Πρξ 16,1)· οἱ Χαναναῖοι ὁμως ἦταν τελείως ἀπαγορευμένοι· γιὰ λόγους ὄχι θρησκευτικὸς καὶ ἠθικοὺς, ἀλλὰ βιολογικοὺς. κι ἐδῶ μᾶς ἐνδιαφέρει ἡ βιολογικὴ προοπτικὴ καὶ ἡ ὑγειονομία τῆς Π. Διαθήκης ἡ τόσο θαυμαστή.

45 Ἡ ὑπερκόπωσι καὶ ἡ κακουχία καταπολεμεῖται στὴν Π. Διαθήκη μὲ τὴν αὐστηρῶς ὑποχρεωτικὴ ἀργία. ἡ μία στίς 7 μέρες πρέπει νὰ εἶναι ἀργία καὶ ἀνάπαυσι. στὴν Π. Διαθήκη εἶναι τὸ σάββατο· στὴ χριστιανικὴ ἐκκλησία εἶναι ἡ ἡμέρα τῆς ἀναστάσεως τοῦ Κυρίου, ἡ κυριακή. ἡ σχετικὴ διάταξι εἶναι μιὰ ἀπὸ τὶς δέκα θεμελιώδεις, δηλαδὴ μιὰ ἀπὸ τὶς δέκα ἐντολές, ἡ τετάρτη· ἡ τελευταία ἀπὸ τὶς τέσσερες ποὺ ἀφοροῦν στὴ λατρεία τοῦ θεοῦ (Ἐξ 20,8-11· Δε 22, 26-27)· διότι εἶναι καὶ ἡμέρα λατρείας τὸ σάββατο· ἀναπαύσεως, καθαριότητος, ἀναγνώσεως τῆς Βίβλου, προσευχῆς, οἰκογενειακῆς ἐπικοινωνίας, ψυχαγωγίας. ὁ ἄνθρωπος κατ' αὐτὴν ἔχει ἀσχολία ἀλλ' ὄχι ἐργασία· ἔχει ἀσχολία πνευματικὴ· δὲν εἶναι ἀργόσχολος. ἡ διάταξι τῆς ἀργίας ἐπεκτείνεται καὶ στοὺς δούλους καὶ στὰ ζῷα. διότι καὶ ἂν ἐργάζονται τὰ ζῷα ἀκατάπαυστα, αὐτὸ εἶναι γι' αὐτὰ ἐξοντωτικόν· καὶ συνεπῶς ἀντιοικονομικόν. ἀλλὰ καὶ τ' ἄλλο· ἂν ἐργάζεται κάποιο ζῷο τὸ σάββατο, ἐργάζεται μαζί του καὶ κάποιος ἄνθρωπος, ἴσως δοῦλος. ἡ ἐντολὴ τῆς ἀργίας τοῦ σαββάτου ἦταν βασικὴ ὅσο καὶ ἡ τῆς περιτομῆς, κι αὐτὸ φαίνεται μετὰ 1500 χρόνια στὸν Ἰσραὴλ τῶν Εὐαγγελίων. ἡ ἀνάγκη ὥθησε καὶ τοὺς ἄλλους λαοὺς νὰ ἔχουν ἀργίες, ἔστω καὶ πιὸ ἀραιές. οἱ ἀρχαῖοι Ἑλλήνες λ.χ. εἶχαν ἀργία τὴ μία στίς 10 μέρες, ἥτοι 1, 11, καὶ 21 τοῦ μηνός. εἶχαν δὲ οἱ Ἰσραηλῖτες καὶ ἄλλες πλὴν τοῦ σαββάτου τρεῖς ἀργίες, τὸ ἑφταήμερο πάσχα, τὴν ἡμερήσια πεντηκοστή, καὶ τὴν ἡμερήσια σκηνοπηγία, τοποθετημένες στὴν ἀρχὴ τῆς μέσης καὶ στὸ τέλος τῶν σκληρῶν θερινῶν ἀγροτικῶν ἐργασιῶν.

46 Ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ὑπερκόπωσι ἡ κυριώτερη καὶ συνηθέστερη κακουχία εἶναι τὸ κρυολόγημα. φροντίζοντας γι' αὐτὸ ἡ Π. Διαθήκη, ὅταν μιλάει γιὰ τὰ διάφορα ἐνέχυρα τοῦ δανεισμοῦ, ἐφιστᾷ τὴν προσοχὴ τῶν Ἰσραηλιτῶν πολὺ αὐστηρὰ στὸ ὅτι, ἂν τὸ ἐνέχυρο εἶναι τὸ ἱμάτιο τοῦ δανειζομένου, τὸ ὁποῖο τότε χρησιμοποιόταν καὶ σὰν κουβέρτα, ὁ δανειστὴς ὀφείλει πρὶν ἀπὸ τὴ δύσι τοῦ ἡλίου νὰ τὸ ἐπιστρέψῃ στὸ δανειζόμενο, ἀκόμη κι ἂν δὲν ἔχῃ πάρει πίσω τὸ δάνειο· διότι, λέει, μὲ τί θὰ σκεπαστῇ στὸν ὕπνο; (Ἐξ 22,26-27)· οἱ ὑγειονομικοὶ λόγοι εἶναι ὑπεράνω τῶν οἰκονομικῶν.

τέτοια υγειονομική μέριμνα καὶ στοργή δὲν θὰ βρῇ κανεὶς σὲ καμμία νομοθεσία τῆς ἀρχαιότητος.

- 47 Ὁ μολυσμός, κατὰ τὴν ἐπίγνωσι πού διακρίνεται μέσα στὴν Π. Διαθήκη, μπορεῖ νὰ συμβῇ ἀνάμεσα σὲ ζωντανούς ὀργανισμούς, ἀνθρώπους ἢ ζῶα, ἀλλὰ μπορεῖ νὰ προέλθῃ κι ἀπὸ ἀκάθαρτα νερά· εἶναι δὲ ἰδιαίτερα αὐξημένος σὲ συγκεντρώσεις πολλῶν ἀνθρώπων, συμβιώσεις, συγχρωτισμούς, καὶ κοινὲς χρήσεις ἀντικειμένων ἀπὸ πολλοὺς ἀνθρώπους, λ.χ. τοῦ χερουλιοῦ μιᾶς πόρτας, οἱ συγκεντρώσεις πολλῶν σὲ ἐορτὴ καὶ θυσία καὶ πανήγυρι, σὲ ἐθνικὴ συνέλευσι, σὲ κηδεῖα νεκροῦ, σὲ στρατοπεδία κι ἐκστρατεία καὶ πολιορκία καὶ λαφυραγωγία, εἶναι, ἐννοεῖ ἡ Π. Διαθήκη, περιπτώσεις ὑψηλοτέρου κινδύνου μολυσμοῦ· γι' αὐτὸ γιὰ τέτοιες συγκεντρώσεις θεσπίζει μέτρα αὐστηρότερα τοῦ συνήθους. οἱ ἄνθρωποι καὶ σ' ὅποιαδήποτε περίστασι καὶ ἰδιαίτερος σὲ τέτοιες συγκεντρώσεις μολύνουν καὶ μολύνονται μὲ νοσήματα μεταδοτικά, κόπρια καὶ ἄλλα περιττώματα ἀνθρώπων καὶ ζῶων, διάφορα σωματικά ἐκκρίματα, πτώματα νεκρῶν καὶ ἀκάθαρτα ἢ χαλασμένα ἢ ἐπικίνδυνα τρόφιμα. διατηροῦνται δὲ καθαροὶ ἢ καθαρίζονται ἐκ τῶν ὑστέρων μὲ τὴν πρόληψι καὶ τὸ ν' ἀποφεύγουν νὰ πιάνουν τὴν πηγὴ τῆς ἀκαθαρσίας, μὲ τὴν ἀπολυμαντικὴ φωτιά, καὶ κυρίως μὲ τὸ κύριο ἀπορρυπαντικὸ τῆς φύσεως, τὸ νερό. αὐτὰ σὲ γενικὲς γραμμὲς εἶναι ὅσα σχετικὰ θεσπίζει ἡ Π. Διαθήκη. καὶ ἔρχομαι στίς λεπτομέρειες.

- 48 Νόσημα μεταδοτικὰ ἦταν τὴν ἐποχὴ ἐκείνη κυρίως ἡ λέπρα, λέπρα στὸν ἄνθρωπο καὶ λέπρα στὸν οἰκιακὸ ἱματισμὸ στὰ ἐπιπλα στοὺς τοίχους. οἱ ἱερεῖς οἱ ἐντεταλμένοι γιὰ τὴν υγειονομικὴ ἐποπτεία στὸν Ἰσραὴλ ἔκαναν διάγνωσι τοῦ ὑπόπτου γιὰ λέπρα εἴτε ἀνθρώπου εἴτε σπιτιοῦ. ὁ νομοθέτης τοὺς ἐνημερώνει λεπτομερῶς γιὰ τὰ συμπτώματα τῆς λέπρας καὶ τὴν ἐμφάνισι τοῦ σώματος τοῦ λεπροῦ, τὸν ὁποῖο πρέπει νὰ ἐξετάζουν ἐξονυχιστικῶς ὁλόγυμνο, καὶ ἀντιδιαστέλλει ἐπίσης λεπτομερῶς τὴ λέπρα πρὸς κάθε ἄλλο ἀκίνδυνο φαινόμενο μὲ παρόμοια ὄψι. οἱ ἐπόπτες ἱερεῖς, μετὰ τὴ διάγνωσι τῆς λέπρας, ἐπιβλέπουν τὴ διατεταγμένη ἀπομάκρυνσί του ἀπὸ τὴν πόλι (καραντίνα), τὴν ἀπομόνωσί του στὴν ὑπαιθρο, καὶ τὴ διαβίωσί του ἐκεῖ μὲ τὴ γεμάτη προφυλάξεις βοήθεια τῶν οἰκείων του· ἐπιβλέπουν καὶ τὸν καθαρισμὸ ἢ τὴν καταστροφὴ τῆς μολυσμένης οἰκίας καὶ τοῦ μολυσμένου οἰκιακοῦ ἐξοπλισμοῦ. ἂν ὁ λεπρὸς γίνῃ καλὰ, θὰ περάσῃ πρῶτα ἀπὸ τοὺς ἱερεῖς γιὰ σχολαστικὴ ἐξέτασι, κι ἂν βρεθῇ πράγματι καθαρισμένος καὶ θεραπευμένος, θὰ μῇ πάλι στὴν πόλι μὲ τὴν ἄδεια τῶν ἱερέων· καὶ τότε μόνο θὰ προσφέρῃ στὸν ἐξεταστὴ ἱερέα κάποια μικρὴ ἀμοιβή,

ἀπὸ ζευγὸς περιστερῶν μέχρι ἄρνι, κατὰ τὴν οἰκονομική του δυνατότητα, ὑπὸ τύπον θυσίας. δηλαδὴ πληρώνουν κάτι μόνο οἱ θεραπευμένοι· οἱ ἀθεράπευτοι δὲν πληρώνουν ποτὲ τίποτε. ἡ ἀπομόνωση τοῦ λεπροῦ τηρεῖται πολὺ αὐστηρὰ καὶ δὲν καταστρατηγεῖται ποτέ, ὅποιος κι ἂν εἶναι ὁ λεπρός. ἀπομονώθηκαν κάποτε γιὰ μιὰ πρόσκαιρη λέπρα καὶ ὁ ἀδερφὸς καὶ ἡ ἀδερφή τοῦ νομοθέτου Μωϋσέως Ἀαρὼν καὶ Μαριάμ· ὁ δὲ Ἀαρὼν ἦταν καὶ ὁ μέγιστος ἀρχιερεὺς τοῦ Ἰσραήλ. κι ἐπανῆλθαν στὴν κοινωνία τῶν ἄλλων, μόνον ὅταν καθαρίστηκαν. ἐπίτηδες, νομίζω, ὁ Κύριος γιὰ κάποιο σφάλμα τους διάλεξε ὡς τιμωρία τους τὴν πρόσκαιρη λέπρα, καὶ ὄχι κάποια ἄλλη, γιὰ νὰ τηρηθῇ ὁ νόμος αὐστηρῶς καὶ σ' αὐτὴ τὴν περίπτωσι καὶ νὰ μάθουν κι ὁ λαὸς καὶ τὸ ἱερατεῖο ὅτι σὲ θέματα ὑγειονομίας δὲν γίνεται χαριστική ἐξαίρεσι σὲ κανέναν ἀπολύτως (Λε κεφ. 13-14· Ἀρ 5,1-4· 12,15· πρβλ. καὶ Μθ 8,1-4 = Μρ 1,40-44· Λκ 17,12-19). ἀλλὰ καὶ γιὰ ὁποιαδήποτε ἄλλη μόλυνσι (δηλαδὴ ἀπλὸ λέρωμα) ἀπὸ ἄγγιγμα ἀκαθαρσιῶν καὶ διαφόρων ἐκκριμάτων, ὁ μολυσμένος ἀπομονώνεται γιὰ μία τοῦλάχιστο μέρα, κι ἐπανερχεῖται στὴν κοινωνία τῶν ἄλλων μετὰ ἀπὸ ἓνα σχολαστικὸ λουτρό (Ἀρ 5,1-4· Α' Βα 20,25-26).

- 49 Μολυσματικὲς ἀκαθαρσίες εἶναι καὶ τὰ αἵματα καὶ ἐκκρίματα τῆς λοχείας καὶ τῆς ἐμμήνου ρύσεως. γι' αὐτὸ κι ἀπὸ τὴ λεχώνα τὸ στενὸ της περιβάλλον ἢ λαμβάνει κάποιες προφυλάξεις ἢ ἀναπόφευκτα μπαίνει κι αὐτὸ μαζί της σὲ καραντίνα (Λε 12,1-8). ἐδῶ θὰ ἔλεγα ὅτι μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ καὶ ἡ εὐπαθὴς λεχώνα προστατεύεται ἀπὸ τὸ περιβάλλον της. τὸ ἴδιο καὶ μὲ τὴ γυναῖκα ποὺ ἔχει τὴν ἔμμηνο ρύσι της, ἡ ὁποία μάλιστα στὴν Π. Διαθήκη λέγεται *ἀποκαθιμένη*, δηλαδὴ «αὐτὴ ποὺ κάθεται μακριὰ ἀπὸ τοὺς ἄλλους» σὲ εἰδικὴ καρέκλα ἢ εἰδικὸ κρεβάτι. καὶ φυσικὰ ἡ νόμιμος συνουσία μὲ τὸν ἄντρα της ἀπαγορεύεται αὐστηρῶς, ὅταν αὐτὴ εἶναι *ἀποκαθιμένη*. κι ὅποιος ἀγγίξῃ μ' ὁποιοδήποτε τρόπο ἢ αὐτὴν ἢ τ' ἀντικείμενα ποὺ ἄγγιξε αὐτή, μπαίνει κι αὐτὸς γιὰ μία μέρα σὲ ἀπομόνωση. ὅταν δὲ λέμε ἀπομόνωση, ἐννοοῦμε ἀπὸ ἀνθρώπους· μπορεῖ νὰ κάνῃ τὴ δουλειά του ὁ ἀπομονωμένος καὶ νὰ κυκλοφορῇ ἔξω, ἀλλὰ δὲν μπορεῖ ν' ἀγγίξῃ κανέναν καὶ κανένα ἀντικείμενο ποὺ χρησιμοποιοῦν οἱ ἄλλοι. καὶ μετὰ τὸ πέρας τῆς ἀπομόνωσης ἐπανερχονται ὅλοι αὐτοὶ στὴν ἐπικοινωνία μὲ τοὺς ἄλλους μετὰ ἀπὸ ἓνα πάλι σχολαστικὸ λουτρό (Λε 15,19-33· 18,19). ὅσοι γιὰ ὁποιοδήποτε λόγο μπαίνουν σὲ ἀπομόνωση, λέγονται *ἀκάθαρτοι*. ὁ ὅρος δὲν εἶναι οὔτε ἠθικὸς οὔτε μειωτικὸς καὶ ὑποτιμητικὸς, ὅπως σφαλερῶς νομίζουν καὶ ἀνοήτως ἀναφέρουν μὲ σαρκασμοὺς διάφοροι μικρονοικοὶ ἐξυπνάκηδες ἐχθροὶ τῆς Βί-

βλου· εἶναι ὁρος ἀπλῶς ὑγειονομικός. *ἀκάθαρτος* θεωρεῖται καὶ σὲ ἑπταήμερη ἀπομόνωση ὑποχρεώνεται καὶ ὁ *γονορρυής*, ἐκεῖνος δηλαδὴ ποὺ πάσχοντας ἀπὸ πρόωρη ἐκσπερμάτωσι, ἔχει ἐκσπερματώσει ἔξω ἀπὸ τὴν πρέπουσα θέσι (Λε 15,1-15· 25-33). σὲ ἡμερήσια ἀπομόνωση ὑποχρεώνεται ὡς *ἀκάθαρτος* ὑγειονομικῶς καὶ ὅποιος ἔπαθε στὸν ὕπνο ῥεῦσι (Λε 15,16-18· 25-33). ὁ δὲ συνουσιάζομενος μὲ τὴ γυναῖκα του θεωρεῖται *ἀκάθαρτος* καὶ ἀνέγγιχτος μέχρι νὰ κάνῃ λουτρό· καὶ τὴν ἡμέρα ἐκείνη δὲν προσέρχεται στὸ ναὸ ὅπου προσέρχονται κι ἄλλοι (Λε 15,16-18· 25-33). ἀλλὰ καὶ τὸ σμῆγμα τῶν γεννητικῶν ὀργάνων θεωρεῖται πιθανὸς φορεὺς μολυσμοῦ. (ὅπως εἶναι γνωστό, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ δέρμα του ὁ ἄνθρωπος ἔχει σὲ 11 σημεῖα - ὁπὲς τοῦ σώματός του βλεννογόνους, καὶ κάθε βλεννογόνος προστατεύεται μὲ κάποιο ἔκκριμα· τ' αὐτιά μὲ τὴν κυψελίδα, τὰ μάτια μὲ τὸ δάκρυ, τὰ ῥουθούνια μὲ τὴ μύξα, τὸ στόμα μὲ τὸ σάλιο, οἱ θηλές μὲ τὰ συνοδὰ τοῦ γάλατος, καὶ οἱ δύο κάτω βλεννογόνοι μὲ εἰδικὸ ὁ καθένας σμῆγμα). ἔτσι ἓνας ἀπὸ τοὺς σκοποὺς τῆς περιτομῆς, σὲ μιὰ ἐποχὴ πρωτόγονη, χωρὶς πολλὴ εὐχέρεια γιὰ λουτρό, ἦταν, μὲ τὴν περικοπὴ τῆς ἀκροβυστίας, νὰ μὴν ὑπάρχη ἢ πτύχωσι ὅπου μαζεύεται τὸ παλιὸ προστατευτικὸ σμῆγμα, ποὺ μετὰ τὴ λήξι τῆς δράσεώς του εἶναι ῥύπος καὶ φορεὺς μολυσμοῦ (Γε 17,10-14· ῥΕξ 12,44-49· Ἰη 5,2-9· Λκ 1,59· 2,21· Ἰω 7,22-23· Πρξ 7,8). ἡ περιτομὴ βέβαια εἶχε κι ἄλλους σκοποὺς, ἀλλ' ἓνας ἦταν κι ὁ ἐδῶ ὑποδεικνυόμενος ὑγειονομικός.

50 Κάθε ἄνθρωπος καὶ κάθε ἀντικείμενο ἢ τρόφιμο, ποὺ ἄγγιζε σὲ κόπριο ἀνθρώπου ἢ ζώου, ἦταν *ἀκάθαρτον*. καὶ τὰ μὲν τρόφιμα ἔπρεπε νὰ πεταχτοῦν, τὰ δὲ ἀντικείμενα νὰ καθαριστοῦν ἐπιμελῶς, ὁ δὲ ἄνθρωπος, ποὺ ἴσως οἱ ἀγροτικὲς του ἀσχολίες τὸν ὑποχρέωναν ν' ἀγγίξῃ μερικὲς φορὲς τέτοιες πηγὲς *ἀκαθαρσίας*, ἦταν *ἀκάθαρτος* μέχρι τὸ βράδυ ποὺ θὰ τελείωναν οἱ ἐργασίες καὶ ποὺ θὰ ἔκανε λουτρό. *ἀκάθαρτος* δὲ ὢν, δὲν μπορούσε οὔτε τὰ ἄλλα πρόσωπα τοῦ σπιτιοῦ ν' ἀγγίξῃ, οὔτε τὰ ἐπιπλα καὶ τ' ἀντικείμενα ποὺ χρησιμοποιοῦσαν ἐκεῖνοι, οὔτε τὴ γυναῖκα του νὰ πλησιάσῃ. πρὶν ἀπ' ὅποιασδήποτε φύσεως συναναστροφὴ ἔπρεπε νὰ γίνῃ καθαρὸς μὲ ἓνα σχολαστικὸ λουτρό (Λε 5,2-3· 7,19-21· 24).

51 Ἰδιαίτερα τονίζεται μέσα στὴ Βίβλο τὸ ζήτημα τῆς κόπρου καὶ τοῦ κοπρίζειν, ὅταν πρόκηται γιὰ μεγάλες συγκεντρώσεις, ὅπως ἡ ἐκστρατεία καὶ ἡ πολιορκία. οἱ ἄλλοι λαοὶ τῆς ἀρχαιότητος πάνω στὸ θέμα αὐτὸ εἶχαν μεσάνυχτα καὶ οὔτε μπορούσαν νὰ φανταστοῦν ἀπὸ ποῦ τοὺς ἔρχεται τὸ κακό. στὸ βιβλίον Βασιλεία Δαυὶδ, ὅπως ἦδη μνημόνευσα, ἀναφέρεται ὁ φοβερὸς καὶ θανατηφόρος λοιμὸς ποὺ ἐξωλόθρευε τοὺς Φιλισταίους, μὲ ταυτόχρονη ἐμφάνι-

σι καὶ πολλῶν ποντικῶν, ὅταν κάποτε κρατοῦσαν αἰχμάλωτη τὴν κιβωτὸ τῆς διαθήκης τοῦ Ἰσραὴλ σ' ἓνα μητροπολιτικὸ ναὸ τοὺς τοῦ θεοῦ τοὺς Δαγῶν· τότε πού, γιὰ νὰ σταματήσῃ τὸ θανατικόν, ἀφιέρωσαν στὸ φοβερὸ θεὸ τοῦ Ἰσραὴλ πέντε χρυσοὺς πρωκτοὺς καὶ πέντε χρυσᾶ ποντίκια. τότε βέβαια συνέβησαν εἰς βάρος τοὺς καὶ ἄλλα γεγονότα ὑπερφυσικά, τὰ ὁποῖα προκάλεσε ὁ Κύριος (Α' Βα 5,1-6,6), ἀλλ' ὁ λοιμὸς ὠφειλόταν στὴ μεγάλη συρροὴ προσκυνητῶν στὸ μεγάλο ναὸ τοὺς, οἱ ὅποιοι σκόρπιζαν παντοῦ ἐκτεθειμένα στὴν ὑπαιθρο τόσο τ' ἀποφάγια τοὺς ἀπὸ τὶς θυσίαις ποὺ ἔτρωγαν ὅσο καὶ τὰ κόπριά τοὺς, ὅπως συμβαίνει στὰ χρόνια μας τὸ καλοκαίρι στὰ δασύλλια ποὺ εἶναι δίπλα στὶς παραλίες, ἰδίως κατὰ τὰ σαββατοκύριακα ποὺ συρρέουν ἐκεῖ πολλοὶ ἔκτακτοι ἐκδρομεῖς οἱ ὅποιοι δὲν ἔχουν μόνιμη διαμονὴ μὲ ἀποχωρητήριον καὶ δοχεῖο ἀπορριμμάτων. οἱ μεγάλες πανηγύρεις κατὰ τὴν ἀρχαιότητα στὸ θέμα αὐτὸ ἔμοιαζαν μὲ τὶς ἐκστρατεῖες καὶ πολιορκίες.

- 52 Τὸ ἔπος τῆς Ἰλιάδος, δηλαδή ἡ ἀρχαία ἐλληνικὴ γραμματεία, ἀρχίζει μ' ἓναν τέτοιο *λοιμὸν* ποὺ θέριζε τοὺς πολιορκητὰς τῆς Τροίας. τοὺς Ἀχαιοὺς, λέει, τοὺς θέριζε ὁ *λοιμὸς* τόσο πολὺ ὅσο κι ὁ πόλεμος (*ὁμοῦ πόλεμός τε δαμᾷ καὶ λοιμὸς Ἀχαιοὺς*, Α 61), καὶ οἱ πυρὲς ποὺ ἀποτέφρωναν τοὺς νεκροὺς τῶν ἦταν πάρα πολλές καὶ ἀσταμάτητες (*αἰεὶ δὲ πυραὶ νεκύων καίοντο θαμειαί*, Α 52). φαίνεται δὲ ὅτι ταυτόχρονα τοὺς μᾶστιζαν καὶ πάρα πολλὰ ποντίκια, διότι τὸ κακὸ ἀποδόθηκε στὴν ὀργὴ τοῦ *Ἀπόλλωνος Σμινθέως* (= Ποντικιάρη), ποὺ ἦταν μὲ τὸ μέρος τῶν Τρώων, ἐπεὶδὲ σ' αὐτὸν τὸ Σμινθέα προσευχήθηκε ὁ ἱερεὺς Χρύσης καὶ ζήτησε τὴν τιμωρίαν τῶν Ἀχαιῶν, οἱ ὅποιοι τοῦ πῆραν αἰχμάλωτη τὴν κόρη του (Α 39) (Ὅμηρος, Α 43-67). ὁ Ἡρόδοτος, ἀναφερόμενος σ' αὐτὸ τὸ λοιμὸ τῆς Τροίας, ποὺ προφανῶς διαρκοῦσε ὅσο κι ὁ τρωϊκὸς πόλεμος, καὶ κανεὶς δὲν μποροῦσε νὰ διανοηθῇ τί θὰ τὸν σταματοῦσε, γράφει ὅτι οἱ Κρήτες πολιορκηταὶ τῆς Τροίας, μετὰ τὴν ἄλωσί της, ἐπιστρέφοντας στὴν πατρίδα, μετέφεραν τὸ λοιμὸ ἐκεῖνο καὶ σ' αὐτή, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ *ἐρημωθῇ ἡ Κρήτη* ὅλη (Ἡρόδοτος 7,176,2). αὐτὸ θυμίζει καὶ τὴν ἐρήμωσι τῆς Πελοποννήσου τὸ 1821 μὲ τὴ διασπορὰ προσώπων καὶ λαφύρων μετὰ τὴν πολιορκίαν καὶ ἄλωσι τῆς Τριπολιτσᾶς (Κ. Σιμόπουλος, Πῶς εἶδαν οἱ ξένοι τὴν Ἑλλάδα τοῦ '21, τ. 1, σ. 374-5). τὸ ν' ἀρχίζῃ ἡ Ἰλιάς μὲ τὸ λοιμὸ δείχνει ὅτι αὐτὸ ἦταν ἓνα συνηθισμένο πρόβλημα στὶς πολιορκίες καὶ γενικὰ στοὺς ἐκτάκτους ὑπαιθρίους στρατωνισμούς. τὸ ἴδιο ἄλλωστε δείχνει κι ὁ μεγάλος λοιμὸς τῶν Ἀθηνῶν κατὰ τὸ δεῦτερον ἔτος τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου (τὸ 430 π.Χ.), ὅταν χιλιάδες μὲν Πελοποννησίων πολιορκοῦσαν τὴν πόλιν, ὅλος δὲ ὁ

πληθυσμός τῆς Ἀττικῆς εἶχε μαζευτῇ καὶ στριμωχτῇ ὅπως ὅπως καὶ χωρὶς καμμιά ὑγειονομικὴ μέριμνα μέσα στὰ τείχη τῶν Ἀθηνῶν. πέθανε δὲ τότε κι ὁ Περικλῆς ἀπὸ τὸ λοιμὸ αὐτό, τὸν ὁποῖο τόσο ζωντὰ καὶ μὲ τόσους ἱατρικοὺς ὄρους τῆς ἐποχῆς του περιγράφει ὁ Θουκυδίδης (2,47-54). κανεὶς ὅμως δὲν ἦταν ἱκανὸς νὰ φανταστῇ ἀπὸ ποῦ πηγάζει τὸ θανατηφόρο κακό. οἱ *δεισιδαιμονέστατοι Ἀθηναῖοι* τοῦ κλεινοῦ ἄστεως τῶν γραμμάτων καὶ τῶν ἐπιστημῶν ἀπέδωσαν τὸ κακὸ σ' ἓναν παλιὸ ἱερατικὸ χρῆσμο - παροιμία ὅτι *Ἦξει πόλεμος καὶ λοιμὸς ἅμ' αὐτῷ* (Θουκυδίδης 2,54,2). ὁ δεισιδαίμων λαὸς μὲ τὸ χρῆσμό του δείχνουν ὅτι γιὰ τοὺς ἀρχαίους Ἕλληνες ἡ ἐκστρατεία καὶ ἡ πολιορκία ἦταν ταυτόσημες μὲ τὸ λοιμὸ. ἦταν τόσο συνηθισμένοι σ' αὐτὸ καὶ τόσο μοιρολατρικὰ ὑποταγμένοι, ὥστε κι ὁ Αἰσχύλος στὴν τραγωδία του *Πέρσαι*, ὅταν εἰσάγῃ τὸ Δαρεῖο νὰ πληροφορηθῇ τὴν καταστροφή κι ἐξόντωσι τῶν στρατευμάτων του στὸ Μαραθῶνα, τὸν βάζει νὰ ρωτᾷ τὸν ἀγγελιοφόρο· «Ἀπὸ τί ἐξωντώθηκαν τὰ στρατεύματά μου; ἀπὸ λοιμό;» (Αἰσχύλος, *Πέρσ.*, 713-5). αὐτὰ πάθαιναν οἱ προϊστορικοὶ Φιλισταῖοι καὶ οἱ Ἕλληνες τῆς κλασσικῆς λεγομένης ἐποχῆς καὶ τοῦ *χρυσοῦ αἰῶνος* τοῦ Περικλέους καὶ τῶν Ἀθηνῶν, καὶ ὅλοι οἱ λαοὶ πλὴν τοῦ Ἰσραήλ, ἐπειδὴ ἀπὸ ὑγειονομία εἶχαν μαῦρα μεσάνυχτα καὶ πρωτόγονο σκοτάδι καὶ δὲν εἶχαν ἓνα βιβλίο σὰν τὴν Π. Διαθήκη νὰ τοὺς ἀνοίξῃ τὰ μάτια καὶ νὰ φωτίσῃ τὸ σκοτάδι τους. ἀπὸ κανενὸς μεγαλοφυοῦς τῇ διάνοια δὲν πέρασε ποτὲ οὔτε σὰ σκιά πετούμενου πουλιοῦ ἢ σύλληψι ὅτι οἱ λοιμοὶ αὐτοὶ ὠφεύλονταν στὰ κόπρια τῶν Σπαρτιατῶν πολιορκητῶν στρατιωτῶν ποὺ κόπριζαν στὴν ὑπαιθρο ὅπου λάχῃ, καὶ τ' ἄφηναν ἐκτεθειμένα στὸν ἥλιο καὶ στὶς μῦγες, οἱ ὁποῖες κάθονταν καὶ στὰ κόπριά τους καὶ στὰ φαγητά τους, μέχρι καὶ στὸ πιάτο τοῦ Περικλέους· καὶ πετοῦσαν τ' ἀποφάγια τους ὅπου λάχῃ δίπλα στὸ στρατόπεδο, ἀπαράχωτα, καὶ πλάκωναν μὲ τὸν καιρὸ ἀναρίθμητα ποντίκια, ποὺ δάγκωναν καὶ τὰ τρόφιμα τῶν ὀπλιτῶν, μέχρι καὶ τὸ κελλάρι τοῦ Σοφοκλέους, καὶ τοὺς μετέδιδαν τὰ θανατηφόρα νοσήματα τῆς βρομιᾶς, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ μὴν μπορῇ νὰ τοὺς σώσῃ μήτε ὁ *Σμινθεὺς Ἀπόλλων* μήτε ὁ *Βάαλ Ζεβούλ*.

- 53 Στὸν Ἰσραήλ ὅμως τῆς Π. Διαθήκης, τοῦ φωτεινοῦ καὶ θείου αὐτοῦ βιβλίου, κάτι τέτοια δὲν συνέβαιναν. διότι στὸ Νόμο τοῦ θεοπνεύστου Μωϋσέως, τὸν καὶ τῆς Ἰλιάδος πολὺ ἀρχαιότερο, ὁ Κύριος, χωρὶς νὰ δίνη καμμιά ἐξήγησι, καὶ μὲ ἀξίωσι θεοτικοῦ προστάγματος, διατάζει· «Ὅταν θὰ βγαίνετε σ' ἐκστρατεία καὶ σὲ ὑπαιθρια διαβίωσι τοῦ στρατοῦ, θὰ ἔχετε γιὰ τὸ κόπρισμά σας εἰδικὸ χῶρο ἔξω ἀπὸ τὸ στρατόπεδο· κι ὁ καθένας σας θὰ ἔχῃ στὸ

ζωνάρι έναν πάσσαλο· και κάθε φορά που θα κοπρίζη, θα σκάβη με τὸν πάσσαλο στὸ χῶμα μιὰ λακκούβα, θὰ τὰ κάνη μέσα στὴ λακκούβα, καὶ θὰ τὰ παραχώνη ἀμέσως. διότι ἡ στρατοπεδία σου εἶναι τόπος ἅγιος· μέσα σ' αὐτὴ ἐμπεριπατεῖ ὁ Κύριος, πού εἶναι ἐκεῖ παρών, γιὰ νὰ σοῦ δώσῃ τὴ νίκη, καὶ δὲν ἐπιτρέπεται νὰ βλέπῃ τὰ κόπριά σου, μήτε νὰ βεβηλώνης τὸν ἅγιο χῶρο τῆς στρατοπεδίας σου μετὰ τὶς ἀκαθαρσίες σου» (Δε 23,10-15). αὐτὴ τὴ θεοτικὴ ἐξήγησι μόνο δίνει σὲ μιὰ ἐποχὴ πού ἡ ἐπιστήμη δὲν εἶχε γεννηθῇ ἀκόμη καὶ οἱ ἄνθρωποι δὲν καταλάβαιναν ἀλλιῶς. ἔτσι οὔτε μῦθες οὔτε ποντικοὶ οὔτε θανατικὸ οὔτε ἀνόητοι μοιρολατρικοὶ χρησμοὶ κι ἀνόητες δεισιδαιμονίες ἐπικὲς καὶ τραγικὲς. ἡ Βίβλος δὲν κάνει ποτὲ ἐπιστήμη· τὴν κατέχει ὅμως περισσότερο κι ἀπὸ τοὺς σημερινοὺς ἐπιστήμονες καὶ βάσει αὐτῆς τῆς ἀνέκφραστης ἐπιγνώσεως ἐκφράζει τὰ ἐπιστημονικὰ μέτρα σὲ μορφή θεοτικῶν προσταγῶν. κατὰ τὴ Βίβλο ἕνας πάσσαλος γιὰ σκάψιμο λακκούβας χρειαζόταν μόνο· οὔτε ἱερατικὲς φανφάρες καὶ ἱκετηρίες στὸ Σμινθέα Ἀπόλλωνα καὶ στὸ Βάαλ Ζεβούλ, οὔτε ἡ ἀδιέξοδος προβληματικὴ τοῦ Θουκυδίδου.

- 54 Ἕνας νεκρὸς εἶναι ὅπωςδὴποτε ἐστία μολύνσεως· κι ὅποιος ἄνθρωπος ἀγγίζει νεκρὸ εἶναι κατὰ τὴν Π. Διαθήκη ἀκάθαρτος ἐπὶ ἑφτά ἡμέρες. τὸ σπίτι τοῦ νεκροῦ καὶ τὰ σκεύη του τὰ ἐπιπλά του καὶ τὰ εἶδη ἱματισμοῦ του εἶναι ὅλα ἀκάθαρτα. καὶ ὅλοι οἱ οἰκεῖοι του καὶ ὅσοι ἀπλῶς μπῆκαν στὸ σπίτι του γιὰ τὴν κηδεία εἶναι ὅλοι ἀκάθαρτοι. ὡς νεκρὸς δὲ μολυσματικὸς λογίζεται ὄχι μόνο αὐτὸς πού πέθανε ἀπὸ νόσημα ἢ γῆρας ἀλλὰ κι ἐκεῖνος πού, ἐνῶ ἦταν ὑγιής, σκοτώθηκε σὲ πόλεμο ἢ δυστύχημα ἢ ἔγκλημα ἢ θανατικὴ καταδίκη, καὶ τὸ κάθε ἀνθρώπινο λείψανο, κι ἕνα ὅστὸ ἀπλῶς, ἀκόμη κι ἕνα μνήμα. διότι καὶ στοῦ σκοτωμένου τὸ πτώμα μετὰ ἀπὸ λίγες ὥρες ἀρχίζει ἡ σήψις κι ἐμφανίζονται ἡ πτωμαῖνη καὶ τὰ μικρόβια, καὶ οἱ τάφοι ἦταν κατὰ καιροὺς ποικίλοι καὶ ὄχι πάντοτε ἀεροστεγεῖς ἢ ὕδατοστεγεῖς. ἱερεὺς, πού ἔλαβε μέρος σὲ κηδεία ὡς συγγενὴς ἢ φίλος, εἶναι ἀκάθαρτος καὶ τίθεται σὲ ἀργία ἑφτά ἡμέρες. ὁ δὲ ἀρχιερεὺς, ἐπειδὴ εἶναι μόνο ἕνας κι ἀναντικατάστατος, κι ἐπειδὴ δὲν εἶναι δυνατόν νὰ μείνῃ σὲ ἀργία οὔτε μίαν ἡμέρα, ἀπαγορεύεται ἀπολύτως καὶ ἰσοβίως νὰ παραστῇ σὲ κηδεία, ἀκόμη κι ἂν ὁ νεκρὸς εἶναι πατέρας του ἢ μητέρα του ἢ παιδί του ἢ γυναίκα του. γι' αὐτὸ καὶ ὅσοι σκοτώνονται στὸν πόλεμο καὶ οἱ ἐκτελούμενοι θανατοποινῖτες πρέπει νὰ θάβωνται ἀμέσως καὶ ποτὲ νὰ μὴ διασύρωνται τὰ πτώματά τους· γιὰ νὰ μὴ μιάνουν τὴν περιοχὴ. ὅσοι δὲ ἔγιναν ἀκάθαρτοι ἐπὶ ἑφτά ἡμέρες ἀπὸ νεκρὸ ἢ παλιὸ λείψανο (κόκκαλο) ἢ μνήμα ἢ συμμετοχὴ σὲ κηδεία, τὴν τρίτη

καὶ τὴν ἑβδόμη μέρα τοῦ ἑφταήμερου θὰ πλυθοῦν οἱ ἴδιοι σὲ λου-
 τρὸ σχολαστικά καὶ θὰ πλύνουν ἐπίσης σχολαστικά ὅλοι τὰ ρού-
 χα τους καὶ τὰ σκεύη τους καὶ τὰ ἔπιπλα καὶ τὸν ἱματισμὸ τοῦ σπι-
 τοῦ καὶ τὸ ἴδιο τὸ σπῖτι, καὶ μετὰ τὸ δεύτερο λουτρὸ τῆς ἑβδόμης
 ἡμέρας θὰ εἶναι *καθαροὶ* καὶ δεκτοὶ στὴ λατρεία καὶ στὴν κοινω-
 νικὴ ζωὴ. (Λε 21,10-11· Ἀρ 6,1-9· 19,11-22· Δε 21,22-23). πρέπει δὲ
 νὰ ἔχουμε ὑπ' ὄψιν μας ὅτι στὴν Π. Διαθήκη τὸ ἱερατεῖο ὁ ναὸς ἢ
 συναγωγὴ καὶ ἡ λατρεία δὲν συνδέονται ποτὲ καθόλου μὲ τὴν κη-
 δεΐα τοῦ νεκροῦ. τὴν κηδεΐα τὴν κάνει μόνη τῆς ἡ οἰκογένεια καὶ
 ἡ συγγένεια τοῦ νεκροῦ καὶ οἱ φίλοι του. δὲν ὑπάρχει καμμία ἱερο-
 λογία καὶ καμμία σχέσι τῆς κηδεΐας μὲ τὴ λατρεία. φαίνεται δὲ αὐ-
 τὸ καὶ στὰ Εὐαγγέλια, στὴν ταφὴ τοῦ Χριστοῦ καὶ στὴν κηδεΐα
 τοῦ γιοῦ τῆς χήρας τῆς Ναΐν (Μθ 27,57-61· Λκ 7,11-17· 23,50-56·
 Μρ 15,42-47· Ἰω 19,38-42), καὶ στὶς Πράξεις στὴν ταφὴ τοῦ Ἀνα-
 νίου καὶ τῆς Σαπφίρας (Πρξ 5,9-10). ἡ χριστιανικὴ ἐκκλησία δὲν
 ἔχει καμμιά ἱερολογία κηδεΐας καὶ ταφῆς. ἀξιοθαύμαστη ἢ βιβλι-
 κὴ ἀπολύμανσι ἀξιοθαύμαστα καὶ τὰ ὑγειονομικὰ μέτρα στὴν πε-
 ρίπτωσι τῆς φροντίδος γιὰ τοὺς νεκρούς. ὁ λοιπὸς σύγχρονος κό-
 σμος καὶ ὁ πιὸ προηγμένος ἔχει ἐπάνω στοῦ θέμα αὐτὸ μαῦρα μεσά-
 νυχτα.

- 55 Στὴν Ἰλιάδα, ὅταν σκοτώνεται ὁ Πάτροκλος, βάζουν τὸ πτώμα
 του σ' ἓνα κρεβάτι ἐπὶ ἡμέρες ἄταφο, μέχρι νὰ ἐκδικηθῇ ὁ Ἀχιλ-
 λεὺς σκοτώνοντας τὸν Ἕκτορα καὶ νὰ διοργανωθοῦν οἱ ἀθλητικοὶ
 «ἄγῶνες ἐπὶ Πατρόκλῳ». καὶ εἶναι καλοκαίρι μὲ σκόνη καὶ μύγες.
 ὅταν ὁ Ἀχιλλεὺς σκοτώνῃ τὸν Ἕκτορα, τοῦ τρυπάει τὰ σφυρά,
 τοῦ περνάει ἀπὸ τὶς τρυπὲς σχοινιά, τὸν δένει πίσω ἀπὸ τὸ ἄρμα
 του, καὶ κυριολεκτικὰ τὸν «διασύρει» σὰ σβάρνα σ' ὅλη τὴ στρα-
 τοπεδία τῶν Ἀχαιῶν, ἐνῶ ἡ σκόνη (*κονίσσαλος*) ποὺ σηκώνει τὸ
 πτώμα τοὺς λούζει ὅλους. ὁ Ἀχιλλεὺς, ποὺ στὴ μάχη σκότωσε ἐ-
 κατοντάδες, καὶ εἶναι γεμάτος ξένα αἵματα καὶ ἰδρώτα καὶ σκόνη,
 κάνει τάμα ὅτι δὲ θὰ πλυθῇ, οὔτε τὰ χέρια του θὰ πλύνῃ ἀπὸ τὰ αἵ-
 ματα, ἀλλ' ἔτσι θὰ κοιμᾶται κι ἔτσι θὰ τρώῃ, μέχρι νὰ κηδεύσῃ μὲ
 τὶς πρέπουσες τιμὲς καὶ μὲ λαμπροὺς ἀθλητικοὺς ἀγῶνες τὸν ἀγα-
 πητό του Πάτροκλο. στοῦ μεταξὺ τοποθετεῖ τὸ πτώμα τοῦ Ἕκτορος
 κάτω στοῦ χῶμα, δίπλα στοῦ κρεβάτι μὲ τὸ πτώμα τοῦ Πάτροκλου.
 γύρω ἀπὸ τὸ κατασπαραγμένο καὶ ῥυπαρὸ πτώμα τοῦ Ἕκτορος σι-
 γὰ σιγὰ ἀπλώνεται μιὰ λίμνη ἀπὸ σάπιο καὶ βρόμικο *κοτυλήρυτον*
αἶμα. πλακώνουν πολλὰς μύγες ποὺ τρῶν τὰ δυὸ πτώματα –καὶ κά-
 θονται, ἐννοεῖται, ἔπειτα καὶ στὰ φαγητὰ τῶν ἡρώων–, ἐνῶ ὁ Ἀ-
 χιλλεὺς καὶ οἱ Ἀχαιοὶ γύρω ἀπὸ τὰ πτώματα, σὲ νεκρώσιμο δεῖ-
 πνο, ψήνουν ἄρνια καὶ μοσχάρια καὶ τρῶν πρὸς τιμὴν τοῦ Πατρό-

κλου. κι ἐνῶ αὐτοὶ τρῶν, ἡ θεὰ Θέτις (ἡ μητέρα τοῦ Ἀχιλλέως) κατεβαίνει ἀόρατη καὶ διώχνει τὶς μῦγες ...μόνο ἀπὸ τὸ πτώμα τοῦ Πατρόκλου! τὶς ἀφήνει νὰ τσιμπολογοῦν καὶ ν' ἀτιμάζουν τὸ πτώμα καὶ τὰ αἵματα τοῦ μισητοῦ Ἑκτορος. (γιὰ τὰ φαγητὰ τοῦ γιοῦ της καὶ τῶν ἄλλων ἡρώων καμμία μέριμνα, λὲς καὶ τὸ πρόβλημα ἦταν στὸ νεκρὸ κι ὄχι στὰ φαγητὰ τῶν ζωντανῶν· κουτὴ θεά). ἀφοῦ εὐωχοῦνται ἔτσι ὁ Ἀχιλλεὺς καὶ οἱ Ἀχαιοί, κάποτε ἀποτεφρώνουν τὸ πτώμα τοῦ Πατρόκλου, κι ἀργότερα ὁ Ἀχιλλεὺς πλύνεται ἐπὶ τέλους κι ἀποδίδει τὸ πτώμα τοῦ Ἑκτορος στὸν Πρίαμο. (Ὅμηρος, Γ 23-33· Χ 385-390· 395-465· Ψ 17-61). κατὰ τὰ ἄλλα ὁ λοιμὸς ποὺ τοὺς θέριζε, σκοτώνοντας κατὰ τὸν Ὅμηρο ὅσους καὶ ὁ πόλεμος, κι ἐρήμωσε κατὰ τὸν Ἡρόδοτο ἀκόμη καὶ τὴν Κρήτη –γιατί ὄχι κι ἄλλες περιοχὲς τῆς Ἑλλάδος ποὺ κανεὶς δὲν ἔτυχε νὰ μνημονεύσει;–, ὠφείλονταν στὴν ὀργὴ τοῦ Σμινθέως Ἀπόλλωνος ποὺ ἦταν ὁπαδὸς τῶν Τρώων. εἶναι δὲ ὁ τρωϊκὸς πόλεμος 300 χρόνια μεταγενέστερος τοῦ μωσαϊκοῦ Νόμου, ἡ δὲ Ἰλιάς ἀκόμη μεταγενέστερη. αὐτὸ θὰ πῇ γνῶσι καὶ ἄγνοια ὑγειονομίας.

- 56 Αὐτὴ ἡ γνωστικὴ διαφορὰ φωτὸς καὶ σκότους, στὴν πνευματικὴ Κ. Διαθήκη, μετατρέπεται σὲ πνευματικὴ καὶ ἠθικὴ διαφορὰ φωτὸς καὶ σκότους. οἱ ἔξω ἀπὸ τὴ χριστιανικὴ πίστι ἄνθρωποι ζοῦν βυθισμένοι στὸ πηχτὸ σκοτάδι. ἔτσι ἐξηγεῖται λ.χ. πῶς στὶς μέρες μας ὁ μέγας ἡγέτης καὶ πρόεδρος τῆς Γαλλίας, ποὺ πέθανε πρόσφατα, «ἀριστερὸς καὶ προοδευτικὸς δημοκράτης» κατὰ τὸν αὐτοχαρακτηρισμὸ του καὶ ἄθεος ἐκ πεποιθήσεως, ὑποχρέωνε σ' ὅλη τὴ ζωὴ του ἀκόμη καὶ τὴ γυναῖκα του στὸ κρεβάτι νὰ τοῦ μιλάει στὸν πληθυντικὸ, ὑποχρέωνε τὴν ἐξώγαμη κόρη του νὰ μὴ φανερώσει ποτὲ σὲ κανέναν ὅτι τὸν ἔχει πατέρα, ὑποχρέωνε ἀκόμη καὶ τὸν πρόεδρο τῶν Η.Π.Α. νὰ δέχεται τὸν ἀγαπημένο του σκύλο στὰ δωμάτια τοῦ λευκοῦ οἴκου, καὶ συμβουλευόταν ὁ «ἄθεος» μιὰ κατινούλα γυναῖκα ἀστρολόγο γιὰ ὅλες τὶς μεγάλες ἀποφάσεις του ποὺ ἔπαιρνε γιὰ τὸ μεγάλο ἔθνος τῶν Γάλλων. γιὰ νὰ μὴν ἀναφέρω καὶ τὸ Χίτλερ καὶ ἄλλους ἀρκετοὺς ἡγέτες ἐθνῶν, καὶ «χαρισματικούς» δικούς μας μάλιστα, ποὺ δὲν ἔκαναν βῆμα χωρὶς τὸ μάγο τους καὶ τὴν ἀστρολόγο τους. ἔτσι ἐξηγεῖται γιατί στὶς ἡμέρες μας σ' ὅλα τὰ περιοδικὰ καὶ τὶς ἐφημερίδες τοῦ «προηγμένου» κόσμου τὸ πέμπτο μεγάλο θέμα σὲ ἔμφασι καὶ ἔκτασι σελίδων μετὰ τὰ πολιτικά, τ' ἀθλητικά, τὰ οἰκονομικά, καὶ τὰ καλλιτεχνικά - τηλεπορνικά, εἶναι ἡ μαγεία καὶ ἡ μαντεία γύρω ἀπὸ τὰ ζῶδια, τὰ ὁποῖα στὴν πραγματικότητα ὡς ἀστερισμοὶ εἶναι πάρα πολλὰ, ἀλλ' οἱ ἀστρολόγοι τὰ θέλουν μόνο 12, ἐπειδὴ 12 εἶναι οἱ μῆνες τοῦ ἔτους κατὰ τὸ προϊστορικὸ ἑξαδικὸ - δωδεκαδικὸ σύστημα ἀ-

ριθμήσεως. (στην προκολομβιανή Ἀμερική οἱ μῆνες οἱ θεοὶ καὶ τὰ ζώδια ἦταν 20, ἐπειδὴ τὸ σύστημα ἀριθμήσεώς τους ἦταν εἰκοσαδικό). ἔτσι ἐξηγεῖται ἐπίσης γιατί ἐφέτος $39+2$ διακεκριμένοι ἐπιστήμονες τῶν θετικῶν ἐπιστημῶν, διδάκτορες τῆς φυσικῆς καὶ ἀστροφυσικῆς, δηλαδή καθηγηταὶ πανεπιστημίου, εἰδικευμένοι καὶ στὴν τελευταία λέξι τῆς ἠλεκτρονικῆς ἐπιστήμης, αὐτοκτόνησαν ὁμαδικὰ σὲ μία βίλλα τῆς Καλιφόρνιας, ἔχοντας ὅλοι τους στὴν τσέπη 4,75 δολλάρια, γιὰ νὰ ἐπιβιβαστοῦν στὸ U.F.O., ποὺ διδάχτηκαν ὅτι ἀκολουθεῖ πίσω ἀπὸ ἓναν κομήτη, καὶ νὰ μεταφερθοῦν μὲ ναῦλο τῶν 4,75 δολλαρίων (ἄρκετὰ φτηνὸ) στὸν παράδεισό τους. οἱ δὲ 2 αὐτοκτόνησαν κι ἓνα μῆνα μετὰ τοὺς 39 καὶ μετὰ τὴν κατὰ τῆς βλακειᾶς τῶν κατακραυγῇ καὶ εἰρωνείᾳ ἀπ' ὅλα τὰ μεγάλα τηλεοπτικὰ κανάλια καὶ περιοδικὰ κι ἐφημερίδες τῆς γῆς. ἀδιόρθωτος σκοταδισμός. ἔτσι τόσο καθυστερημένοι καὶ σκοταδισταὶ εἶναι ὅλοι οἱ ἔξω ἀπὸ τὴ φωτεινὴ Χριστιανικὴ πίστι. μόνο ἡ Βίβλος φωτίζει τὰ ἔθνη, καὶ θεραπεύει τὴν καθυστέρησι καὶ τὸ σκοταδισμό τόσο στὸν πνευματικὸ καὶ ἠθικὸ τομέα ὅσο καὶ στὸν ὕγειονομικὸ καὶ σὲ κάθε ἐπίγειο.

- 57 Τὰ τρόφιμα καὶ τὰ ποτὰ εἶναι οἱ κυριώτεροι εἰσαγωγεῖς μικροβίων καὶ δηλητηρίων στὸν ὀργανισμό, ὅταν βέβαια δὲν εἶναι καθάρᾳ, καλῶς διατηρημένα, καὶ κατάλληλα γιὰ βρῶσι. ὡς τέτοια βλαβερὰ τρόφιμα καὶ ποτὰ ἡ Π. Διαθήκη προσδιορίζει πέντε κατηγορίες· ζῶα χαρακτηριζόμενα ὡς ἀκάθαρτα (μὴ φαγώσιμα), κρέατα ἄλλως φαγώσιμα τὰ ὅποια ὅμως ρυπάνθηκαν ἀπὸ κάποια ἀκαθαρσία, ζῶα θηριάλωτα καὶ ψόφια, θυσίες προχθεσινές, καὶ νερά ἀκάθαρτα. τὰ ἀκάθαρτα ὅλα ἀκόμη κι ἂν τ' ἀγγίξῃ κανεὶς, εἶναι ἀκάθαρτος ὅλη τὴν ἡμέρα, ἡ ὁποία πρέπει νὰ τελειώσῃ μὲ καλὸ λουτρό. πρώτη καὶ μόνη στὴν ἱστορία ξεχωρίζει τὰ ζῶα σαφῶς σὲ φαγώσιμα καὶ μὴ φαγώσιμα ἡ Π. Διαθήκη καὶ ἡ διάκρισι αὐτὴ διὰ μέσου τῆς χριστιανικῆς πίστεως περάστηκε, περίπου ἡ ἴδια, στὴ λοιπὴ πλὴν τοῦ Ἰσραὴλ ἀνθρωπότητα, τόσο τὴ χριστιανικὴ ὅσο καὶ τὴν ὑπόλοιπὴ κατ' ἐπίδρασι τῆς χριστιανικῆς. οἱ ἀρχαῖοι λαοὶ εἶχαν ἀσαφεῖ διάκρισι· δὲν ἔτρωγαν τὰ σαρκοφάγα κι ἔτρωγαν μόνο τὰ φυτοφάγα. ἡ διάκρισι ὅμως αὐτὴ δὲν μπορεῖ νὰ ἐφαρμοστῇ στὰ ψάρια, ποὺ εἶναι ὅλα σχεδὸν σαρκοφάγα. στὴν Π. Διαθήκη τὰ μὴ φαγώσιμα προσδιορίζονται, νομίζω, κατὰ βάθος μὲ τρία κριτήρια· ὑγεία, οἰκολογία, οἰκονομία. ἀπαγορεύονται λ.χ. τὰ σαρκοφάγα καὶ ὁ χοῖρος γιὰ λόγους ὑγείας, ὁ λαγὸς καὶ μερικὰ ἄλλα, ιδίως πτηνά, γιὰ λόγους οἰκολογικούς, ὁ ἵππος ὁ γάιδαρος καὶ ἡ καμήλα γιὰ λόγους οἰκονομικοὺς (ἐπειδὴ εἶναι ἡ μόνη σχεδὸν ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους ἀξιοποιήσιμη ἐνέργεια καὶ τὰ κύρια χερσαῖα μεταφορι-

καὶ μέσα). ἐπιτρέπονται δὲ τ' ἀκόλουθα ζῷα. 1) ἀπὸ τὰ θηλαστικά ὅσα φυτοφάγα εἶναι καὶ δίχηλα στὴν ὀπλή τους καὶ μηρυκαστικά στὸ μάσημα· δηλαδὴ γίδια, πρόβατα, ζαρκάδια, ἐλάφια, ἀντιλόπες, καὶ βοοειδῆ· ἐννοεῖται καὶ τὸ γάλα τους. 2) ἀπὸ τὰ πτηνὰ τὰ φυτοφάγα καὶ σπερμολόγα· λ.χ. κότα, περιστέρι, τρυγόνι, ὀρτύκι, πέρδικα, φασιανός, σπουργίτης, κλπ· ἐννοοῦνται καὶ τ' αὐτὰ τους. 3) ἀπὸ τὰ ὑδρόβια τόσο τοῦ ἁρμυροῦ νεροῦ ὅσο καὶ τοῦ γλυκοῦ μόνο τὰ κυρίως ψάρια ποὺ ἔχουν καὶ περύγια καὶ λέπια. 4) ἀπὸ τὰ ἔντομα μόνον ὅσα ἔχουν τὸ ἓνα ζεῦγος τῶν ποδιῶν τους πολὺ ψηλότερα ἀπὸ τ' ἄλλα καὶ ἐκτινάσσονται· δηλαδὴ μόνο τὰ διάφορα εἶδη ἀκρίδων· διότι μόνο οἱ ἀκρίδες εἶναι ἀποκλειστικῶς φυλλοφάγα καὶ καθαρά ἔντομα καὶ οἱ μέλισσες ποὺ τρέφονται μὲ νέκταρ λουλουδιῶν. τὰ ἄλλα ἔντομα ἢ δὲν ἔχουν νὰ προσφέρουν τίποτε τὸ φαγώσιμο ἢ τὰ ἴδια τρέφονται μὲ σάρκες καὶ ἀκαθαρσίες. ἡ μέλισσα ἀπὸ τὴ σάρκα τῆς δὲν προσφέρει τίποτε, ἀλλὰ προσφέρει γιὰ φάγωμα τὸ περίφημο μέλι τῆς, ποὺ ἦταν ἡ κύρια γλυκαντικὴ τροφή τῶν ἀρχαίων πρὶν ἀπὸ τὴν ἀνακάλυψι τῆς ζαχάρεως κατὰ τὸ τέλος τοῦ μεσαίωνα. ἀπὸ τὰ ἔρπετα δὲν ἐπιτρέπεται κανένα ἀπολύτως· οὔτε ἀπὸ ἄλλες μεγάλες ὁμοταξίες, λ.χ. σαλιγκάρια, καβούρια, ὄστρακα, μαλακόστρακα, μαλάκια, σελάχια, θαλασσινὰ θηλαστικά, κλπ. (Λε 11,1-28· 41-47· 20,25-26).

58 Θὰ σχολιάσω μόνο τὴν ἀπαγόρευσι τοῦ χοίρου καὶ τῶν θαλασσινῶν καὶ τὴν παραχώρησι τῶν ἀκρίδων, ποὺ εἶναι γνωστὴ κι ἀπὸ τὴ λιτὴ διατροφή τοῦ Ἰωάννου βαπτιστοῦ (Μθ 3,4· Μρ 1,6). τοῦ χοίρου ἢ γουρουνιοῦ πολὺ πιὸ ἐπικίνδυνη ἀπὸ τὴ βρῶσι εἶναι ἡ ἐκτροφή, ὅπως ἐκτρέφóταν τὸ γουρουνὶ στὰ χωριὰ μέχρι καὶ τὰ παιδικὰ μας χρόνια μέσα στὸ μικρὸ (3x3) ἀκίνητο κλουβὶ τοῦ τὸ λεγόμενο κουμάσι. εἶναι τὸ μόνο ζῷο ποὺ κοπρίζει μέσα στὴν τροφή του συνεχίζοντας νὰ τὴν τρώῃ μαζὶ μὲ τὰ κόπριά του, κοιμᾶται πάνω στὰ κόπριά του καὶ τὰ οὔρα του, κι ἔχει τὴ φωλιά του πάντοτε ὑγρὴ· σαφέστερα ζῇ καὶ κυλιέται συνεχῶς μέσα σ' ἓναν ἀραιὸ πολτὸ ἀπὸ νερὸ οὔρα κόπρια ἀποφάγια καὶ χῶμα. τὸ σῶμα του εἶναι συνεχῶς σουβατισμένο μ' αὐτὸν τὸ σιχαμερώτατο βόρβορο, ἀπὸ τὸν ὁποῖο καὶ τρώει, ὅταν αὐτὸς ρυπαίνῃ τὴν τροφή του. βρομοκοπάει δὲ ἀπὸ τὸ γουρουνὶ ὅλο τὸ σπίτι κι ὅλη ἡ γειτονιά, ἐνῶ οἱ μῦγες πάντοτε τὸ πλακώνουν σὰ σύννεφο καὶ οἱ ποντικοὶ μερικὲς φορὲς τοῦ τρῶν χοντρά κομμάτια λίπους ἀπὸ τὸ κορμί του, χωρὶς αὐτὸ νὰ αἰσθάνεται. γι' αὐτὸ καὶ ὑπάρχουν γιὰ τὸ γουρουνὶ (λατινιστὶ σκρόφα) πολλὲς σχετικὲς παροιμίες, ἀρχαῖες καὶ νεώτερες, ποὺ ἐκφράζουν τὴν ἀνεπανάληπτη βρομιά, «χοῖρος» στὴν ἀρχαία καὶ γουρουνὶ ἢ σκρόφα στὴ νεώτερη μεταφορικὴ φρασεολο-

γία λέγεται τὸ κατ' ἐξοχὴν βρόμικο κι ἀνήθικο πρόσωπο, καὶ τὸ ὄνομα τῆς φωλιάς του «κουμάσι» χρησιμοποιεῖται μεταφορικῶς γιὰ ἄνθρωπο ἢ ομάδα ἀνθρώπων ὑπερβολικὰ βρόμικους καὶ ἀνηθικούς. μπορῶ νὰ πῶ ὅτι ἓνα ζωντανὸ γουρουνὶ εἶναι βρόμικο σχεδὸν ὅσο κι ἓνα ψοφίμι πάνω στὸ κορύφωμα τῆς ἀποσυνθέσεώς του. ἀπὸ μικροὶ στὸ σχολεῖο μαθαίναμε ὅτι «τὸ γουρουνὶ μεταδίδει στὸν ἄνθρωπο πολλὰς θανατηφόρες ἀρρώστιες, φοβερώτερες ἀπὸ τίς ὁποῖες εἶναι ἡ ταινία καὶ ἡ χάλιαζα». ἀλλὰ κι ἂν λάβῃ κανεῖς ὑπ' ὄψι του τὰ πλυμένα καὶ καθαρὰ γουρουνία τῶν σημερινῶν προηγμένων ἐκτροφείων, τὰ ὁποῖα εἶναι καὶ ἥρωες παιδικῶν παραμυθιῶν ὀλλανδικῆς προελεύσεως καὶ διαφημιστικοῦ σκοποῦ, εἶναι καὶ τὸ θέμα τοῦ λιπώδους κρέατός του, πού, καὶ ὅταν εἶναι πεντακάθαρο καὶ τρυφερὸ καὶ φρέσκο, εἶναι ἐξαιρετικὰ ἐπικίνδυνο γιὰ τὴν ὑγεία τοῦ ἀνθρώπου καὶ τὴν καθαρότητα τοῦ αἵματός του καὶ γιὰ τὴν καρδιά καὶ τὸ συκώτι, καὶ γιὰ ἄλλα σπλάχνα του.

- 59 Γιὰ τὰ στενῶς λεγόμενα «θαλασσινά» (ὄχταπόδια, καλαμάρια, σουπιές, γαρίδες, στρείδια, μύδια, καβούρια, καραβίδες, ἄστακούς, κλπ.) εἶναι γνωστὸ ὅτι ἀνεβάζουν τὴν ἐπικίνδυνη χοληστερίνη σὲ πολὺ μεγάλη ὕψη ἀκόμη καὶ στὰ παιδιὰ. τὰ σαλιγκάρια ἐπίσης. τὰ δὲ χωρὶς λέπια ὑδρόβια (τόννος, ρέγγα, παλαμύδα, λακέρδα, σμέρνα, σελάχια, γουλιανός, χέλι, κλπ.) ἐκτὸς τοῦ ὅτι μερικὰ εἶναι δηλητηριώδη ὅσο ἡ ὀχιά, ἔχουν ὅλα καὶ λιπώδη καὶ βαρεῖα σάρκα, ἀντίστοιχη μὲ τὴ χοιρινή.
- 60 Οἱ ἀκρίδες εἶναι ζῷα πολὺ καθαρὰ, ἀποκλειστικῶς φυλλοφάγα, καὶ μὲ σάρκα σχεδὸν σὰ φυτική. ἔλλειψι συνηθείας μόνο μᾶς κάνει νὰ παραξενευόμαστε γιὰ τὴ βρῶσι τους. στίς χῶρες τῆς ἀνατολικῆς ὀχθῆς τῆς Μεσογείου Θαλάσσης οἱ ἄνθρωποι τρῶν τίς ἀκρίδες ἢ ψητὲς τραγανὲς ἢ τηγανητὲς μέχρι καὶ σήμερα σὲ μεγάλη κλίμακα.
- 61 Ὁ ἄνθρωπος, ὅπως δείχνουν καὶ τὰ δόντια του καὶ τὸ πεπτικὸ του σύστημα, εἶναι κατ' ἀρχὴν φυτοφάγος. ἀνέκαθεν ὅμως (ἀπὸ τὸν καιρὸ τοῦ ποιμένου Ἰσβελ) ὁ θεὸς ἐπιτρέπει καὶ τὴν κάποια βρῶσι τῶν ζώων καὶ τῶν προϊόντων τους (γάλατος, αὐγῶν, μελιοῦ). βέβαια δὲν ὑπάρχει ζῷο ἀπολύτως φυτοφάγο ἢ σαρκοφάγο. ὅλα τὰ φυτοφάγα θηλαστικὰ τρέφονται καὶ μὲ ζωϊκὴ τροφή, στὴν ἀρχὴ τῆς ζωῆς των μάλιστα, ὅταν θηλάζουν. καὶ τὰ σαρκοφάγα τρῶν μερικὲς φορὲς χόρτα (ἀκόμη καὶ τὰ κατ' ἐξοχὴν σαρκοφάγα αἰλουροειδῆ, λέων, τίγρης, πάρδαλις, γάτα, κλπ.), ὅταν βαροστομαχιάσουν, διότι τὸ χόρτο λειτουργεῖ σὰ σχοινοκαθαριστήρας ποὺ τοὺς καθαρίζει τὸν πεπτικὸ σωλῆνα. μιὰ φορὰ δὲ μικρὸς εἶδα καὶ λύκο ποὺ ἔφαγε πολλὰ ἄγρια ἀπίδια (γκορνίτσια ἢ ἀγριόγκορ-

τσα). ὁ χεῖμαρρος τοῦ χωριοῦ μου μετὰ ἀπὸ μιὰ καταιγίδα εἶχε κατεβάσει μὲ τὸ πρῶτο κύμα του (μπροστέλλα) ἕναν ψόφιο λύκο, ποὺ εἶχε πάει προφανῶς στὴν ξηρὴ κοίτη του νὰ πιῇ νερὸ ἀπὸ μιὰ λακκούβα του, διψασμένος πολὺ μετὰ τὸ φάγωμα πολλῶν τέτοιων καρπῶν· κι ἐκεῖ πλάγιασε βαρὺς, φούσκωσε, καὶ ψόφησε. μετὰ ἀπὸ κάποια ἀποσύνθεσί του τὸ νερὸ τῆς καταιγίδος τὸν κατέβασε μέχρι τὸ χωριό, ὅπου σκάλωσε σὲ μιὰ νησίδα τῆς κοίτης μὲ λυγαριές· κι ἐμεῖς τὰ παιδιὰ ρίχναμε ἀπὸ τὴν ὄχθη πέτρες στὸ πτώμα, γιὰ νὰ ξεσκαλώσῃ καὶ νὰ φύγῃ, μέχρι ποὺ αὐτὸ, μισοσάπιο καὶ μαλακὸ καθὼς ἦταν, ἄνοιξε, κι ἐμεῖς εἶδαμε ἔκπληκτοι νὰ ξεχύνονται ἀπὸ μέσα του πολλὰ ἀγριόγορτσα ὅχι μόνο μασημένα καὶ δαγκωμένα ἀλλὰ καὶ ἀμάσητα κι ἀκέραια. καὶ ἴσως γι' αὐτὸ ἔσκασε μετὰ καὶ τὸ νερὸ ποὺ ἤπιε καὶ τὰ φούσκωσε. ἐν τέλει θέλω νὰ πῶ ὅτι δὲν εἶναι κάτι παρὰ φύσιν τὸ νὰ τρώῃ ὁ ἄνθρωπος καὶ κρέατα καὶ ψάρια. κι ὁ Χριστὸς ἔτρωγε καὶ οἱ βιβλικοὶ ἄντρες ὅλοι· καὶ οἱ θυσίες ὅλες ἦταν ἀποδοχὴ τῆς κρεωφαγίας ἐκ μέρους τοῦ θεοῦ. ἀλλ' ἡ κρεωφαγία, νομίζω, λόγῳ τῆς κατ' ἀρχὴν φυτοφάγου κατασκευῆς μας, πρέπει νὰ εἶναι μικρὸ μόνο μέρος τῆς διατροφῆς μας. μία φορὰ τὴν ἑβδομάδα κρέας εἶναι, νομίζω, τὸ περισσότερο ποὺ ἐπιτρέπεται νὰ τρώῃ κανεὶς (κι αὐτὸ ἐφαρμόζω), μία δὲ μόνο φορὰ τὸ μῆνα εἶναι τὸ καλλίτερο (κι αὐτὸ μοῦ συνέβαινε στὰ παιδικὰ κι ἐφηβικά μου χρόνια, χωρὶς νὰ πάθω τίποτε). μία δὲ φορὰ τὴν ἑβδομάδα ψάρια ἢ αὐγὰ ἢ γαλακτοκομικά γιὰ τὸν ἐνήλικο εἶναι ὑπερκετά· τοῦλάχιστο 5 μέρες τὴν ἑβδομάδα ὁ ἄνθρωπος νὰ εἶναι ἀποκλειστικὰ φυτοφάγος (κι αὐτὸ ἐφαρμόζω, χωρὶς νὰ πάθω τίποτε). γιὰ τὰ παιδιὰ πιθανῶς λίγο περισσότερα ψάρια αὐγὰ καὶ γαλακτοκομικά, μὲ δύο μόνο φυτοφαγικὲς μέρες τὴν ἑβδομάδα εἶναι ὑπερεπαρκὲς διατροφή. δὲν πιστεύω στὶς φανφάρες μερικῶν γιατρῶν καὶ διαιτολόγων. αὐτὸ ποὺ λέω ἄλλωστε εἶναι κάτι ποὺ ἔζησα καὶ ζῶ· ἢ μάλλον ἔζησα κάτι τὸ λιτώτερο. καὶ κανεὶς δὲν μπορεῖ νὰ μοῦ κλονίσῃ τὴ σχετικὴ πεποίθησι ἐν ὀνόματι ὁποιασδήποτε ἐπιστήμης. ἡ ἄριστη ἐπιστήμη εἶναι ἡ ἐμπειρία ποὺ ἀποκομίζεται ἀπὸ τὴ μακροχρόνια πρακτικὴ.

- 62 Γενικῶς θέλω νὰ πῶ ὅτι, ἀφοῦ ὁ ἄνθρωπος πρέπει καὶ ἀρκεῖ νὰ εἶναι τόσο μόνο σαρκοφάγος, τὰ ἐπιτρεπόμενα στὴν Π. Διαθήκῃ κρέατα καὶ ψάρια καὶ ἄλλα ζωϊκὰ τρόφιμα, χωρὶς μάλιστα κανέναν προσδιορισμὸ ποσότητος καὶ συχνότητος, τοῦ εἶναι ὑπερκετά· γιατί νὰ τρώῃ ἐπὶ πλέον καὶ τ' ἀνθυγιεινά; μιὰ διατροφή βιβλικῶν προδιαγραφῶν, νομίζω, θ' ἀπάλλασσε τὶς σημερινὲς οἰκονομικῶς προηγμένες κοινωνίες ἀπὸ τὴ δυσπαλάλακτη μάλιστα τῆς παχυσαρκίας κι ἀπ' ὅλες τὶς συνέπειές της (καρδιακὰ νοσήματα,

καρκίνους, ζαχαροδιαβήτη, ύψηλή ουρία, δυσκινησία, αδυναμία γυμνασίας, δυσμορφίες, άγχη, κλπ.). άνοήτως σήμερα οί άνθρωποι τρώη κάθε μέρα ψωμί και γουρούνι (σάντουιτς, γύρους, σουβλάκια, μπιριζόλες, μπιφτέκια, σαλάμια, ζαμπόν, μурταδέλες, λουκάνικα, σουτζουκάκια, κιμάδες, κλπ.). μόνοι τους καταδικάζουν τόν έαυτό τους σέ γουρουνήσια μονοφαγία. ό λαός τής Βίβλου όμως, άπό τά προϊστορικά ήδη χρόνια, είχε μιá διατροφή, πού θα τή ζήλευαν και οί καλλίτεροι σημερινοί διαιτολόγοι. άσφαλώς ή Κ. Διαθήκη άπελευθέρωσε τόν άνθρωπο άπό τήν ύποχρεωτική διάκρισι *καθαρών* και *άκαθάρτων* ζώων (Πρξ 10,9-16· 11, 4-10). αυτό όμως, νομίζω, σημαίνει μόνον ότι ό άνθρωπος δέν άμαρτάνει, άν φάη έκτάκτως κρέας όποιοιδήποτε ζώου. αλλά τó να τρώη επίμονα ένα ή κάποια άπό τ' άπαγορευμένα στην Π. Διαθήκη ζώα είναι, νομίζω, όχι βέβαια άνηθικότης, όπωςδήποτε όμως επικίνδυνη για τήν υγεία του κουταμάρα.

- 63 Κρέατα άλλως φαγώσιμα, πού ρυπάνθηκαν έστω και λίγο άπό κόπρια, προερχόμενα συνηθέστερα άπό τó ίδιο τó σφάγιο, ή άπό άλλες άκαθαρσίες, άπαγορεύεται επίσης στην Π. Διαθήκη να φαγωθούη (Λε 5,3). γι' αυτό κατά συνέπεια και ή βρώσι του πεπτικού σωλήνος (στομάχι, έντερα, λουκάνικα μέσα σέ έντερα, κοκορέτσια τυλιγμένα με έντερα, πηγμένο αίμα διατηρημένο μέσα σέ έντερα χοντρά) άπαγορεύεται. επιτρέπεται να τρώγονται σπλάχνα (καρδιά, σηκώτι, σπλήνας, νεφρά, πνευμόνια, κλπ.) άλλ' όχι ό ίδιος ό σωλήνας τών τροφών και κοπρίων του ζώου· αυτός πετιέται όλόκληρος, άπό τó φάρυγγα μέχρι τόν πρωκτό, μαζί με τά κόπρια πού περιέχει. ό πεπτικός σωλήνας και του υγιούς ζώου είναι όπωςδήποτε χώρος μικροβίων κι επικινδύνων ενζύμων. τά κόπρια και ό,τι άγγίζουν αυτά είναι μόνο άπόβλητα.
- 64 Άπαγορεύονται τά άλλως φαγώσιμα ζώα, όταν είναι *θηριάλωτα*, άρπάγματα δηλαδή λύκων και άλλων σαρκοφάγων πού ό άνθρωπος τούς τά πήρε πίσω θανατωμένα, ή και *θνησιμαΐα*, δηλαδή ψόφια άπό μόνα τους και όχι σφαγμένα και σκοτωμένα άπό τόν άνθρωπο (Λε 5,2-3· 7,24· 11,29-40· 17,15-16). τó θηριάλωτο μπορεί να είναι μολυσμένο άπό λύσσα ή και φορεός άλλων άσθενειών του σαρκοβόρου.
- 65 Τά ψημένα ή μαγειρεμένα ή τηγανισμένα κρέατα τών θυσιών επιτρέπεται να τρώγονται επί δύο μέρες· τήν τρίτη μέρα πρέπει να πετιούηται, διατάζει ό μωσαϊκός Νόμος (Λε 7,15-18). σέ μιá εποχή, πού δέν υπήρχαν ψυγεία, αυτό, νομίζω, ήταν υγειονομικώς ό,τι τó καλλίτερο. πουθενά σέ καμμιά άλλη άρχαία γραμματεία δέν άνευρίσκεται τέτοια διάταξι ή σύστασι τελεστική ή και άστική.

- 66 Τέλος κατὰ τὴν Π. Διαθήκη ὁ Ἰσραηλῆτης ἔπρεπε νὰ προσέχη καὶ τί νερὸ πίνει· νὰ εἶναι καθαρὸ. τὸ ἴδιο ἐξυπακούεται ὅτι ἰσχύει καὶ γιὰ τὸ κρασί τῇ μύρᾳ τοὺς χυμοὺς φρούτων καὶ ὁποιοδήποτε ἄλλο ποτό. ἀγγεῖα νεροῦ στὰ ὁποῖα ἄγγιξε ἢ μπῆκε ἀκάθαρτο ζῶο (λ.χ. σαῦρα, ποντίκι, ἔντομο, κλπ.), εἶναι μιὰ γιὰ πάντα *ἀκάθαρτα*, καὶ θραύονται ἢ καταστρέφονται. νερὰ ποὺ τ' ἄγγιξε ἀκάθαρτο ζῶο ἢ ὁποιαδήποτε ἀκαθαρσία, παύουν νὰ εἶναι πόσιμα (Λε 11,33-36). ὁ Κύριος γιὰ τὴ βρώσιν ἢ πόσιν ἢ χρῆσιν ὁποιοδήποτε *ἀκαθάρτου* ἀπειλεῖ βαρύντατες τιμωρίες καὶ ἀποκλεισμό ἀπὸ τὴ δημόσια λατρεία. στοὺς τότε πρωτογόνους καὶ σήμερα στὰ μικρὰ παιδιὰ ὁποιαδήποτε εὐνόητη στήν ἐποχὴ μας ὑγειονομικὴ διάταξι μόνον μὲ ἀπειλὴ τιμωρίας καὶ μὲ κῦρος θεοτικῆς προσταγῆς πιάνει. ὁ πρωτόγονος καὶ τὸ παιδί δὲν κατέχουν ἀκόμη ἐπιστήμη.
- 67 Ἡ καθαριότης εἶναι τὸ κύριο ὑγειονομικὸ μέτρο. καὶ ἡ καθαριότης ἐνὸς λαοῦ τοῦ μακρινοῦ παρελθόντος συμπεραίνεται κυρίως ἀπὸ τὶς ὑπονόμους τῶν πόλεων, ἀπὸ τὶς ὑδραυλικὲς ἐγκαταστάσεις τόσο ὡς δίκτυο ὑδρεύσεως τῶν πόλεων ὅσο καὶ ὡς οἰκιακὲς ἐγκαταστάσεις, ἀπὸ τὰ δημόσια καὶ οἰκιακὰ λουτρά, κι ἀπὸ τὴν κρατικὴ μέριμνα γι' αὐτὰ τὰ πράγματα. ὅλα δὲ αὐτὰ συμπεραίνονται ἀπὸ τ' ἀνασκαφικὰ εὐρήματα κι ἀπὸ τὶς ἀναφορὰς τῶν μέσων στὰ κείμενα. ἔτσι γνωρίζουμε σήμερα ὅτι δύο ἦταν κατὰ τὴν ἀρχαιότητα τὰ διακεκριμένα γιὰ τὴν καθαριότητά τους ἔθνη· ὁ βιβλικὸς Ἰσραὴλ ἀπὸ τὰ προϊστορικὰ ἤδη χρόνια (1500 π.Χ.) καὶ οἱ Ῥωμαῖοι ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῆς πολυεθνικῆς ὑποστάσεως τοῦ κράτους τῶν (Γ' π.Χ. αἰώνας). οἱ ἄλλοι λαοὶ ἦταν στὸ θέμα αὐτὸ πολὺ κατώτεροι, διότι δὲν διαθέτουν τ' ἀπαραίτητα τεκμήρια ποὺ θὰ τοὺς ἐξίσωναν ὡς πρὸς αὐτὸ μὲ τοὺς Ἰσραηλῆτες καὶ τοὺς Ῥωμαίους. ὁ δὲ βιβλικὸς Ἰσραὴλ ἦταν σαφῶς στὸ θέμα αὐτὸ καὶ τῶν Ῥωμαίων ὑπέρτερος τόσο γιὰ τὴν ἀρχαιότητα τῆς συνηθείας ὅσο καὶ γιὰ τὴ συχνότητα καὶ ποιότητα τοῦ ἔργου τῆς καθαριότητος. δεύτερο διδασκάλιο τῆς Π. Διαθήκης καὶ μέλημα τῶν ἀνθρώπων μετὰ τὴ λατρεία τοῦ Κυρίου ἦταν ἡ καθαριότης, ποὺ γιὰ τὸ λόγο αὐτὸ ἦταν ἐντεταγμένη στὶς λατρευτικὲς διατάξεις καὶ στὰ θεοτικὰ πράγματα. βασικὸς κανόνας στὴ λατρεία τοῦ Ἰσραὴλ ἦταν τὸ *Διαστεῖλαι ἀνὰ μέσον τῶν ἁγίων καὶ τῶν βεβήλων, καὶ ἀνὰ μέσον τῶν ἀκαθάρτων καὶ τῶν καθαρῶν* (Λε 10,10). ὅσοι λαοί, ἰδίως εὐρωπαϊκοί, ἔχουμε δώσει ἀπὸ καιρὸ στὸν ἑαυτὸ μας τὸν τίτλο τοῦ πολιτισμένου καὶ ἀνωτέρου ἔναντι τῶν ἄλλων καὶ διατελοῦμε γιὰ τὸ λόγο αὐτὸ σὲ κάποια προκατάληψιν καὶ μέθην ὑπεροψίας καὶ ναρκισσισμού, σὲ πολλὰς περιπτώσεις δὲν μποροῦμε οὔτε νὰ ὑποψιαστοῦμε ὅτι εἴμαστε πιὸ ἀκάθαρτοι ἀπὸ ἄλλους καὶ μάλιστα κι ἀπὸ Ἀσια-

τες, ἐνῶ ἐκεῖνοι εἶναι τόσο καθαροὶ ποὺ δὲ μποροῦν νὰ ἐξηγήσουν πῶς γίνεται νὰ εἴμαστε ἐμεῖς τόσο ἀκάθαρτοι. ὁ Ἀμερικανὸς λ.χ. τῶν Η.Π.Α. μπορεῖ ν' ἀλλάξῃ πουκάμισο κάθε μέρα ἢ καὶ δυὸ φορὲς τὴν ἡμέρα, καπέλλο ὅμως φοράει στὸ κεφάλι του τὸ ἴδιο καὶ ἄπλυτο ἐπὶ μῆνες, λὲς καὶ εἶναι παπούτσι. κι ἔχει σκληρὸ καπέλλο (μὲ γῦρο καὶ γεῖσο) ποὺ δὲν πλύνεται κάθε μέρα, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ πλυθῇ καὶ νὰ ξαναφορεθῇ, καὶ δὲν εἶναι ποτὲ μιᾶς χρήσεως. ὁ Ἀσιάτης ὅμως, ποὺ φοράει στὸ κεφάλι τὴν τυλιγμένη μαντήλα, τὴν ὁποία τόσο εἰρωνευόμαστε ἐμεῖς οἱ «πολιτισμένοι», φοράει κάθε μέρα ἄλλη πλυμένη, πάντοτε μιᾶς χρήσεως μετὰ τὴν πλύσι, καὶ τὸ κεφάλι του δὲν ἐγκλωβίζεται σ' ἓνα σκληρὸ εὐρωπαϊκὸ καπέλλο ἄπλυτο ὅσο κι ἓνα παπούτσι. ὁ Ἀσιάτης ἐπίσης σιχαίνεται πολὺ τὸ συγχρωτισμὸ του μὲ ἀκάθαρτα σαρκοφάγα ζῶα, χωρὶς νὰ τὰ μισῇ καθόλου, ἐνῶ ὁ «πολιτισμένος» καὶ «ζωόφιλος» Εὐρωπαῖος κι Ἀμερικανὸς μὲ τὰ σκυλιά του καὶ τὰ γατιά του συγχρωτίζεται σὰν μὲ τὰ παιδιά του, γιὰ νὰ μὴν πῶ καὶ ὅλα τὰ πέρα ἀπὸ τὸν ἄπλὸ συγχρωτισμὸ (χτενίσματα, λουτρακίσματα, φιλιά, κλπ. κλπ.). τέτοιες ἀκαθαρσίες γιὰ τὸν Ἀσιάτη εἶναι ἀδιανόητες. θὰ μπορούσα ν' ἀναφέρω κι ἄλλες πολλὲς τέτοιες περιπτώσεις ἀκαθαρσίας τῶν «πολιτισμένων» καὶ ἀντιστοίχου καθαριότητος τῶν «ὑπαναπτύκτων», ἀλλὰ θ' ἀρκεστῶ ἐδῶ μόνο στίς δυὸ αὐτὲς τοῦ καλύμματος τῆς κεφαλῆς καὶ τοῦ συγχρωτισμοῦ μὲ τὰ σαρκοφάγα ζῶα. ὁ ἱστορικὸς κι ἐρευνητὴς τῶν κειμένων καὶ τῶν ἄλλων τεκμηρίων, προκειμένου νὰ δώσῃ τὴν εἰκόνα τοῦ παρελθόντος, πρέπει νὰ κινῆται πάνω ἀπὸ τίς προειρημένες προκαταλήψεις τῶν «πολιτισμένων» καὶ «προηγμένων». κι αὐτὸ θὰ κάνω κι ὁ ἴδιος ἐδῶ, ὅσο ἀφορᾷ στὸ θέμα τῆς καθαριότητος ὡς πρώτου ὑγειονομικοῦ μέτρου στὸ βιβλικὸ Ἰσραήλ, στὴν Π. Διαθήκη.

68 Τρία εἶναι τὰ κύρια μέσα τῆς καθαριότητος καὶ ἀπολυμάνσεως· ἡ φωτιά ἢ γενικῶς ἡ καταστροφή τοῦ ἀθεράπευτα ἀκαθάρτου, τὸ νερὸ ἥτοι ἡ πλύσι, καὶ ἡ πρόληψι καὶ ἀποφυγὴ τῆς ἀκαθαρσίας. κι αὐτὰ τὰ τρία βλέπουμε καὶ στὴν Π. Διαθήκη νὰ χρησιμοποιοῦνται καὶ νὰ ἐφαρμόζονται.

69 Ὅταν οἱ Ἰσραηλῖτες κυριεύουν μιὰ μεγάλη καὶ ἰδιαζόντως ἀμαρτωλὴ κι ἀκάθαρτη πόλι τῶν Χαναναίων μὲ εἰδωλολατρικὰ προσκυνήματα πολυσύχναστα καὶ πολλῶν συμποσίων καὶ ὀργίων, δὲν παίρνουν κανένα λάφυρο, ἀλλὰ τὴν κατακαίουν ὁλόκληρη μαζὶ μ' ὅλα τὰ πράγματά της καὶ τ' ἀγαθὰ της μέχρι ἀποτεφρώσεως, καὶ τὴν κατασκάπτουν. καὶ ὅ,τι δὲν καίγεται, δηλαδὴ τὰ μέταλλα, τὰ περνοῦν ἀπὸ φωτιά καὶ μόνον ἔτσι τὰ περισυλλέγουν ἀπὸ τὴν τέφρα. ἔτσι λ.χ. ἔγινε μὲ τὴν πρωτεύουσα τῶν Χαναναίων Ἱεριχώ,

στην όποία πρό τῆς καταστροφῆς τῆς μεγάλη πληθή ἀπ' αὐτοὺς συνωστίζονταν κιόλας κάτω ἀπὸ συνθῆκες ἰδιαιτέρως ἀνθυγιεινές (Ίη 6,24). ὅταν, σ' ἐλαφρότερες περιπτώσεις ἀκαθαρσίας, παίρνουν καὶ μοιράζονται λάφυρα, περνοῦν ὅλα, ὅσα δὲν καίγονται, ἀπὸ φωτιά, κι ὅλα, ὅσα καίγονται, ἀπὸ νερό, δηλαδὴ ἀπὸ σχολαστική πλύσι, κι ἔπειτα τὰ μοιράζονται (Άρ 31,13-24).

70 Τὸ νερὸ βέβαια εἶναι τὸ πρῶτο μέσο καθαρισμοῦ. πρέπει ὁμως νὰ προσθέσω καὶ ὅτι οἱ Ἰσραηλῖτες χρησιμοποιοῦσαν καὶ δυὸ ἀπορρυπαντικά, σαποῦνι καὶ ποτάσσα, τὸ σαποῦνι ἤδη ἀπὸ τὴν ἐγκαταβίωσί τους στὴν Αἴγυπτο κι ἀπὸ τὰ χρόνια τοῦ Μωϋσέως (1500 π.Χ.) καὶ τὴν ποτάσσα, ἂν ὄχι ἀπὸ τότε, τὸ βραδύτερο ἀπὸ τὰ χρόνια τοῦ προφήτου Ἰερεμίου (Ζ' π.Χ. αἰ.) διότι ὁ Ἰερεμίας (2,22) λέει: *Ἐὰν ἀποπλύνῃ ἐν νίτρῳ καὶ πληθύνης σεαυτῇ πόαν, κεκληλίδωσαι ἐν ταῖς ἀδικίαις σου ἐναντίον ἐμοῦ, λέγει Κύριος.* τὸ *νίτρον* (ἐβραϊστὶ ντρ), ἀλκάλιο ἐξορυσσόμενο στὴ Νιτρία τῆς Αἰγύπτου, μὲ τὴν όποία ἔχει ὁμόρριζο καὶ τ' ὄνομα, καὶ σήμερα στὴν ὀρυκτολογία καὶ χημεία λεγόμενο νάτρο ἢ νάτριο καυστικὸ ($\text{Na}_2\text{CO}_3 \cdot 10\text{H}_2\text{O}$) ἦταν τὸ σαποῦνι τῶν ἀρχαίων γιὰ τὸ σῶμα. τὸν Ζ' π.Χ. αἰῶνα ἦρθε καὶ στὴν Ἑλλάδα. τὸ ἀναφέρουν ἔτσι μὲ τὸ ἐβραϊκὸ τοῦ ὄνομα μεταγραμμένο ὡς *νίτρον* μὲν ἢ Σαπφῶ (Ζ' π.Χ. αἰ.), κι ἔπειτα οἱ Ἱπποκράτης (Ε' π.Χ.), Ἀριστοτέλης (Δ' π.Χ.), ἔνας πάπυρος τοῦ Ζήνωνος (250 π.Χ.), καὶ ἄλλοι, ὡς *λίτρον* δὲ ὁ Ἡρόδοτος (Ε' π.Χ.) καὶ οἱ Ἀττικοὶ Ἀλεξίς (Δ' π.Χ.) καὶ Πλάτων (Δ' π.Χ.) (Σαπφῶ, ἀπόσπ. 165 Bergk, ἀπὸ Φρύνιχον, λ. *νίτρον*-305. Ἱπποκράτης, Περὶ ἀέρ., 7 Littré 2,30. Ἀριστοτέλης, Μετεωρ. 4,6. Παπ. Ζήνωνος 59304,7 τῆς 31-8-250 π.Χ.. Ἡσύχιος καὶ Σούμμα, λ. *νίτρον*· σάπων. Ἡρόδοτος 2,86,5· 2,87,3. Ἀλεξίς, Ἀγκυλ., ἀπόσπ. 1 Edmonds. Πλάτων, Τίμ., 60d· 65d). ἡ δὲ *πόα* ἢ καὶ *ποία* (= χόρτο) (ἐβραϊστὶ *βρ ιτ* = φυτὸ καθαρισμοῦ) εἶναι τὸ ἀλκάλιο τὸ σήμερα λεγόμενο καυστικὸ ἀνθρακικὸ κάλιο ἢ ποτάσσα (K_2CO_3), ποὺ περιέχεται μέσα στὴ στάχτη χόρτων καὶ ξύλων καὶ μέχρι τὰ παιδικὰ μας χρόνια λεγόταν *ἀλισίβα* ἢ *ζηλόσταχη* καὶ τὸ χρησιμοποιοῦσαν οἱ μητέρες μας στὴν πλύσι, ἦταν γιὰ τοὺς ἀρχαίους καὶ μέχρι τὰ χρόνια μας τὸ ἀπορρυπαντικὸ τῶν ρούχων καὶ ἓνα ἀπὸ τὰ φάρμακα ἀποτριχώσεως. ἀναφέρεται κι ἀπὸ τὸν Ἀριστοφάνη (Ε' π.Χ.) ὡς *τέφρα* (Νεφ., 1083) ἢ *κυκησίτεφρος κονία ψευδολίτρον* (Βατρ., 710-1). τόσο τὸ νάτριο ὅσο καὶ τὸ κάλιο εἶναι καὶ σήμερα, πότε τὸ ἓνα καὶ πότε τὸ ἄλλο, τὸ κύριο συστατικὸ ὅλων τῶν σαπουνιῶν. ἐξακολουθοῦμε νὰ πλυνόμαστε μὲ τὸ *νίτρον* καὶ τὴν *πόαν* τῆς Π. Διαθήκης.

71 Πρὶν ἀπὸ κάθε συνέλευσι ἢ ἄλλη συγκέντρωσι προσώπων ἢ

πανήγυρι ἢ ἄλλη κοινὴ λατρεία οἱ Ἰσραηλῖτες διατάσσονται ἀπὸ τὸ μωσαϊκὸ Νόμο νὰ κάνουν ὅλοι λουτρό, νὰ φορέσουν ῥοῦχα πλυμένα καὶ καθαρὰ, ν' αὐξήσουν τὴν ἐπαγρύπνησί τους στὴν ἀποφυγὴ ἐπαφῆς μὲ κάτι τὸ ἀκάθαρτο σὲ βαθμὸ ἀπόλυτο, καὶ τότε *καθαροὶ* κατὰ πάντα νὰ προσέλθουν στὴ λατρεία, στὴν κοινὴ προσευχή, στὴν πανήγυρι, στὴ συνέλευσι, στὴ σύσκεψι, σ' ὅποιαδήποτε συγκέντρωσι. ἄπλυτος ἀπαγορεύεται αὐστηρότατα νὰ ἐμφανιστῇ σὲ συγκέντρωσι. λεπρὸς δέ, γονορρυής, ἄνθρωπος πὺ ἀγγίξε ζῶο ἀκάθαρτο ἢ ἀντικείμενο ἢ ἄλλη ὕλη ἀκάθαρτη, γυναίκα στὴν τεσσαρακονθήμερη λοχεία της ἢ στὴν ἑπταήμερη περίοδο της, θὰ πλυθῇ μὲν σὲ λουτρό ὑποχρεωτικῶς, ἀλλὰ στὴ συνάθροισι τὴν ὅποιαδήποτε ἀπαγορεύεται νὰ προσέλθῃ. αἰχμάλωτος ἄντρας δοῦλος ἢ αἰχμάλωτη γυναίκα δούλη καὶ παλλακὴ (μόνο παρθένος βέβαια) πρὶν ἀπ' ὅποιοδήποτε συγχρωτισμὸ θὰ μείνῃ μιὰ ἐβδομάδα σὲ καραντίνα μὲ καθημερινὰ λουτρά ('Εξ 19,10-11· Λε 22,1-8· Ἀρ 31,13-24).

- 72 Πολὺ πιὸ αὐστηρὰ εἶναι τὰ μέτρα καθαριότητος, ὅταν πρόκηται γιὰ ἱερεῖς καὶ Λευῖτες, πὺ ὡς κεντρικὰ πρόσωπα ἔρχονται σ' ἐπαφὴ μὲ περισσότερο λαό, πὺ πιάνουν τὶς θυσίαις τὶς ὁποῖες μοιράζεται καὶ τρώει ὁ λαός, πὺ κατοικοῦν κατάσπαρτοι μέσα σ' ὅλο τὸν Ἰσραήλ, ἐνῶ προσέρχονται στὸ μοναδικὸ ναὸ τοῦ ἔθνους πολὺ συχνότερα ἀπὸ τοὺς ἄλλους, πὺ εἶναι ὑγειονομικοὶ ἐπόπτες τῶν ἄλλων, πὺ εἶναι δικασταὶ κι ἐκπαιδευτικοὶ καὶ ἀναγνώστες τῆς δημοσίας ἀναγνώσεως τῆς Βίβλου σ' ὅλη τὴ χώρα. καὶ νομίζω ὅτι ἓνας ἀπὸ τοὺς πολλοὺς λόγους πὺ ὅλο τὸ ἔθνος τοῦ Ἰσραήλ εἶχε ἓνα μόνο ναὸ ἦταν γιὰ νὰ εἶναι εὐκολώτερος ὁ ἔλεγχος τῆς σχολαστικῆς καθαριότητος τόσο τοῦ ἱερατείου καὶ τῶν θυσιῶν ὅσο καὶ τοῦ προσερχομένου λαοῦ. ἡ σκηνὴ τῆς λατρείας ἢ ἀργότερα ὁ κτιστὸς ναὸς περιτοιχίζεται ἀπὸ οἰκοδομὰς ὅπου κατοικεῖ ὁ ἀρχιερεὺς καὶ τὸ ἀνώτατο ἱερατεῖο καὶ ἀπὸ στοῆς - αἵθουσες ὅπου ὁ λαὸς σὲ περίπτωσι κακοκαιρίας στεγάζεται γιὰ ν' ἀκροαστῇ τὴν ἀνάγνωσι τῆς Βίβλου καὶ κάθε λόγο τοῦ ἱερατείου καὶ τῆς ἡγεσίας. οἱ οἰκοδομὰς καὶ οἱ στοῆς αὐτὲς εἶναι γεμάτες *λουτρά* καὶ *λουτήρες* (=λεκάνες μερικῆς πλύσεως χειρῶν κυρίως). οἱ λεπτομέρειες τοῦ λουτρακίσματος τοῦ ἀρχιερέως ἀποτελοῦν μέρος τοῦ μωσαϊκοῦ Νόμου· ἐπίσης καὶ τὸ λουτρό καὶ τὸ ἐνδεχόμενον κούρεμα καὶ ξύρισμα τῶν ἱερέων καὶ τῶν Λευιτῶν, καὶ μάλιστα αὐτῶν πὺ θὰ κάνουν τὶς θυσίαις καὶ αὐτῶν πὺ κατατάσσονται στὸ ἱερατεῖο ὡς νεοσύλλεκτοι. ὁ ἀρχιερεὺς, κάθε φορὰ πὺ θὰ φορέσῃ τὴ στολὴ του, καὶ οἱ ἱερεῖς καὶ οἱ Λευῖτες ὅλοι πρὶν ἀπὸ κάθε ἱεροπραξία, περνοῦν πρῶτα ἀπὸ λουτρό. καὶ ἀπλῶς γιὰ νὰ μποῦν στὴν

αὐλὴ τοῦ ναοῦ, περνοῦν πάλι ἀπὸ λουτρὸ καὶ φοροῦν ἀφόρετα πλυμένα ῥοῦχα. οἱ Λευῖτες ποὺ κατατάσσονται στὸ ἱερατεῖο, ὅταν γίνονται 20 ἐτῶν, τὰ πρῶτα ποὺ περνοῦν κατὰ τὴν κατάταξί τους εἶναι ὅτι ἐξετάζονται στὴν ὑγεία καὶ στὴν ἀρτιμέλειά τους, κουρεύονται σύρριζα, ξυρίζουν ὅλο τὸ σῶμα τους, κάνουν λουτρὸ, καὶ ἔτσι ἀπολυμασμένοι φοροῦν ῥοῦχα ποὺ δὲν ξαναφόρεσαν. καὶ φυσικὰ στὸ ἐξῆς ἰσοβίως μαζί μ' ὅλους τοὺς ἄλλους λουτρακίζονται καὶ καθαροφοροῦν πρὶν ἀπ' ὁποιαδήποτε ἱεροπραξία τους ἢ εἴσοδό τους στὴν αὐλὴ τοῦ ναοῦ ἢ ἀπλὴ παρουσία τους σὲ λατρευτικὴ συγκέντρωσι. κι αὐτὰ τὰ κάνουν, ὅταν εἶναι ἤδη καθαροί. διότι, ὅταν ἐμπίπτουν στὶς προεκτεθειμένες περιπτώσεις τοῦ ἀκαθάρτου, λουτρακίζονται μὲν καὶ καθαροφοροῦν, ἀλλὰ δὲν λαμβάνουν μέρος στὴ λατρεία, δὲν πλησιάζουν κἄν στὸ ναὸ καὶ στὸ λαὸ ποὺ ἐορτάζει (Ἔξ 10,17-21· 29,4-5· 38,26-27· Λε 8,6-7· 16,4· 16,24· Ἀρ 8,5-15· 8,21).

- 73 Ἡ ἴδια σχολαστικὴ καθαριότης τηρεῖται καὶ στὰ σφάγια τῶν θυσιῶν καὶ στὶς ἄλλες προσφορές, ἀκόμη καὶ τὶς μὴ φαγώσιμες, ὅπως εἶναι τὸ θυμίαμα καὶ τὸ λάδι τῶν λύχνων τοῦ ναοῦ. πεντακάθαρο κατὰ τὶς διατάξεις τοῦ μωσαϊκοῦ Νόμου πρέπει νὰ εἶναι τὸ θυσιαστήριο, πεντακάθαροι οἱ θῦτες, ὑγιέστατο ἀρτιμελές καὶ πεντακάθαρο τὸ ζῶο ποὺ θὰ θυσιαστῇ, καθαρὸς ὅλος ὁ χῶρος γύρω ἀπὸ τὸ θυσιαστήριο, καθαρὸς κάθε ἐκτὸς ναοῦ ἢ ἐκτὸς τῶν τειχῶν τῆς πόλεως ἢ τῆς παρεμβολῆς χῶρος ποὺ θὰ τελεστῇ θυσία, δίπλα δὲ στὸ θυσιαστήριο πρέπει νὰ ὑπάρχη ἄφθονο νερὸ γιὰ πλῦσι τοῦ σφαγίου, σκάρες καὶ ὑπόνομοι γιὰ ἐκχυσι τοῦ αἵματός του μαζί μὲ ἄφθονο νερό, ὄχημα χειροκίνητο ὅπου ἐναποτίθενται ὁ πεπτικός σωλήνας τοῦ ζώου, χωρὶς κἄν ν' ἀνοιχτῇ, τὸ δέρμα, τὰ κέρατα, οἱ ὀπλές, καὶ ὅ,τι ἄλλο μὴ φαγώσιμο, τὸ ὁποῖο ὄχημα καὶ τ' ἀπομακρύνει ὅλ' αὐτὰ ἀμέσως μετὰ τὴν ἐναπόθεσί τους. δίπλα δὲ στὸ μέγα θυσιαστήριο τῆς αὐλῆς τοῦ ναοῦ ὑπάρχει μονίμως ἡ λεγόμενη *χαλκίνη θάλασσα*, μιὰ δηλαδὴ τεράστια χάλκινη δεξαμενὴ νεροῦ πάνω σὲ τροχούς, ἢ στηριγμένη πάνω στὶς ῥάχες χαλκίων ταύρων, γεμάτη κάνουλες γύρω γύρω, γιὰ νὰ πλύνωνται τὰ σφάγια καὶ νὰ πλύνουν κατ' ἐπανάληψιν οἱ θῦτες ἱερεῖς τὰ χέρια τους. ἦταν δηλαδή, σὰ νὰ λέμε, ἓνα μεγάλο βυτιοφόρο αὐτοκίνητο μὲ νερό. εἰδικὲς ἐγκαταστάσεις στὴν αὐλὴ μὲ κατάλληλες κλίσεις τοῦ μαρμάρινου δαπέδου, μὲ σκάρες καὶ ὑπονόμους καὶ ὀχήματα ἀχρήστων καὶ ὄρχους (= πάρκινγκ) τῶν ὀχημάτων αὐτῶν πλαισιώνουν τὸ θυσιαστήριο. διότι κι ἓνα ἄρνι κι ἓνα βόδι καὶ κυρίως οἱ πανηγυρικὲς ἐκατόμβες (= θυσίαι ἐκατὸ βοδιῶν) καὶ χιλιόμβες χρειάζονται ἐγκαταστάσεις ἐνὸς ἀρτίου σημερινοῦ σφαγείου, γιὰ νὰ τη-

ρηθοῦν οἱ κανόνες τῆς καθαριότητος καὶ τῆς ὑγειονομίας (᾿Εξ 29,36-37· Λε 4,12· 6,4· Ἀρ 19,2-10· Γ΄ Βα 7,10-31). τέτοιες ἐγκαταστάσεις, σὰν τὶς περιγραφόμενες στὴν Π. Διαθήκη, δὲν ἀνευρίσκονται, οὔτε μαρτυροῦνται, οὔτε μὲ κανέναν τρόπο συμπεραίνονται, οὔτε στὸ καπιτώλιο τῆς Ῥώμης οὔτε στὸν παρθενῶνα τῶν Ἀθηνῶν οὔτε σὲ κανέναν ἄλλο εἰδωλολατρικὸ ναὸ τῆς ἀρχαιότητος. οὔτε ἀπὸ τὰ κείμενα συνάγεται μιὰ τέτοια μέριμνα μὲ τέτοιους κανονισμοὺς καὶ τέτοιες τεχνικὲς προδιαγραφές.

- 74 Ἀντίθετα στὶς θυσίαις τῶν εἰδωλολατρῶν ἐπικρατοῦσε μιὰ ἐντελῶς διαφορετικὴ νοοτροπία, ὅπως φαίνεται κι ἀπὸ πολλὰ ἄλλα καὶ ἀπὸ τὴν τελετὴ τοῦ *μεγαρισμοῦ* κατὰ τὴν πάνδημη ἐορτὴ τῶν *σκίρων* καὶ τὴν ἐπίσης πάνδημη ἐορτὴ τῶν *θεσμοφορίων* στὴν ἀρχαία νότιο Ἑλλάδα. στὴ λατρεία τῶν θεῶν Δήμητρος καὶ Κόρης, στὶς πόλεις καὶ περιοχὲς Ἀθῆναι, Μέγαρα, Ποτνιαί (= Θῆβαι), Ἀρκαδία, καὶ Ταΐναρον, κατὰ τὴν ἐορτὴ τῶν *σκίρων* οἱ λάτρεις *ἐμεγάριζον*· κατὰ τὸ μῆνα δηλαδὴ *Σκίροφοριῶνα* (= Ἰούνιο - Ἰούλιο), ὁ ὁποῖος παίρνει τ' ὄνομά του ἀπὸ τὴν ἐορτὴ, νεαρὲς κοπέλλες ἔρριχναν τελεστικῶς ζωντανὰ γουρουνάκια καὶ τελεστικὰ ψωμάκια μέσα σὲ *μέγαρα Δήμητρος*, σπήλαια δηλαδὴ καὶ χάσματα καὶ βάραθρα ἀπὸ τὰ ὁποῖα τὰ ζῶα δὲν μποροῦσαν νὰ βγοῦν. αὐτὸ ἦταν εἶδος θυσίας στὶς θεὲς τῆς γονιμότητος Δήμητρα καὶ Κόρη. ἔπειτα κατὰ τὸ μῆνα *Πυανοσιῶνα* (= Ὀκτώβριο - Νοέμβριο) κατὰ τὴν ἐορτὴ τῶν ἰδίων θηλυκῶν θεοτήτων *θεσμοφόρια*, μετὰ δηλαδὴ 4 μῆνες, τὰ *θεσμά*, ἥτοι τὰ γουρουνάκια, στὸ μεταξὺ εἶχαν φάει τὰ ψωμάκια καὶ ἦταν ἤδη ψόφια, πάνω στὴν ἀκμὴ τῆς ἀποσυνθέσεως καὶ τῆς δυσσομίας. τότε ἄλλες κοπέλλες ἔμπαιναν στὰ *μέγαρα Δήμητρος* καὶ *ἤντλουν* μὲ τὰ χέρια τους, δηλαδὴ ἔβγαζαν, τὰ σάπια καὶ βρομερὰ ψοφίμια καὶ τὰ μετέφεραν ἐν πομπῇ πάνω στὸ βωμὸ τοῦ ναοῦ τῶν εἰρημένων θεοτήτων, ὅπου φυσικὰ ἄλλοτε γίνονταν καὶ οἱ ἄλλες θυσίαις οἱ φαγώσιμες. ἀκριβῶς γι' αὐτὴ τὴν πομπικὴ μεταφορὰ τῶν *θεσμῶν* ἥτοι τῶν ψοφιμῶν ἡ ἐορτὴ λεγόταν *θεσμοφόρια*· ὁ δὲ Ἀριστοφάνης ἔχει γράψει καὶ δυὸ σχετικὲς κωμωδίαις, *Θεσμοφοριάζουσαι* καὶ *Θεσμοφοριάζουσαι δεύτεραι* (σῶζεται ἡ πρώτη· τῆς δεύτερης σῶζονται ἀποσπάσματα). μετὰ τὴν ἐναπόθεσι τῶν βρομερῶν ψοφιμῶν ἐπάνω στὸ βωμὸ, τὰ ψοφίμια τεμαχίζονταν καὶ μοιράζονταν σ' ὅλους τοὺς γεωργούς, σὰν ἁγιασμὸς κι ἀντίδωρο νὰ ποῦμε, οἱ δὲ γεωργοὶ τὰ κρατοῦσαν στὸ σπίτι τους περίπου μισὸ μῆνα, ὅσο διακοῦσε ἡ σπορὰ τοῦ σίτου. κατὰ τὴ σπορὰ κάθε μέρα ἔπαιρναν ἓνα κομμάτι ψοφιμοῦ, κι ἀφοῦ τὸ ἔκαναν μὲ τὰ χέρια τους πολτὸ ἢ σκόνη ἢ χυλό, ἀνακάτευαν μ' αὐτὸν τὸ σιτάρι ποῦ θὰ ἔρριχναν στὰ χωράφια τους ὡς σπόρο. ὅλο αὐτὸ λεγόταν *μεγαρί-*

ζειν (ἀπὸ τὰ μέγαρα Δήμητρος· ἀπ' αὐτὸ καὶ ἡ σημερινή μορφή τοῦ ῥήματος *μαγαρίζω*), καὶ γινόταν γιὰ νὰ κάνουν οἱ δυὸ θεές γόνιμα τὰ χωράφια τους καὶ τὰ σιτάρια τους. ζωγραφικὴ παράστασι (ἀγγειογραφία) τοῦ *μεγαρίζειν* ὑπάρχει σὲ μιὰ ἐρυθρόμορφη λήκυθο τοῦ Ε΄ π.Χ. αἰῶνος, δηλαδή τῆς κλασσικῆς ἐποχῆς, ἀπὸ τὸ κλεινὸν ἄστυ τῶν Ἀθηνῶν. στὴν τελετὴ τοῦ *μεγαρισμοῦ* στὴν κλασσικὴ Ἀθήνα τοῦ χρυσοῦ αἰῶνος τοῦ Περικλέους ἀναφέρεται γιὰ πρώτη φορὰ ὁ Ἀριστοφάνης στὸ ἔργο του *Ἀχαρνῆς*, τὸ ὁποῖο ἔγραψε τὴ χρονιά ποὺ πέθανε ὁ Περικλῆς ἀπὸ κεῖνο τὸ φοβερὸ λοιμὸ ποὺ ἀνέφερα (429-428 π.Χ.), τὸν ὁποῖο περιγράφει ὁ Θουκυδίδης (2,47-54). ἀλλὰ καὶ ἡ λήκυθος μὲ τὴν παράστασι εἶναι τῆς ἴδιας ἐποχῆς καὶ τῆς ἴδιας πόλεως. ἔπειτα ἀναφέρονται στὸ *μεγαρισμὸ* καὶ ἄλλοι ἀρχαῖοι συγγραφεῖς (Ἀριστοφάνης, Ἀχ., 746-7· 764-773· καὶ ἀρχαῖα Σχόλια στοὺς στίχους αὐτοῦς. Πausanias 2,25,9· 8,37,8-9· 9,8,1. Ἡσύχιος, λ. *μεγαρίζειν*. Φώτιος, λ. *μεγαρίζειν*. Σούμμα, λ. *εὐνοῦχος*· *μεγαρίζειν*. καὶ Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἑθνους, τ. 2, σ. 82^β. τ. 3², σ. 260^β. στή σελ. 262 ἡ φωτογραφία τῆς ληκύθου μὲ τὴν παράστασι). ἡ πόλι Μέγαρα ὠνομάστηκε ἔτσι, ἐπειδὴ ἦταν περιοχὴ μὲ πολλὰ *μέγαρα Δήμητρος*. ἄλλες συνήθειες, ἄλλη νοοτροπία, ἄλλη παράδοσι, ἄλλη κουλτούρα, διαφορετικὲς ἀπὸ τὴ θαυμαστὴ καθαριότητα τῶν θυσιῶν τῆς Π. Διαθήκης.

- 75 Θ' ἀπορῇ ἴσως κανεῖς πῶς δέχονταν οἱ κοπέλλες ἐκεῖνες κυριολεκτικὰ νὰ ζυμώνουν μὲ τὰ χέρια τους τὰ σάπια καὶ βρομερὰ ἐκεῖνα ψοφίμια. ὄχι μόνο δέχονταν, νομίζω, ἀλλὰ καὶ χαίρονταν τὴν ἡμέρα ἐκείνη, ποὺ ἦταν γι' αὐτὲς ἡ ὠραιότερη τῆς χρονιάς. διότι ἡ γυναῖκα στὴν ἀρχαία δημοκρατικὴ Ἀθήνα δὲν ἦταν ὅπως οἱ γυναῖκες τοῦ Ἰσραὴλ τῆς Π. Διαθήκης, ποὺ ἐμφανίζονταν καὶ μιλοῦσαν καὶ κινουῦνταν ἐλεύθερα ὅπου καὶ οἱ ἄντρες ὡς προσωπικότητες καὶ κυρίες, ὅπως ἡ Δεβώρα, ἡ κόρη τοῦ Ἰεφθάε, ἡ Ρούθ, ἡ Ἄννα, ἡ Ἀβιγαία, ἡ γυναῖκα τοῦ Ἀλφαβηταρίου τῶν Παροιμιῶν, καὶ οἱ χιλιάδες τῶν κοριτσιῶν ποὺ συνέρρευσαν στὴν πρωτεύουσα καὶ χόρευαν ἐπευφημώντας τὸ Δαυῖδ, ὅταν νίκησε τὸ Γολιάθ. ὅπως γράφει στὴν ἱστορία του ὁ ἀμερόληπτος καὶ ἀξιόπιστος Θουκυδίδης, ὁ μέγας δημοκράτης Περικλῆς στὸν περίφημο Ἐπιτάφιό του, ποὺ εἶναι στὴν πραγματικότητα τὸ πολιτικὸ καὶ κοινωνικὸ μανιφέστο τῆς Ἀθηναϊκῆς δημοκρατίας, λέει γιὰ τὸ ἰδανικὸ τῆς γυναικός, τὸ κατὰ τὴ γνώμη του ἰδανικὸ, ὅτι εἶναι νὰ εἶναι ἡ γυναῖκα ἰσοβίως τόσο ἀφανής, ὥστε οἱ ἄντρες καὶ ὁ ἔξω κόσμος νὰ μὴ γνωρίζουν οὔτε τὴν ὑπαρξί της (Θουκυδίδης 2,45,2). διότι ὅπως φαίνεται καὶ στὸ Λυσία, καὶ στίς ρεαλιστικὲς δυὸ *Θεσμοφοριάζουσες* ἢ στίς οὐτοπικὲς *Ἐκκλησιάζουσες* καὶ στὴ *Λυσιστράτη* τοῦ Ἀριστο-

φάνους, καὶ στὸν *Οἰκονομικὸ* τοῦ Ξενοφῶντος, ἡ γυναῖκα στὴν Ἀθήνα ἀπὸ 12 ἐτῶν ἦταν ἐγκλειστη κι ἐγκάθειρκτη στὸ σπίτι τοῦ πατέρα της πρῶτα καὶ τοῦ ἀντρός της ἔπειτα καὶ δὲν ἔπρεπε νὰ βγαίνει ἔξω οὔτε νὰ τὴ βλέπῃ ὁ ἥλιος. λίγο πιὸ αὐστηρὰ ἀπὸ τὶς αἰχμάλωτες στὰ χαρέμια τῶν σημερινῶν μουσουλμάνων. ἔξω ἀπὸ τὰ σπῖτια κυκλοφοροῦσαν ἐλεύθερα μόνο οἱ δοῦλες, οἱ πόρνες ποὺ ἦταν πάλι δοῦλες, αἱ *ιερόδουλοι* ποὺ ἦταν πάλι πόρνες βακούφικες καὶ δοῦλες, καὶ αἱ *μαστροποὶ* ὅπως ἡ Μιλησία σωματέμπορος Ἀσπασία ἡ ὁποία ἐμπορευόταν στὰ δουλοπάζαρα αἰχμάλωτες κορασίδες ἡττημένων πόλεων καὶ μὲ τὴν ὁποία συνδεόταν ὁ χῆρος Περικλῆς, ὅταν δὲν κοιμόταν μὲ τὴ γυναῖκα τοῦ γιοῦ του κατὰ τοὺς ἀρχαίους ἱστορικοὺς (Στησίμβροτος, στὸν Ἀθήναιο 1356(589d). Ἀριστοφάνης, Ἀχ., 524-7. Πλούταρχος, Περ. 24,5. Ἀθήναιος 13,25· 13,56· (570a· 589a))· οἱ κυρίες καὶ ἐλεύθερες γυναῖκες ἦταν φυλακισμένες· καὶ ἀναλφάβητες βέβαια. κι ἔβγαιναν ἀπὸ τὸ σπίτι μόνο μία φορὰ τὸ χρόνο μὲ συνοδία καὶ σὲ πομπὴ θρησκευτικῇ, στὰ *θεσμοφόρια*. ἦταν τόση ἡ χαρὰ τους ποὺ θάβλεπαν τὸν ἥλιο καὶ τὸν κόσμον τὰ ταλαίπωρα ἐκεῖνα πλάσματα τοῦ θεοῦ, ποὺ δέχονταν εὐχαρίστως νὰ πιάσουν καὶ τὰ προειρημένα ψοφίμια καὶ νὰ τὰ ζυμώσουν (τὸ ἤθελαν καὶ οἱ θεὸς ἄλλωστε), ἀρκεῖ νὰ βγοῦν λίγο ἀπὸ τὴ φυλακὴ τους. θᾶχετε ἀκούσει γιὰ φυλακισμένους στὴν ἀπομόνωσι ποὺ χαίρονται νὰ κάνουν παρέα μὲ μιὰ κατσαρίδα ἢ σαρανταποδαροῦσα, ὅταν ἐμφανιστῇ στὸ κελλί τους. κάτι τέτοιο συνέβαινε. καὶ σ' αὐτὸ δηλαδὴ τὸ θέμα ἡ κλασσικὴ ἀρχαία ἐλληνικὴ κουλτούρα ἦταν διαφορετικὴ ἀπὸ τὴν Π. Διαθήκη.

- 76 Καὶ οἱ ἀρχαῖες λέξεις *βωμολόχος βωμολοχία* καὶ *βωμολοχῶ*, ποὺ σημαίνουν κατ' ἀρχὴν ἐλλοχεύω παρὰ τὸν βωμόν, ἐνεδρεύω καὶ προσεδρεύω δίπλα στὸ βωμό, λεγόταν γιὰ τὰ στίφη τῶν ρύπαρων ἀλητῶν καὶ λεχριτῶν τῆς ἀρχαιότητος, ποὺ συνωστίζονταν κατὰ τὶς τελετὲς γύρω ἀπὸ τοὺς βωμούς, γιὰ ν' ἀρπάξουν κανένα κοψίδι ἢ ψητὸ κρέας (Φερεκράτης, Τυραννίς, ἀπόσπ. 141 Edmonds). ἀργότερα οἱ λέξεις σήμαιναν ἱερόσυλος ἱεροσυλία καὶ ἱεροσυλῶ, ἐπειδὴ ἡ ἀρπακτικὴ πρᾶξι τῶν παραπάνω λεριάρηδων ἦταν βέβηλη· ἀκόμη ἀργότερα σήμαιναν τὴ βλασφημία τῶν θεῶν· καὶ τέλος σήμαιναν τὰ βρομόλογα. ἡ ἱστορία καὶ ἡ ἐτυμολογία τῶν λέξεων εἶναι πολὺ ἐνδεικτικὲς τοῦ τί γινόταν γύρω ἀπὸ τὸ εἰδωλολατρικὸ θυσιαστήριον. γι' αὐτὸ δὲν μπορεῖ κανεὶς νὰ μοῦ τὸ βγάλῃ ἀπὸ τὸ νοῦ ὅτι ἡ Π. Διαθήκη, μαζί καὶ μὲ τὴν Καινὴ βέβαια, εἶναι τὸ βιβλίον ποὺ φώτισε τοὺς ἀνθρώπους καὶ τοὺς ἀνοιξε τὰ μάτια· τὸ βιβλίον ποὺ ἀπάλλαξε τοὺς ἀνθρώπους ἀπὸ τὴ μυθομανία καὶ διέλυσε τὰ σκοτάδια τῆς ἀμάθειας καὶ τῆς ἀκαθαρσίας ὅ-

σο κανένα άλλο κείμενο. εὐλογημένη ἡ μέρα ἐκείνη ποὺ κάποιοι ἐλληνόγλωσσοι Ἰσραηλῖτες τοῦ Γ΄ π.Χ. αἰῶνος τὴ μετέφρασαν στὴν ἐλληνικὴ γλῶσσα· καὶ τρισευλογημένη ἡ μέρα ποὺ διὰ μέσου τῆς χριστιανικῆς πίστεως ἡ ἐλληνόγλωσση πλέον Π. Διαθήκη πέρασε καὶ στὴ ζωὴ τοῦ ἔθνους τῶν Ἑλλήνων. καὶ τὰ δυὸ γεγονότα εἶναι τὰ κορυφαῖα κοσμοϊστορικὰ γιὰ ὅλη τὴν ἀνθρωπότητα, τὸ δὲ δεύτερο εἶναι γιὰ τὸ ἐλληνικὸ ἔθνος ἡ πιὸ ὑπέροχη μέρα τῆς ἱστορίας του. θέλω δὲ νὰ προσθέσω καὶ ὅτι δευτερευόντως ἡ Π. Διαθήκη κατὰ τὴ μετάφρασι αὐτῇ τῶν Ἑβδομήκοντα εἶναι ἐκείνη ποὺ διέπλασε τὴν ἐλληνικὴ γλῶσσα μετὰ τὸ 100 μ.Χ. ἔτσι, ὥστε νὰ προκύψῃ ἡ σημερινή μας ἐλληνικὴ. ἀλλ’ ἄς ἐπανέλθω στὸ θέμα τῆς ὑγειονομίας κατὰ τὴν Π. Διαθήκη.

77 Πεντακάθαρα πρέπει νὰ εἶναι σύμφωνα μὲ αὐστηρότατες διατάξεις τοῦ μωσαϊκοῦ Νόμου καὶ ἡ ἐντὸς τοῦ ναοῦ τράπεζα τῆς προθέσεως, καὶ ἡ τράπεζα τοῦ θυμιάματος, καὶ οἱ πάνω σ’ αὐτὲς ἅγιοι ἄρτοι, καὶ τὸ ἅλας τῶν θυσιῶν, καὶ τὸ λάδι τῶν λύχνων τοῦ ναοῦ, καὶ ὁ λίβανος τοῦ θυμιάματος· ἀκόμη καὶ τὰ μὴ φαγώσιμα δηλαδή. διότι θὰ τὰ πιάσουν οἱ ἱερεῖς μὲ τὰ χέρια τους, μὲ τὰ ὅποια θὰ πιάσουν ἔπειτα καὶ ἄρτους καὶ θυσίες καὶ ἄλλες φαγώσιμες προσφορές. τὸ δὲ τελεστικὸ *ὕδωρ*, ἐκτὸς ἀπὸ *καθαρόν*, πρέπει νὰ εἶναι καὶ *ζῶν*, δηλαδή φρέσκο (Λε 5,15-18· 24,1-7).

78 Μόνον ὅσοι εἶναι *καθαροὶ* καθ’ ὅλες τὶς διατάξεις μποροῦν νὰ συμμετέχουν στὶς θυσίες καὶ νὰ τρῶν τ’ *ἀγιάσματα*· οἱ γιὰ ὅποιονδήποτε λόγο *ἀκάθαρτοι* ἀποκλείονται ἀπ’ αὐτὰ κι ἀπὸ τὴ λατρευτικὴ σύναξι γενικῶς (Ἀρ 18,11). ἐπειδὴ δὲ ἀφ’ ἐνὸς μὲν τὸ πάσχα καὶ ἡ πασχάλιος θυσία εἶναι τὸ μέγα λατρευτικὸ κι ἐορταστικὸ γεγονός τοῦ ἔτους, καὶ ἦταν πολὺ σκληρὸ γιὰ τὸν Ἰσραηλίτη νὰ μὴν ἐορτάσῃ πάσχα γιὰ κάποια συμπτωματικὴ *ἀκαθαρσία* του, ἀφ’ ἑτέρου ὅμως δὲν γίνεται νὰ συμμετάσχῃ στὴ λατρεία *ἀκάθαρτος*, ὁ θεὸς θεσπίζει εἰδικὸ καὶ λεπτομερῆ νόμο (Ἀρ 9,6-13) γιὰ τὸ πῶς ὅλοι οἱ κατὰ τὴν ἡμέρα τοῦ πάσχα καθ’ ὅποιονδήποτε τρόπο *ἀκάθαρτοι* θὰ ἐορτάζουν τὸ πάσχα *καθαροὶ* πλέον τὴν ἴδια μέρα τοῦ ἐπομένου μηνός.

79 Αὐτὰ ἡ Π. Διαθήκη γιὰ τὴν καθαριότητα. εἶναι ὀλοφάνερο ὅτι ἓνας πάνσοφος νοῦς, προβλέποντας πόσο συχνὸ κι ἀναπόφευκτο εἶναι οἱ ἄνθρωποι, καὶ μάλιστα οἱ ἀγρότες, νὰ ἐμπέσουν σὲ μιὰ ὁποιαδήποτε περίπτωσι ἀπὸ τὶς πολλὰς ποὺ παρακολουθήσαμε, ἐκμεταλλευόμενος τὴν κάθε τέτοια περίπτωσι ὡς εὐκαιρία, ἐξανάγκασε ἐν τέλει τοὺς Ἰσραηλῖτες νὰ κάνουν λουτρὸ πολὺ συχνά, συχνότερα ἀπὸ μία φορὰ τὴν ἐβδομάδα. κι αὐτὸς βέβαια ὁ πάνσοφος νοῦς δὲν εἶναι ἄλλος ἀπὸ τὸν Κύριο.

80 Χωρίς λοιπὸν νὰ παρεμβαίνει ποτὲ σὲ θέματα ἐπιστημονικά, ἡ Π. Διαθήκη, χίλια χρόνια πρὶν ἀπὸ τὴν ἐμφάνισι καὶ νηπιακὴ μορφὴ τῆς ἐπιστήμης, ἔδωσε στὸ λαὸ τῆς ἐντολὲς λατρείας τέτοιες, ποὺ στὴν πραγματικότητα ἀπαρτίζουν, παρεκτὸς τῶν ἄλλων, καὶ τὸ τέλειο ὑγειονομικὸ ἐγχειρίδιο δοσμένο σ' ἓνα λαὸ νήπιο ἀκόμη καὶ πρωτόγονο ὅπως καὶ ὅλοι οἱ λαοὶ τῆς ἴδιας ἐποχῆς. καὶ ἡ ἐμφαινόμενη μέσα σ' αὐτὸ ὑγειονομία εἶναι ἀπολύτως σύμφωνη μὲ τὴν τελευταία λέξι τῆς σημερινῆς ἱατρικῆς καὶ βιολογικῆς ἐπιστήμης· μπορῶ ἄφοβα νὰ πῶ καὶ τῆς κάθε μελλοντικῆς ἱατρικῆς· ἡ σημερινὴ ἱατρικὴ ἀκόμη δὲν ἔφτασε ἐκεῖ ποὺ βρίσκεται ἡ ὑγειονομία τῆς Π. Διαθήκης. αὐτὸ ποὺ οἱ ἄνθρωποι ἔμαθαν καὶ θὰ μάθουν σιγὰ σιγὰ μέσα σὲ χιλιετίες, ἀναπτύσσοντας τὴν ἱατρικὴ τους ἐπιστήμη, αὐτὸ ὃ θεμελιωτὴς καὶ συντηρητὴς τῆς φύσεως τὸ ξέρει πρὶν ἅπ' αὐτούς· καὶ τὸ ἐπέβαλε στὸν Ἰσραὴλ ὑπὸ τύπον λατρευτικῶν ἐντολῶν, ὅταν ὅλα ἀνεξαιρέτως τὰ ἔθνη ζοῦσαν στὸ βαθὺ σκοτάδι τῆς ἀμαθείας καὶ τοῦ πρωτογονισμοῦ. κι ὅταν ἡ Π. Διαθήκη τὸ ἐκφράζει, εἶναι κι ἓνα ἄλλο εἶδος προφητείας. ἡ θεόπνευστη Π. Διαθήκη, ὁ θησαυρὸς αὐτὸς τῆς ἐκκλησίας, εἶναι γιὰ τὰ ἔθνη, καὶ κυρίως γιὰ τὸ Ἑλληνικὸ ποὺ κατέχει τὴν ἀρχαιότερη μετάφρασί της στὴ γλῶσσα του, ἐνῶ τὸ αὐθεντικὸ πρωτότυπό της ἔχει χαθῆ, εἶναι ἐκείνη ποὺ τοὺς φώτισε τὰ σκότη. ἡ Καινὴ ὁδηγεῖ τοὺς ἀνθρώπους στὴν αἰώνια σωτηρία, ἀλλὰ καὶ ἡ Παλαιὰ Διαθήκη, ἐκτὸς τοῦ ὅτι δίνει νόημα στὴν Καινὴ, τὸ ἀκροτελευτιό της, τοὺς λύνει καὶ ὅλα τὰ ἐπίγεια προβλήματα. πίσω ἀπὸ τὴν αὐστηρότητα τῆς Π. Διαθήκης κρύβεται ἡ αἰώνια καὶ πατρικὴ ἀγάπη τοῦ θεοῦ γιὰ τοὺς ἀνθρώπους. καὶ σ' ὅλα της εἶναι τέτοια ἡ Π. Διαθήκη, τὸ πιὸ φωτεινὸ τὸ πιὸ ὑπέροχο βιβλίον ποὺ ἀπέκτησε στὴ γλῶσσα του καὶ σ' ὅλη τὴν ἱστορία του τὸ Ἑλληνικὸ ἔθνος. ὁλόκληρη ἡ ἀρχαία ἑλληνικὴ γραμματεία καὶ ἡ νεώτερη κι ὁλόκληρη ἡ γραμματεία τῆς ἀνθρωπότητος δὲν ἀξίζει οὔτε ὅσο ἓνας στίχος τῆς Π. Διαθήκης.

Ἡ μελέτη αὐτὴ πρωτοδημοσιεύτηκε ἀπὸ τὸν Αὐγούστο τοῦ 1997 μέχρι τὸ Νοέμβριο τοῦ 1998, σὲ 9 συνέχειες, στὸ περιοδικὸ «Σάλπιξ Ὁρθοδοξίας», τεύχη 330' 332' 334' 336' 338-340' 343-4.

2. ΣΚΕΥΗ ΑΝΔΡΟΣ ΕΠΙ ΓΥΝΑΙΚΙ

Δε 22,5· *Οὐκ ἔσται σκευὴ ἀνδρὸς ἐπὶ γυναικί, οὐδὲ μὴ ἐνδύσεται ἀνὴρ στολὴν γυναικείαν· ὅτι βδέλυγμα Κυρίῳ τῷ θεῷ σου ἐστὶ πᾶς ὁ ποιῶν ταῦτα.*

Μεταφράζω· *Φορεσιά ἀντρὸς δὲν θὰ φοράῃ ποτέ της γυναίκα, οὔτε ἄντρας θὰ φοράῃ ποτέ στολή γυναικεία· ὅποιος τὰ κάνει αὐτά, εἶναι βρομερὸς καὶ σιχαμερὸς στὸ θεό σου Κύριο.*

Σαφὴς κι ἐπαρκὴς ἀπαγόρευσι τοῦ νὰ φοράῃ, λ.χ. σήμερα, ἡ γυναίκα παντελόνι κι ὁτιδήποτε θυμίζει ἄντρα, ἢ ἀντιστρόφως ὁ ἄντρας γυναικεῖα ἢ καὶ γυναικωτὰ φορέματα. τὰ γράφω αὐτά, ἐπειδὴ ρωτήθηκα ἂν ἡ Βίβλος ἀπαγορεύει αὐτὰ τὰ πράγματα, τὰ λεγόμενα γιούνισεξ (= ἐνιαῖο φύλο). καὶ μάλιστα, ὅταν ἀπάντησα ἀκαριαία ὅτι Ἀπαγορεύει, ἐπειδὴ φυσικὰ τὸ βιβλικὸ αὐτὸ τὸ ἥξερα ἀπὸ 16 ἐτῶν, ἄκουσα ἀκαριαία καὶ τὴν ἀντίρρησι ὅτι Πουθενὰ δὲν τ' ἀπαγορεύει, καὶ Γιατί εἶμαι τόσο ἄμεσος, καὶ δὲν τὸ σκέφτομαι κι ἐρευνῶ πρῶτα. τότε πού θὰ μὲ ρωτοῦσαν, τότε θὰ τὸ σκεφτόμουν καὶ θὰ τὸ ἐρευνοῦσα; τὰ παιδαρέλια μὲ ρωτοῦσαν ὅχι μαθητικά, ἀλλ' ἀνακριτικά, σὰν εἰδήμονες· καὶ ἦταν ἀπερίσκεπτη ἀμεσότης νὰ ξέρω ἐγὼ τὴν ἀπάντησι, πὺ τὴν ξέρω ἀπὸ τὴν ἡλικία πὺ αὐτὰ εἶχαν ἔτοιμη τὴν ἀντίρρησι, καὶ δὲν ἦταν ἀπερίσκεπτη προπέτεια νὰ ἔχουν τὰ παιδαρέλια τὴν ἀντίρρησι ἀπὸ τὴν ἡλικία πὺ βρίσκονται. ἡ νεολαία μας εἶναι πολὺ προπετὴς· ὅσο καὶ ἀμαθής. πολὺ ἄσχημο αὐτό. καὶ ἦταν καὶ νεολαία τοῦ κατηχητικοῦ ἢ ἐν λόγῳ. τοὺς ἐνώχλησε τὸ δικό μου ἀκαριαῖο, τὸ γεμάτο πείρα, ἀλλὰ δὲν τοὺς ξένισε τὸ δικό τους ἀκαριαῖο, τὸ παιδικό. ἡ νεολαία μας εἶναι εὐαίσθητη γιὰ κεῖνα πὺ τῆς ἀρέσουν κι ἀναίσθητη γιὰ κεῖνα πὺ δὲν τῆς ἀρέσουν. θνησιγενὴς νεολαία· δὲν θὰ ζήσει καλά, ὅταν ἐμεῖς ἀπουσιάσουμε. δὲν ἀπαρτίζουν μόνοι τους βιώσιμη κοινωνία.

Δὲν σκόπευα νὰ ἐρμηνεύσω –γιὰ πρώτη φορὰ σωστὰ στὰ νεώτερα χρόνια– τὸ χωρίο αὐτό, διορθώνοντας κι ἓνα ἀσήμαντο λάθος τονισμοῦ τῶν βιβλικῶν «ἐπιστημόνων», τὸ ὁποῖο ὁμως διαστρέφει τὸ ἀκριβὲς νόημα τοῦ χωρίου ἢ ἔστω τὸ στουπώνει. μὲ τὴν εὐκαιρία διορθῶν τὸ λάθος τους –δικό τους, καὶ ὅχι τῆς Βίβλου– κι ἀπαντῶ καὶ στὴ νεολαία. οἱ ἐκδότες τῆς Βίβλου καὶ μεταφρασταὶ κι ἐρμηνευταὶ διαβάζουν στραβὰ *σκεύη* (τὰ *σκεύη*), καὶ ὅχι *σκευὴ* (ἢ *σκευή*) πὺ εἶναι τὸ σωστό. οὔτε νὰ διαβάζουν δὲν ξέρουν. αὐτὸ ἐννοῶ, ὅταν ἐπαναλαμβάνω ὅτι παραλαμβάνουν τὴ Βίβλο ἀπὸ τὸν τυπογράφο τὸ βιβλιοδέτη καὶ τὸ βιβλιοπώλη. παραθέτω τὸ κατόρθωμά τους.

Λε 22,5· Οὐκ ἔσται σκευὴ ἀνδρὸς ἐπὶ γυναικί (ΣΚΕΥΗ)

Walton	σκεύη
Tischendorf	σκεύη
Ess	σκεύη
Swete	σκεύη
Rahlfs	σκεύη
Μπρατσιώτης	σκεύη
Γιαννακόπουλος	σκεύη
Ψαλτάκης	σκεύη
Hatch-Redpath (ταμεῖον)	σκεύη (καταχωρίζεται στὸ λῆμμα σκεῦος)
συριακὴ (πεσσίτα)	Μὴ ἔστωσαν ἐνδύματα ἀνδρὸς ἐπὶ γυναικί
αἰθιοπικὴ	Οὐκ ἔσται σκεῦος ¹ ἀνδρὸς ἐπὶ γυναικί
ἄραβικὴ	Μὴ ἔστωσαν ὅπλα ἀνδρῶν ἐπὶ γυναικάς
μασοριτικὸ	Λα - ιειε κλι - γβρ ολ - ασε Οὐκ ἔσται σκευωρία ² ἀνδρὸς ἐπὶ γυναικά
ταργούμ	Οὐκ ἔσται κόσμημα ³ ἀνδρὸς ἐπὶ γυναικί
μαρκιανή	Οὐχ ὑπάρξει σκεῦος ἀνδρὸς ἐπὶ γυναικί
vulgata	Non induetur mulier veste virili
Ἰωαννίδης - Βάμβας	Ἡ γυνὴ δὲν θέλει φορέσει τὸ ἀνῆκον εἰς ἄνδρα
Χαστούπης	Οὐδέποτε ἐπιτρέπεται γυνὴ νὰ φορέσῃ ὅτιδῆ- ποτε ἀνήκει εἰς ἄνδρα
Χιλιασταί	Ῥοῦχο ἀκμαίου ἄντρα δὲν πρέπει νὰ φορεθῇ σὲ γυναῖκα
Βέλλας κλπ. ⁴	Ἡ γυναῖκα δὲν πρέπει νὰ φοράῃ τὰ ροῦχα τοῦ ἄντρα
Γιαννακόπουλος	Ἡ γυνὴ δὲν πρέπει νὰ φορῇ ἀνδρικά ἐνδύματα
Ψαλτάκης	Ἐνδύματα καὶ πράγματα, ποὺ ἀρμόζουν εἰς τὸν ἄνδρα, δὲν θὰ τὰ βάλῃ ἐπάνω τῆς ἡ γυ- ναίκα.

1. σκεῦος· *supellex* = ἐπιπλο, σκεῦος· Walton.

2. κλι· *vis* = δύναμις· Walton. *fraudulentus, dolosus* = ἀπατηλός, δολερός· Gesenius.

3. κόσμημα· *ornamentum* = κόσμημα· Walton.

4. Ἡ. Οἰκονόμου, Ν. Παπαδόπουλος, Π. Σιμωνῆς, Β. Τσάκωνας, Μ. Κωνσταντί-
νου, Κ. Χιωτέλλη.

Ὅποιον βιβλικὸ καθηγητὴ πανεπιστημίου κι ἂν ῥωτήσης, μετὰ ἀπὸ «ἔρευνά του», ὅπως βέβαια τὴν ἐννοοῦν τὴν ἔρευνα αὐτοί, θὰ σοῦ πῇ ὅτι στὴ Βίβλο δὲν ὑπάρχει ἡ λέξι *σκευή*· γιὰ νὰ εἶμαι ἀκριβέστερος, οὔτε καὶ ξέρουν ἂν ὑπάρχει στὴν ἐλληνικὴ γλῶσσα λέξι *σκευή*. ἔτσι δείχνει τὸ προεκτεθειμένο ὁμαδικό τους κατόρθωμα καὶ μάλιστα στοὺς Hatch - Redpath. αὐτὸ γιὰ νὰ μὴν ἀμφιβάλλετε γιὰ τὴν ἄγνοιά τους. ἡ ὀρθή, ἢ μᾶλλον κάπως ὀρθή μετάφρασι λίγων, μὲ μιὰ «ὀρθότητα» δηλαδὴ χωλὴ καὶ ἀμφίβολη, καί, μὲ τὸ δεδομένο τῆς ἀγνοίας των γιὰ τὴ λέξι *σκευή*, τελείως ἀστήρικτη παρὰ λίγο σωστὴ μετάφρασι λίγων (Βέλλα, Γιαννακοπούλου, χιλιαστῶν), ὀφείλεται φυσικὰ στὴν ἐπὶ τοῦ χωρίου (ad hoc) παράδοσι τῶν δυὸ ἀρχαίων μεταφράσεων συριακῆς καὶ λατινικῆς, ἡ ὁποία πέρασε καὶ σὲ μερικὲς παλιὲς εὐρωπαϊκὲς μεταφράσεις μέσῳ τῆς λατινικῆς, καὶ ὀφείλεται στὸ ὅτι τὸ νόημα τῆς δευτέρας προτάσεως τοῦ χωρίου κάνει προφανέστατο κι αὐτονόητο τὸ νόημα τῆς πρώτης προτάσεως. οἱ περισσότεροι, «ἀκριβολογώντας» μέσα στὸ πλαίσιο τῆς ἀγνοίας των, μεταφράζουν σφαλερά. αὕτῃ δὲ ἡ ad hoc ὀρθὴ μεταφραστικὴ παράδοσι τῆς λατινικῆς καὶ τῆς συριακῆς ὀφείλεται, νομίζω, στὸ ὅτι στὸ πρωτομασοριτικό, ἀπὸ τὸ ὁποῖο ἔγιναν, ἐδῶ διατηροῦνταν ἀκόμη ἡ σωστὴ ἐβραϊκὴ λέξι, ἡ ὁποία στοὺς Ο΄ εἶχε μεταφραστὴ σωστὰ *σκευή*, καὶ ἡ ὁποία στὸ σημερινὸ μασοριτικό, πού εἶναι ἓνα πολὺ πιὸ φθαρμένο σκεῦασμα τοῦ Θ΄ - Ι΄ αἰῶνος, εἶναι ἐξαφανισμένη, καὶ στὴ θέσι της ὑπάρχει κάποιο ὑποκατάστατο (*κλι*), τὸ ὁποῖο εἶναι σφαλερὸ ἐπαναμετάφρασμα ἀπὸ τοὺς Ο΄. οἱ ὄψιμοι μασοριτὲς διάβαζαν στοὺς Ο΄ σωστὰ τὸ θηλυκὸ *ΣΚΕΥΗ* ὡς *σκευή*, ἀλλὰ καταλάβαιναν κι ἐπαναμετέφρασαν στὴ νεοεβραϊκὴ τοῦ μασοριτικοῦ *σκευωρία* (*κλι*). ἂν κάποιος νεώτερος ἤξερε τὴν ἀκριβὴ σημασίαν τῆς λέξεως, θὰ τὴν τόνιζε σωστὰ καὶ στὸ κείμενο. ἐπειδὴ τὴ διαβάζουν *σκεύη*, καταλαβαίνουν ἄλλοι «ἐπιπλα», ἄλλοι «κοσμήματα», ἄλλοι «ὄπλα» (ἀφοῦ *σκεύη* στὴ Βίβλο λέγονται καὶ τὰ σπαθιά Γε 27,3· Ἀρ 35,16· Α΄ Βα 13,20· Ψα 7,14· Ἑκ 9,18, κι ἀπὸ τὰ σπαθιά κατ' ἐπέκτασιν κι ὅλα τὰ ὄπλα Δε 1,41· Α΄ Βα 14,1· 6· Β΄ Βα 1,27· 8,12), καὶ μερικοὶ μετριοπαθεῖς κι ἐπιφυλακτικοὶ μεταφράζουν «ὅτιδῆποτε ἀνήκει (ἢ ἀρμόζει) σὲ ἄντρα».

Δίνω ἓνα μικρὸ ἀνθολόγιο προχριστιανικῶν θύραθεν ἐλληνικῶν κειμένων γιὰ τὴ χρῆσι καὶ σημασίαν τῆς λέξεως *σκευή* = φορεσιά - ἐνδυμασία, τὴν ὁποία βέβαια οἱ ἐκδότες τῶν κειμένων ἐκείνων γνωρίζουν καὶ διαβάζουν σωστὰ καὶ χωρὶς ἀμφιβολία ἢ ἀμφισβήτησι. ἡ ἄγνοια εἶναι μόνον τῶν βιβλικῶν μὲ τὶς πολλὰς «ἀπόψεις» των. διότι οἱ ἐπιστήμονες τῶν θύραθεν κειμένων ἀγαποῦν τὰ κείμενά τους καὶ δουλεύουν σ' αὐτὰ μὲ ζῆλο καὶ μεράκι· κι ἔχουν καὶ τὴν ἀπαραίτητη νοημοσύνη καὶ κατάρτισι. οἱ βιβλικοί, ὅπως δείχνουν καὶ οἱ διαβόητες

«ἀπόψεις των», μισοῦν ἢ τὸ λιγώτερο βαριοῦνται καὶ δὲν ἀγαποῦν τὰ κείμενα ποὺ ἀπαρτίζουν τὸ γνωστικὸ ἀντικείμενο τῆς «ἐπιστήμης των», θέλω νὰ πῶ τοῦ βιοπορισμοῦ τους, τὴν πηγὴ ἀπὸ τὴν ὁποία τραῦνε πίνουν ζεσταίνονται ντύνονται στεγάζονται πλύνονται βολεύονται προβάλλονται εὐδαιμονοῦν κι ἐμφανίζονται ὡς κάποιοι. αὐτοὶ εἶναι γεννημένοι μόνο γιὰ νὰ ἔχουν «ἀπόψεις». κι ἔχουν καὶ «μεθόδους» (βλ. Μελέτες 1,87· 90· 2,183). δίνω λοιπὸν τὸ μικρὸ θύραθεν ἀνθολόγιο γιὰ τὴ λέξι *σκευή*.

Σοφοκλῆς, Οἶδ. Κ., 555 - 6·

*Σκευή τε γάρ σε καὶ τὸ δύστηνον κára
δηλοῦτον ἡμῖν ὄνθ' ὅς εἴ...*

Εὐριπίδης, Βάκχ., 913 - 5·

*Σὲ τὸν Πενθέα λέγω,
ἔξιθι πάροιθε δωμάτων, ὄφθητί μοι,
σκευὴν γυναικὸς μαινάδος βάκχης ἔχων.*

Ἀριστοφάνης, Βάτρ., 108 - 9·

*Δι. Ἀλλ' ὥνπερ ἔνεκα τήνδε τὴν σκευὴν ἔχων
ἦλθον....
(ἐννοεῖ τὴ γυναικεία στολή, ποὺ φοράει ὁ κῖναιδος Διόνυσος).*

Ἡρόδοτος· 1,24,4· *Σκευῇ πάσῃ* (= μὲ ὅλα τὰ φορέματά του).

– 7,15,3· *Εἰ λάβοις τὴν ἐμὴν σκευὴν πᾶσαν καὶ ἐνδύς....*
– 7,62,1· *Μηδικὴ αὕτη ἢ σκευὴ ἐστὶ καὶ οὐ περσικὴ.*

Θουκυδίδης 1,130,1· *Σκευὰς τε μηδικὰς ἐνδυνόμενος (ὁ Πανσανίας)...*

Λυσίας, Ἀπολογία δωροδοκίας, 4· *Ἀνήλωσα σὺν τῇ τῆς σκευῆς ἀνα-
θέσει ἑκκαίδεκα μνᾶς,....*

Σκευή λοιπὸν εἶναι ἡ ἐνδυμασία, ἡ στολή, ἡ φορεσιά. καὶ μέχρι σήμερα λέμε συχνὰ τὴ λέξι *σκευή* στὰ σύνθετα *οἰκοσκευή* (= ἱματισμός τοῦ σπιτιοῦ, κλινοστρωμνές) *ἀποσκευή* *συσκευή* *κατασκευή* *προκατασκευή* *παρασκευή* *ἐπισκευή* *μετασκευή* *διασκευή* *ἀνασκευή*. ὅπως φαίνεται στὸ μωσαϊκὸ Νόμο, ὅπου λέγεται αὕτη ἡ ἀπαγόρευσι τοῦ γιούνισεξ καὶ τῆς χρήσεως τῆς φορεσιᾶς τοῦ ἄλλου φύλου (αὐτὸ γίνεται ἀπὸ ἐνδόμυχο φθόνο πρὸς τὸ ἄλλο φύλο), φαίνεται δὲ καὶ στὰ εἰδωλολατρικὰ ἀρχαῖα ἐλληνικὰ κείμενα καὶ στὰ λίγα καίρια χωρία ποὺ παρέθεσα, ἢ τέτοια ἀνταλλαγή στολῶν γινόταν μεταξὺ λεσβιακῶν ἀρσενοφρόνων γυναικῶν μὲ κατεστραμμένη τὴ θηλυκότητά τους καὶ θη-

λυπρεπῶν - γυναικωτῶν ἀντρῶν ποὺ ἡ διαστροφή τους ἦταν τότε κυρίως ἱερατικὴ καὶ τελεστική, τρόπος λατρείας τοῦ θεοῦ, συγκεκριμένα τῶν θεῶν τῆς εἰδωλολατρίας Ὑακίνθου Ἰάκχου Βάκχου Διονύσου Ἀδώνιδος Ἀττεως Δαμιανοῦ (Damianus, γιοῦ τῆς Μητρὸς Dama = Ἐλάφου, ἐτρουσκικῆς θεᾶς *ποτνίας θηρῶν* σὰν τὴν Κυβέλην - Ἀρτεμιν Ἐφεσίαν) Ὁσίριος Μολὸχ Θαμμούζ, κι ὁποιοδήποτε ἄλλου τέτοιου κιναίδου θεοῦ, οἱ ὅποιοι μυθολογοῦνταν καὶ ὡς τραβεστί (*θηλυστολοῦντες*). ἡ ἐκ μέρους ἀντρῶν χρῆσι γυναικείων ρούχων κομμώσεων καὶ διακοσμῶσεων λεγόταν *θηλυστολία*, οἱ τέτοιοι γυναικωτοὶ *θηλύστολοι* ἢ *θηλυστολοῦντες*, καὶ ἡ πρακτικὴ τους ἐκφραζόταν μὲ τὸ ῥῆμα *θηλυστολῶ*. οἱ ἄνθρωποι *θηλυστολοῦσαν*, ὅταν ἦταν ἱερεῖς τῶν τέτοιων θεῶν, γενικὰ δὲ ὅλοι ὅταν ἦταν ἀνώμαλοι σὰν τοὺς ἱερεῖς ἐκείνους ἢ ὅταν κατὰ τὶς ὀργιαστικὲς τελετές τῶν εἶχαν τὴν «εὐκαιρία» νὰ *θηλυστολήσουν* (καρναβάλια).

Ὁ Κύριος ἀπαγορεύει τὴ χρῆσι τῶν ρούχων τοῦ ἄλλου φύλου (παντελόνι στή γυναῖκα, φοῦστα - σκουλαρίκια μακριὰ μαλλιά στὸν ἄντρα) τόσο ὡς τελεστικὴ - ἱερατικὴ πρακτικὴ ὅσο κι ὡς κοινὴ συνήθεια. τὸ κάθε φύλο πρέπει νὰ ἔχη τὰ ρούχα του καὶ νὰ εἶναι σαφῶς διακεκριμένο ἀπὸ τὸ ἄλλο, ὅπως τοὺς ἔφτιαξε ὁ θεὸς καὶ τοὺς γέννησαν οἱ γονεῖς τῶν. στὴν Ἀγία Γραφή, ἐνῶ δὲν κατακρίνονται ποτὲ οἱ πρὸ Χριστοῦ εἰδωλολάτρες γιὰ τὴν πορνεία τους κατὰ τὰ χρόνια τῆς ἀγνοίας τῶν, γιὰ τὸν κιναιδισμό καὶ τὸ λεσβιασμό τους καταδικάζονται πάντοτε. διότι ἐκεῖνα ἦταν *παρὰ νόμον*, καὶ οἱ εἰδωλολάτρες δὲν εἶχαν κανένα *νόμον* ποὺ νὰ τοὺς διδάσκη ὅτι ἡ πορνεία εἶναι κακό, ἐνῶ τὰ διάστροφα αὐτὰ (κιναιδισμός - λεσβιασμός) εἶναι *παρὰ φύσιν*, διδάσκονται δηλαδὴ ὅτι εἶναι κακὰ ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν *φύσιν*, βιβλίό νόμου ἀπαγορευτικοῦ εἶναι ἡ ἴδια ἡ *φύσις*, βιβλίό γνωστὸ κι εὐανάγνωστο ἐκ γενετῆς σ' ὅλους τοὺς ἀνθρώπους τῆς γῆς καὶ τῆς ἱστορίας. γι' αὐτὸ ἡ καταδίκη γιὰ τὰ διάστροφα κι ἀφύσικα, τὰ *παρὰ φύσιν*, ποὺ στὸ φυσιολογικὸ ἄνθρωπο δὲν ἔχουν θέλγητρο καὶ δὲν εἶναι δέλεαρ, ὅπως τὸ νὰ φάη κανεὶς πίσσα ἀπὸ τὰ ρουθούνια του ἢ νὰ πιῇ πετρέλαιο ἀπὸ τ' αὐτιά του, (ἐνῶ τὰ φυσιολογικὰ σεξουαλικὰ εἶναι δέλεαρ ἀδίδακτο αὐτοδίδακτο κι αὐθόρμητο, ὅπως τὸ νὰ φάη καὶ νὰ πιῇ τυρὶ φροῦτα καὶ νερὸ ἀπὸ τὸ στόμα του ὁ πεινασμένος καὶ διψασμένος, δέλεαρ φυτεμένο ἀπὸ τὸν κατασκευαστὴ θεό). ἡ καταδίκη γιὰ τὰ *παρὰ φύσιν* εἶναι παντοτινὴ. καὶ εἶναι *παρὰ φύσιν* ὄχι μόνο οἱ κιναιδικὲς καὶ λεσβιακὲς πράξεις, ἀλλὰ καὶ οἱ ἐναρκτήριες μορφές τῶν γιούνισεξ καὶ χρῆσι ρούχων κοσμημάτων καὶ κομμώσεων τοῦ ἄλλου φύλου.

Ἄν αὐτὰ σήμερα ἐγιναν γενικὴ μόδα, εἶναι διότι, ὅπως ὁ διάβολος ἔτσι καὶ οἱ ἀνώμαλοι διεστραμμένοι, ποὺ σήμερα διαθέτουν σινεμά, δίσκου, τηλεόρασι, ραδιόφωνο, διαδίκτυο, περιοδικὰ κι ἐφημερίδες,

στούντιο καὶ τυπογραφεία, ἀσυδοσία κι ἐπιδοκιμασία, κανάλια καὶ πολιτική ὑποστήριξι, θέλουν σὰν τὴν κολοβὴ ἄλεποῦ τοῦ Αἰσώπου νὰ πείσουν καὶ νὰ καταναγκάσουν ὅλους τοὺς ἀνθρώπους νὰ ἐξομοιωθοῦν μ' αὐτοὺς ντὲ καὶ καλά. κι ἐπειδὴ αὐτοὶ ἀπὸ μικρὰ φθονοῦσαν μὲ λύσσα τὰ φουστάνια τὰ σκουλαρίκια τὰ μακριὰ μαλλιά καὶ τὰ θηλυκὰ κουνήματα τῆς ἀδερφῆς των, ἢ τὰ παντελόνια τὶς βρισιὲς καὶ τὶς ἀρσενικὲς χειρονομίες τοῦ ἀδερφοῦ τους, καὶ ξέρουν ὅτι ἀπ' αὐτὰ ξεκίνησαν τὴ διεστραμμένη πρακτικὴ τους, θέλουν τώρα νὰ τὰ ἐπιβάλουν καὶ στοὺς φυσιολογικοὺς ἀνθρώπους. ἔχουν περάσει ἀπὸ σεμινάριο τοῦ διαβόλου γι' αὐτὴ τὴ μέθοδό τους. τοὺς ἐνοχλεῖ δὲ καὶ ἡ ἀπλὴ ὑπαρξίς ἔστω κι ἐνὸς μόνο φυσιολογικοῦ ἀνθρώπου, ἐπειδὴ καὶ σιωπηρῶς ἀκόμη ἐλέγχει καὶ καταδικάζει τὴν ἀνωμαλία τους. ὅταν βλέπουν φυσιολογικὸ ἄνθρωπο, δαιμονίζονται. ὑποστηρίζονται δὲ κι ἀπὸ πολλοὺς ἄλλους ἀνθρώπους ἀγνώστων κινήτρων. στὸ παιδαγωγικὸ τμῆμα ἐνὸς πανεπιστημίου, πὺ θὰ ἐξοπλίσῃ μὲ δασκάλους καὶ δασκάλους ὅλα τὰ σχολεῖα παιδιῶν τῆς χώρας, ὁμάδα ὁλόκληρη «καθηγητῶν - καθηγητριῶν» ὅλη τὴν ἡμέρα καὶ κάθε μέρα σ' ὅλα τὰ ἔτη σπουδῶν διδάσκουν ὅτι δὲν ὑπάρχουν δύο φύλα, ἀλλὰ μόνο ἓνα, ὅτι δὲν ὑπάρχουν ἀγόρια καὶ κορίτσια, ἀλλὰ ἓνα φύλο, καὶ δὲν διδάσκουν ποτὲ τίποτε ἄλλο. σ' ἓνα φοιτητὴ, πὺ ρώτησε μιὰ καθηγήτρια «Γιατί τότε οἱ ἄντρες δὲν μένουν ἔγκυοι, ὅπως ἔμεινε ἡ μάννα σας, ὅταν σᾶς εἶχε στὴν κοιλιά της;», κι ἓναν καθηγητὴ «Κύριε καθηγητά, μπορεῖτε νὰ μείνετε ἔγκυος ὅπως ἡ μάννα σας, ὅταν σᾶς γέννησε;», ὑποσχέθηκαν ἐξωργισμένοι ὅτι δὲν θὰ τοῦ δώσουν πτυχίον ποτέ, διότι αὐτοὶ οἱ «δημοκρατικοὶ» λελέδες εἶναι αὐταρχικοὶ ναρκισσικοὶ καὶ δικτατορικοί, σκέτοι δεινόσαυροι μὲ μεγάλα δόντια, ἀλλ' ὁ φοιτητὴς ἐκεῖνος δὲν στενοχωρήθηκε καθόλου, ἐπειδὴ εἶχε πτυχίον ἄλλης ἐπιστήμης, καὶ τὴν ἡμέρα ἐκείνη εἶχε διοριστῇ μ' ἐκεῖνο τὸ πτυχίον του.

Καὶ γίνονται κίμαιδοι ὅλοι ὅσοι θηλυστολοῦν καὶ θηλυκουρεύονται, καὶ λεσβίες ὅλες ὅσες παντελονοφοροῦν καπνίζουν καὶ βρίζουν καὶ χειρονομοῦν σὰν ἀρσενικοί; ὄχι ἀκριβῶς ὅλοι, ὄχι ὅλοι ἀκριβῶς αὐτό. ἀπὸ τὴ σημερινὴ τέτοια πρακτικὴ τῶν ἀνθρώπων μετὰ πολλὴ παρατήρησι κι ἐνημέρωσι ἔβγαλα τὸ συμπέρασμα, ὅτι στὸ γιούνισεξ καὶ στὴ λοιπὴ παραπλήσια παραφροσύνη ὀφείλεται ἡ ἀστυσία κι ἀνικανότητα πάρα πολλῶν ἀντρῶν καὶ ἡ ἔλλειψις θηλυκότητος κι ἐλκυστικότητος καὶ ἡ παγερὴ ἔλλειψις ὀργανισμοῦ πάρα πολλῶν γυναικῶν. αὐτοί, ἂν καὶ ἀρχικὰ δὲν εἶναι κίμαιδοι καὶ λεσβίες, πολὺ γρήγορα ἀπὸ τὴ σεξουαλικὴ τους ἀπόγνωσις κι ἀπελπισία ὁδηγοῦνται στὴν ἀπόφασιν καὶ νοοτροπίαν «Γιατί ὄχι;» δηλαδή «Γιατί νὰ μὴν ὑποκύψουμε καὶ στὸ ἄλλο; στὴν ξέρα καλὸ εἶναι καὶ τὸ χαλάζι». ὁ διάβολος ἔχει παγιδεύσει τοὺς πλείστους ἀνθρώπους μὲ πολλὴ μαστοριά, κι ἔχει κα-

μουφλάρει τὶς θανάσιμες παγίδες τοῦ μὲ πολὺ «ἄθῳ» ντεκόρ. ὅπως στοὺς πολέμους, φεύγοντας ὁ ἡττημένος ἐχθρὸς, «ἐγκαταλείπει» ρολόγια κοσμήματα καὶ σοκολάτες, ποὺ μόλις τὰ κουρντίζεις τὰ φορᾷς τὰ ξετυλίγεις τὰ δαγκάνεις, ἐκρήγνυνται καὶ σοῦ κόβουν τὸ χέρι ἢ σπαρالياζοῦν τὸ κρανίο. γι' αὐτὸ καὶ ἡ διοίκησι τῶν νικητῶν τοὺς ἀπαγορεύει ν' ἀγγίζουσιν αὐτὰ τὰ «λάφυρα». κι ὅσοι δὲν πειθαρχοῦν, ἐπειδὴ ἀμφισβητοῦν τὸ ἀγνὸ κίνητρο τῆς ἀπαγορεύσεως, παίρνουν τὸ μάθημα πολὺ ἄσχημα.

Ὅτι δὲ οἱ πρὸ τῆς Ἁγίας Γραφῆς καὶ τῆς ἐνημερώσεως ἔκφυλοι (= ἔξω ἀπὸ τὸ φύλο τους) καὶ διεστραμμένοι εἶχαν ἀπὸ τῆ φύσι τους συνείδησι τῆς ἐκτροπῆς καὶ ἐνοχῆς τῶν, φαίνεται ἀπὸ τὰ λεγόμενα τῶν ἰδίων. οἱ ἀρχαῖοι Ἑλληνες συγγραφεῖς Θουκυδίδης, Λυσίας, Ἀριστοτέλης, Πλούταρχος, καὶ πολλοὶ ἄλλοι ὅσες φορές ἀναφέρονται σ' ἐκεῖνο ποὺ ὑφίσταται ἀκόμη καὶ μὲ τὴ θέλησί του ὁ παθητικὸς κίναιδος ἀπὸ τὸν ἐνεργητικὸ, τὸν ἐπιβήτορά του, χρησιμοποιοῦν τὸ ῥῆμα *ὑβρίζεται* (Θουκυδίδης 8,74,3. Λυσίας, Κατὰ Ἀλκιβ., 26. Ἀριστοτέλης, Ἠθ. νικ. 7,6,1, (1148β)· Πολ. 5,10 (1311β). Πλούταρχος, Ἀλέξ. 10,5). οὐδέποτε λέν τὸ ῥῆμα αὐτὸ γιὰ κεῖνο ποὺ κάνει ὁ ἄντρας στὴ γυναῖκα εἴτε νόμιμα εἴτε καὶ παράνομα, ἔστω καὶ χωρὶς τὴ θέλησί της. αὐτὸ δείχνει ἀναντίρρητα ὅτι καὶ οἱ πρὸ Χριστοῦ ἀρχαῖοι, ποὺ δὲν γνώριζαν οὔτε τὴν Π. Διαθήκη, εἶχαν ἀπὸ τῆ φύσι τους τὴ συνείδησι ὅτι ὁ κιναιδισμὸς εἶναι κάτι τὸ κακὸ αἰσχρὸ ἐπονείδιστο κι ἀπαράδεκτο. τέτοια συνείδησι δὲν εἶχαν γιὰ τὴν πορνεία ἄντρός μὲ γυναῖκα. ὁ Ἀριστοτέλης στὰ Πολιτικά του (5,10 1311αβ) ἱστορεῖ ὅτι, ὅταν ὁ τύραννος τῆς Ἀμβρακίας Περίανδρος εἶχε δίπλα τοῦ τὸν κιναιδὸς του σ' ἐπίσημο συμπόσιο, καὶ «γιὰ πλάκα» τὸν ρώτησε μπροστὰ σ' ὅλους ἂν περιμένει παιδὶ ἀπὸ τὴν πρᾶξι τους, ἐκεῖνος ἐξωργίστηκε καὶ τὸν σκότωσε. ἂν ἦταν γυναῖκα τοῦ καὶ δεχόταν μιὰ τέτοια ἐρώτησι, θὰ ἐνιωθε εὐτυχία καὶ περισσότερη καὶ τρυφερότερη ἀγάπη καὶ πολὺ καμάρι. ἄρα οἱ ἀρχαῖοι ἀνώμαλοι εἶχαν συνείδησι ὅτι ἡ πρᾶξι τους εἶναι μόνο κακὴ αἰσχρὴ κι ἀτιμωτικὴ (*ὑβρίζεται*), καὶ ὅχι σὰν τὸ γάμο ἄντρός καὶ γυναικός. δὲν χρειαζόταν νὰ τοὺς τὸ διδάξῃ αὐτὸ καμμιά Ἁγία Γραφή καὶ κανένας λεκτικὸς νόμος τοῦ θεοῦ. βιβλίο καὶ νομικὸ κείμενο γιὰ τὰ παρὰ φύσιν εἶναι ἡ ἴδια ἡ φύσι. κι ὁ Φίλιππος, ποὺ ἦταν ἀρσενοκοίτης, ὅταν νίκησε τοὺς Θηβαίους καὶ εἶδε τὰ πτώματα τῶν 150 κιναιδικῶν δυνάδων ποὺ ἀποτελοῦσαν τὸν «ἱερὸ λόχο» (= «κιναιδικὸ λόχο», διότι στὴ Θήβα ὁ κιναιδὸς λεγόταν *ἱερός*), τοὺς λυπήθηκε καὶ εἶπε· «Κακὸ χρόνο νᾶχουν ὅσοι λέν ὅτι αὐτὸ ποὺ ἔκαναν μεταξύ τους αὐτοὶ εἶναι αἰσχρό» (Πλούταρχος, Πελ. 18, 6-7). ἄρα ὑπῆρχε ἀποδοκιμασία τῶν κιναιδῶν ἐκ μέρους τῶν φυσιολογικῶν, κι αὐτοὶ οἱ φυσιολογικοὶ ἦταν ἀδίδακτοι ἀπ' ὅποιοδήποτε γραπτὸ θεῖο νόμο, ποὺ ν' ἀ-

παγορεύη αὐτὴ τὴν πρᾶξι. διδάσκονταν ὅμως τὸ σωστὸ ἀπὸ τῆ φύσι τους, ἢ ὅποια δὲν τοὺς δίδαξε νὰ καταδικάζουν τὴ σεξουαλικὴ πρᾶξι μεταξὺ ἀντρὸς καὶ γυναικός, οὔτε στὴν παράνομη ἐκδοχὴ τῆς. αὐτὴ τὴν ἐξειδικευμένη λεπτομέρεια τὴ δίδαξε στὴν ἀνθρωπότητα ὁ νόμος τοῦ θεοῦ ὁ γραπτός, ἡ Ἁγία Γραφή.

Στὸ ἐδῶ ἐρμηνευόμενο βιβλικὸ χωρίο ὁ νόμος τοῦ θεοῦ λέει ὅτι οἱ λεσβιακὲς γυναῖκες, ποὺ ἀρέσκονται σὲ ἀντρικὰ ροῦχα (σήμερα παντελόνι), καὶ οἱ θηλυπρεπεῖς «ἄντρες», ποὺ ἀρέσκονται σὲ γυναικεῖα φορέματα, εἶναι γιὰ τὸν Κύριο *βδέλυγμα*. ἡ λέξι *βδέλυγμα* στὴν Π. Διαθήκη ἀνευρίσκεται λίγο περισσότερες ἀπὸ 100 φορές, καὶ στὶς περισσότερες σημαίνει τοὺς κιναίδους καὶ τὰ κιναιδικὰ - λεσβιακὰ πράγματα (πράξεις, θεότητες, ἀγάλματα, στῦλοι - στῆλες = φαλλοί, ναοί, ὀργιαστικὲς τελετές, ἐνδυμασίες, κλπ.). στὴν κυριολεξία τῆς ἡ λέξι *βδέλυγμα* - *βδελύγματα* στὴ Βίβλο σημαίνει «τὰ ἔργα τοῦ κόλου», ἐπειδὴ εἶναι παράγωγο τοῦ ἡχοποιήτου ῥήματος *βδέω* (= κλάνω). ἡ Βίβλος εἶναι ἐλευθερόστομη, καὶ οὐδέποτε σεμνότυφη· διότι εἶναι σεμνή. στὸ ἐν λόγῳ χωρίο δηλαδὴ ὁ Κύριος λέει ὅτι ὅσους ἄντρες ἀρέσκονται σὲ γυναικεῖα ροῦχα κοσμήματα κομμώσεις κι ὅσες γυναῖκες ἀρέσκονται σὲ ἀντρικὰ ροῦχα τοὺς θεωρεῖ ἔκφυλο καὶ διεστραμμένο καρακιναιδαριό (= καραπουσταριό).

Ἦσως κάποιοι τὸ θεωροῦν αὐτὸ «πολὺ σκληρὸ γιὰ τὴν σήμερον ἡμέραν», ποὺ οἱ γυναῖκες παντελονοφοροῦν οἱ περισσότερες καὶ οἱ νέοι ἄντρες θηλυστολοῦν καὶ θηλυκουρεύονται οἱ περισσότεροι, ἀλλ' ἐγώ, ἐπειδὴ συνέβη νὰ γνωρίζω τὴν ἀρχαία γλῶσσα τῆς Βίβλου, λειτουργῶ ὡς διερμηνέας τοῦ φοβεροῦ Κυρίου μου, ποὺ τὸν τρέμω, καὶ καμμιά ἀνθρωπαρέσκεία μου δὲν μπορεῖ νὰ μὲ πείσῃ νὰ παραποιήσω τὸ λόγῳ του, γιὰ νὰ τὸν ἀπαλύνω. ποῦ θὰ πάω ὕστερα ἀπὸ κεῖνον; δὲν γλυτώνω οὔτε ἂν μὲς στ' ἄγρια μεσάνυχτα κάνω φτερά καὶ πετάξω στὸν πιὸ μακρινὸ γαλαξία, σ' ἓναν κρυφὸ πλανήτη ἐκείνου, δισεκατομμύρια ἔτη φωτὸς μακριὰ ἀπὸ τὴ γῆ· διότι κι ἐκεῖνον αὐτὸς τὸν δημιούργησε, δικός του εἶναι, κι ἐκεῖ τὸ ἴδιο τὸ χέρι του θὰ μ' ἔχῃ προστατεύσει μέχρι νὰ φτάσω. δὲν εἶμαι τόσο χαζὸς γιὰ νὰ κάνω κάτι τέτοιο διερμηνεύοντας τὸ λόγῳ του στραβὰ ἢ λειψά, γιὰ νὰ φανῶ καλὸς καὶ «σεμνὸς» σὲ ἀνθρώπους ποὺ κατὰ τὴ μέλλουσα κρίσι δὲν θὰ μποροῦν ὅχι μόνο νὰ μὲ γλυτώσουν ἀπὸ τὴν καταδίκη του, ἀλλ' οὔτε τὸ τομάρι τους νὰ σώσουν. δὲν εἶμαι ἐγὼ ὁ νομοθέτης τῆς Βίβλου, δὲν εἶμαι ὁ ὁμιλῶν, ἀλλ' ὁ διερμηνέας. οὔτε ὁ διερμηνέας τοῦ Στάλιν καὶ τοῦ Κροῦστσεφ τόλμησε ποτὲ ν' ἀπαλύνῃ τίς σκληράδες ποὺ ἔλεγαν ἐκεῖνοι. ποιὸς εἶμαι ἐγώ, γιὰ νὰ «βελτιώσω» κι «ἀπαλύνω» τὸ λόγῳ τοῦ Κυρίου; ἐγὼ φοβοῦμαι τὸν Κύριο, ἐνώπιον τοῦ ὁποίου εἶμαι ἓνας τρέμουλας, καὶ μοῦ εἶναι ἀδύνατο νὰ τολμήσω ν' «ἀπαλύνω» τὰ λεγόμενά

του, βλασφημώντας τον μ' αὐτὸν τὸν τρόπο. σᾶς ἀρέσουν δὲν σᾶς ἀρέσουν τὰ λεγόμενά του, αὐτὰ λέει στὸ Νόμο του ὁ Κύριος. διορθώστε τον ἐσεῖς, ἂν τολμᾶτε. λάθη μου ὀφειλόμενα σὲ ἄγνοια ἢ σὲ ἔλλειψη νοημοσύνης κι ἐπιστημονικῆς καταρτίσεως ἐλπίζω ὅτι ὁ Κύριος θὰ μοῦ τὰ συγχωρήσῃ, ἐσκεμμένη ὅμως τροποποίησι καὶ «βελτίωσι» τοῦ λόγου του ξέρω καλὰ ὅτι δὲν θὰ μοῦ συγχωρήσῃ οὔτε μία στὸν αἰῶνα τὸν ἅπαντα. γι' αὐτὸ καὶ τέτοια δὲν κάνω, ὅσο κι ἂν γίνομαι δυσάρεστος στοὺς ἀνθρώπους. δὲν διαθέτω τὴν πολυτέλεια νὰ εἶμαι ἀνθρωπάρεσκος. καὶ γιὰ νὰ εἶμαι εἰλικρινέστερος, στὰ βάθη μου πιστεύω ὅτι ἀπ' ὅλους τοὺς «φιланθρώπους» κι ἀγαπησιάρηδες λελέδες ποὺ μιλοῦν γιὰ τοὺς κιναιδούς ἀπαλὰ καὶ «ἀνθρώπινα», ὁ φοβερός Κύριος ἔχει ἀσύγκριτα μεγαλειότερη καὶ δυνατώτερη ἀγάπη γιὰ τοὺς ἀνθρώπους. αὐτοί, μὲ ὅ,τι λένε, τὸ ἴδιο τὸ τομάρι τους χαϊδεύουν.

Τὸν κιναιδισμό καὶ τοὺς κιναιδούς - λεσβίες ἢ Παλαιὰ καὶ ἡ Καινὴ Διαθήκη, ἢ Χριστιανικὴ πίστι, τοὺς καταδικάζει ρητῶς καὶ κατ' ἐπανάληψι καὶ μόνο μὲ τὴν ἔσχατη ποινή· θάνατο στὴν Π. Διαθήκη, διαγραφὴ κι ἀποβολὴ ἀπὸ τὴν ἐκκλησίαν ἀμετάκλητη στὴν Κ. Διαθήκη. διότι ἡ Π. Διαθήκη ἦταν κι ἐπίγειος κρατικὸς νόμος, ἐνῶ ἡ Κ. Διαθήκη εἶναι νόμος μόνο πνευματικὸς χωρὶς ἐπίγειες κυρώσεις, καὶ σ' αὐτὴ ἡ διαγραφὴ ἰσοδυναμεῖ μὲ τὸ θάνατο τῆς Π. Διαθήκης. αὐτὲς εἶναι οἱ ἔσχατες ποινὲς στὶς δυὸ Διαθῆκες.

Στὴν Π. Διαθήκη οἱ *ἐκφυλοὶ* (= ἔξω τοῦ φύλου τους), κιναιδοὶ καὶ λεσβίες, λέγονται *κύνες* (= «σκύλοι», Δε 23,18-19), *τελισκόμενοι* ἢ *τετελεσμένοι* (Δε 23,18-19· Ὡς 4,14), ἐπειδὴ εἰσέπρατταν τὸ κιναιδιᾶτικο πόρνητρο (*τέλος*), καὶ *καδησίμ* (= ἀφιερωμένοι, *ἱεροὶ* ὅπως στὴ φοινικικὴ Θήβα τῆς Βοιωτίας ὅπου ἔφτασε τὸ *καδησίμ* - *κάδμος* - *Κάδμος*), τὸ δὲ πορνοτελεστήριο - μοναστήρι - ναὸς τους λεγόταν *οἶκος τῶν καδησίμ* (Δ' Βα 23,7), ὅπως λένε τώρα *οἶκος ἀνοχῆς* (= πορνεῖο), καὶ ἡ πρᾶξι τους λέγεται *κοίτη μετὰ ἄρσενος* (= συνουσία ἀρσενικοῦ μὲ ἀρσενικό Δε 20,13), φράσι ἀπὸ τὴν ὁποία ὁ ἀπόστολος Παῦλος ἔπλασε τὴ λέξι *ἀρσενοκοίτης* (= ἐνεργητικὸς κιναιδος, κολομαπαρᾶς), ἐνῶ γιὰ τὸν παθητικὸ χρησιμοποιοῖ τὴν προϋπάρχουσα λέξι *μαλακός* (= παθητικὸς κιναιδος, πούστης) (Α' Κο 6,9· Α' Τι 1,10). τὴ δεύτερη λέξι *μαλακός* τὴ βρῆκα μὲ τὴν ἴδια σημασίαν καὶ σὲ εἰδωλολατρικοὺς ἰδιωτικοὺς παπύρους καὶ κωμωδίες τοῦ Γ' καὶ Β' π.Χ. αἰῶνος (Πάπυρος τοῦ Hibeh 54,10-17 τοῦ 245 π.Χ. ὁ *μαλακός*. Plautus, Miles glor., 668· *Tam ad saltandum non cinaedus malacus aequat atque ego*). κι ὁ εὐαγγελιστὴς Ἰωάννης στὴν Ἀποκάλυψι (22,15) τοὺς λέει *κύνες* (= σκύλους) ὅπως ὁ Μωϋσῆς στὸ Δευτερονόμιο (23,18-19). οἱ προφῆτες καὶ ἀπόστολοι προσδιορίζουν τὴν πρᾶξι τῶν κιναιδῶν ὡς ἐξῆς. ὁ Μωϋσῆς λέει ὅτι ὁ ἕνας *ἄρσην* κάνει στὸν ἄλλον *ἄρσενα κοίτην γυ-*

ναϊκός, δηλαδή τὴ σεξουαλικὴ πράξι ποὺ κάνει ὁ ἄντρας στὴ γυναῖκα (Λε 20,13). ὁ Παῦλος στὴν Πρὸς Ῥωμαίους (1,26-27) λέει· *Οἱ ἄρσενες, ἀφέντες τὴν φυσικὴν χρῆσιν τῆς θηλείας, ἐξεκαύθησαν ἐν τῇ ὀρέξει αὐτῶν εἰς ἀλλήλους, ἄρσενες ἐν ἄρσεσι τὴν ἀσχημοσύνην κατεργαζόμενοι.* ὁ δὲ ἀπόστολος Ἰούδας στὴν Ἐπιστολὴ του (στιχ. 7) λέει· *Ὡς Σόδομα καὶ Γόμορρα τὸν ὅμοιον τούτοις τρόπον ἐκπορνεύσασαι καὶ ἀπελθοῦσαι ὀπίσω σαρκὸς ἐτέρας* (= ἀλλιότικης καὶ ὄχι γυναικείας).

Στὸ Νόμο του (Λε 20,13) ὁ Μωϋσῆς νομοθετεῖ· *Ἀμφότεροι θανάτω θανατούσθωσαν*· δηλαδή κι ὁ ἐνεργητικὸς κι ὁ παθητικὸς νὰ ἐκτελοῦνται. στὴν Ἀποκάλυψι ὁ Ἰωάννης λέει τὸ πνευματικὸ ὁμολόγο τοῦ θανάτου· *Ἐξω οἱ κύνες* (ἀπὸ τὴν ἐκκλησίαν)· νὰ διαγράφονται, νὰ διώχνονται.

Ἦδη στὴν πρώτη σελίδα τῆς Βίβλου ὁ Μωϋσῆς, ἀρχίζοντας δηλαδή τὴ Γένεσι, στὴ δημιουργία τοῦ ἀνθρώπου (Γε 1,27), λέει· *Ἐποίησεν ὁ θεὸς τὸν ἄνθρωπον, κατ' εἰκόνα θεοῦ ἐποίησεν αὐτόν, ἄρσεν καὶ θῆλυ ἐποίησεν αὐτούς.* μετὰ τὴν κάθε μιὰ ἀπὸ τὶς τρεῖς προτάσεις ἀποκαλύπτει μιὰ μεγάλη ἀλήθεια, ἡ δὲ ἀλήθεια τῆς τρίτης προτάσεως εἶναι καὶ ἀναιρετικὴ τοῦ κιναιδισμοῦ - λεσβιασμοῦ, στὸν ὁποῖο ἔβραζε κυριολεκτικὰ ἡ σύγχρονη τοῦ Μωϋσέως ἀνθρωπότης.

Λίγο παρακάτω ὁ ἴδιος στὴ Γένεσι (19,4-26) ἱστορεῖ τὸ πρῶτο στὴν παγκόσμια ἱστορία γνωστὸ κιναιδικὸ κροῦσμα τῶν Σοδόμων καὶ τῆς Γομόρρας, πόλεων τὶς ὁποῖες ὁ Κύριος ἔρριξε φωτιά καὶ τὶς ἔκαψε γι' αὐτὴ τὴ διαστροφή τους.

Δύο μόνο γενεές μετὰ τὸ Μωϋσῆ ἱστορεῖται στοὺς Κριτὰς (Κρ 19-21) τὸ πρῶτο κιναιδικὸ κροῦσμα στὸν Ἰσραήλ, ποὺ ἦταν μόνο ἀπόπειρα κιναιδικῆς πράξεως, γιὰ τὸ ὁποῖο συνασπισμένες οἱ ἄλλες φυλὲς ἐξόντωσαν τὴν ἔνοχη καὶ συνένοχη φυλὴ Βενιαμὶν σ' ἐμφύλιο πόλεμο. διότι ἀπαίτησαν ἀπὸ τὴ φυλὴ αὐτὴ νὰ παραδώσῃ τοὺς ἐνόχους γιὰ θανάτωσι, κι ἐκεῖνη ἀρνήθηκε· ὁπότε οἱ ἄλλες φυλὲς ἐξόντωσαν ὅλη τὴ φυλὴ, ἀφήνοντας ζωντανοὺς μόνον 600 ἄντρες, τελείως ἀνήξερους κι ἀθώους, ἐπειδὴ δὲν τοὺς πῆραν εἶδησι ὅτι κρύφτηκαν ἐντρομοὶ σὲ ὄρεινὰ σπήλαια κι αὐτοὶ δὲν τοὺς βρῆκαν γιὰ νὰ τοὺς σφάζουν. μετὰ πολὺν καιρὸ οἱ ἀθῶοι μὴ μπορώντας νὰ ἐπιβιώσουν κρυμμένοι, φανερώθηκαν συγχωρήθηκαν καὶ πῆραν γυναῖκες ἀπὸ τὶς ἄλλες φυλὲς γιὰ τὴν ἀναζωπύρωσι τῆς φυλῆς των.

Μετὰ μισὴ περίπου χιλιετία, ὅταν τὸ βόρειο βασίλειο τοῦ Ἰσραὴλ βρισκόταν σὲ ἀποστασία καὶ εἰδωλολατροῦσε, βράζοντας καὶ στὸν κιναιδισμό, οἱ δὲ κίναιδοι εἰδωλολάτρες ἱερεῖς ἔπειθαν τὸ λαὸ νὰ καῖνε ζωντανὰ τὰ κάτω τῶν 12 ἐτῶν παιδιά τους στὸ βωμὸ τοῦ κιναιδοῦ θεοῦ Μολόχ (οἱ κίναιδοι φθονοῦν θανάσιμα τὰ παιδιά καὶ τὶς οἰκογένειες, ὅπως δεῖχνουν ἀνάγλυφα κι ὁ Σωκράτης μετὰ τὸν Πλάτωνα στὴν Πολι-

τεία τους με τις απάνθρωπες για την οικογένεια και τα βρέφη απόψεις των, Πολ., 5· 8· 451-2· 457· 460· 466· 468· 543), ο προφήτης Ἡλίας σὲ δημόσια δίκη ἐνώπιον τοῦ βασιλέως καὶ τοῦ λαοῦ κέρδησε τὸ θανάσιμο στοίχημα ποὺ ἔβαλε με τοὺς 850 κιναίδους ἱερεῖς τοῦ Βάαλ Μολὸχ καὶ τοὺς ἔσφαξε (Γ' Βα 18,22-40).

Οἱ ἀπόστολοι στὴν Κ. Διαθήκη τοὺς κιναίδους τοὺς σφάζουν πνευματικά, ὅπως ἀρμόζει στὴν Κ. Διαθήκη. ὁ Παῦλος λέει ὅτι *Οὔτε μαλακοὶ οὔτε ἀρσενικοῖται βασιλείαν θεοῦ οὐ κληρονομήσουσιν* (Α' Κο 6,9)· ὁ Ἰούδας στὴν Ἐπιστολή του (στίχ. 7) λέει ὅτι αὐτοὶ ποὺ ἀναζητοῦν ὄχι τὴ φυσιολογικὴ γυναικεία σάρκα ἀλλὰ *σάρκα ἐτέραν* (= ἀλλιότικη, ἀρσενική) θὰ καοῦν πνευματικῶς ὅπως κάηκαν σωματικῶς τὰ Σόδομα καὶ ἡ Γόμορρα· κι ὁ ἀπόστολος Ἰωάννης στὴν Ἀποκάλυψι (22,15) λέει τὸ προειρημένο *Ἔξω οἱ κύνες* (= οἱ σκύλοι αὐτοὶ) ἀπὸ τὴν ἐκκλησία.

Σήμερα με τὸ κιναιδικὸ καὶ κιναιδόφιλο ὑπόκαυστο τῆς τηλεόρασεως καὶ τῆς κινηματογραφίας, ποὺ συνεχῶς συνδουλίζεται καὶ τροφοδοτεῖται με καύσιμα, ὁ λέβητας τῆς ἀποχριστιανίσεως ἔχει ὑπερθερμανθῇ καὶ κοντεύει νὰ ἐκραγῇ. καὶ μέσ' ἀπὸ τὴν καρδιά τῆς δῆθεν «χριστιανικῆς» θεολογίας, ἀπὸ τὸ καρτέλ τῶν «βιβλικῶν θεολόγων», ξεσηκώθηκαν μεγαλώνυμοι δῆθεν καὶ φουσκωτοὶ καὶ φανατικὰ ἀντιβιβλικοὶ συνήγοροι τῶν κιναιδῶν. στὴν Ἀγγλία τέτοιοι πλαστογράφοι ἔκαναν λογοκριμένη ἐκδοσι τῆς Βίβλου, ἀπὸ τὴν ὁποία ψαλίδισαν ὅλα τὰ ἐδάφια ποὺ ἀναφέρονται στὸν κιναιδισμό τὴν πορνεία καὶ τὴ μοιχεία ἢ καὶ στὴν ἀγνότητα καὶ στὴν παρθενία. ἐδῶ στὴν Ἑλλάδα ὁ καθηγητὴς τῆς Κ. Διαθήκης Ἀγουρίδης, ἐρμηνεύοντας δῆθεν τὴν Ἀποκάλυψι, εἰρωνεύεται συνεχῶς τὸν Ἰωάννη κι ἀποκαλεῖ δολοφόνους τὸ Μωϋσῆ καὶ τὸν Ἡλία γιὰ ὅσα ἐξέθεσα γι' αὐτοὺς παραπάνω. (βλ. Μελέτες 2,178-9· 3,273-4). κάποιος Καραγκούνης, «καθηγητὴς» τῆς Βίβλου στὴ Σουηδία, ἔγραψε βιβλίον ὑπὲρ τῶν κιναιδῶν, ὑποστηρίζοντας ὅτι ἡ μεταξὺ τῶν κιναιδῶν διεστραμμένη καὶ ψυχανώμαλη λύσσα εἶναι ἓνας ἔρωτας πολὺ εὐγενέστερος ἀπὸ τὸν ἔρωτα τῶν συζύγων στὸ ἀντρώγυνον, καὶ προτείνει ν' ἀπαλειφτοῦν ἀπὸ τὴ Βίβλο τὰ κατὰ τῶν κιναιδῶν ἐδάφια με ψαλίδισμα λογοκρισίας. ὑπάρχει ἱστοσελίδα δῆθεν κληρικοῦ ποὺ ἀπαιτεῖ ἀπὸ τὴν ὀρθόδοξη ἐκκλησία «νὰ προστατεύσῃ» τοὺς κιναίδους «ἀπὸ τὸ Χριστὸ καὶ τοὺς ἀποστόλους»! αὐτοὶ ὅλοι μόνονι τοὺς βγῆκαν ἔξω ἀπὸ τὴν ἐκκλησία μ' αὐτὰ ποὺ λένε. κι ἀπ' ἔξω ἄς γαυγίζουν ὅσο θέλουν κι ὅ,τι θέλουν. ἀντιβιβλικὴ κι ἀντιχριστιανικὴ ὑστερία μαίνεται στὸν κόσμον. αὐτοί, νὰ τὸ ξέρετε, εἶναι οἱ πρῶτοι διῶκτες καὶ δῆμιοι τῶν Χριστιανῶν κατ' αὐτὴ τὴ δεύτερη περίοδο τῶν διωγμῶν, ποὺ ἀνατέλλει στίς ἡμέρες μας. εἶναι οἱ πρωτοπόροι τῶν ἐρχομένων δημίων μας.

Καὶ τὸ παντελόνι τῶν γυναικῶν καὶ τὰ σκουλαρίκια καὶ γυναικεῖα μαλλιά καὶ κολιέ καὶ βραχιόλια τῶν «ἀντρῶν» εἶναι τὸ πραιλούδιο τῆς κιναιδοποιήσεως τῶν πάντων μετὰ τὴν ἀποχριστιάνισι.

Γιὰ τοὺς Χριστιανοὺς γενικὰ ἡ τέτοια τάσι τῆς μόδας εἶναι πολὺ ἁμαρτωλὴ καὶ αὐστηρῶς ἀπαγορευμένη στὴ Βίβλο, καὶ μόνο ἐπειδὴ εἶναι ῥητὴ καὶ σαφὴς ἐντολὴ τοῦ Κυρίου. λυποῦμαι πὺ τὸ σχετικὸ χωρίο (Δε 22,5), τὸ ὁποῖο ἀποκατέστησα τονικῶς κι ἐρμήνευσα σαφῶς ἐδῶ, ἦταν στραπατσαρισμένο ἐξ αἰτίας τῆς ἀνικανότητος καὶ ἀβελτηρίας κριτικῶν μεταφραστῶν κι ἐρμηνευτῶν, ἀλλὰ χαίρομαι πὺ μοῦ δόθηκε ἡ εὐκαιρία νὰ τὸ ἀποκαταστήσω καὶ νὰ τοῦ δώσω σαφῶς τὴν ἀκριβῆ ἐρμηνεία του πρὸς ὄφελος τῶν Χριστιανῶν. ἂν αὐτὰ πὺ ἀπαγορεύονται στὸ χωρίο αὐτὸ ὡς *βδελύγματα*, σήμερα ἔγιναν μόδα, εἶναι διότι, ὅπως εἶπα, ὁ διάβολος φρόντισε, ὥστε οἱ τέτοιοι νὰ ἔχουν κάθε ἐπιδοκιμασία ὑποστήριξι κι ἐνθάρρυνσι καὶ μαζικὰ μέσα πειθοῦς, γιὰ νὰμποροῦν σὰν κολοβὲς ἀλεποῦδες νὰ πείθουν ὅλο τὸν κόσμον νὰ κόψη κι αὐτὸς τὴν οὐρά του σὰν αὐτοῦς, ν' ἀπαρνηθῇ τὴ σωφροσύνη του καὶ τὴν ἀκεραιότητά του, νὰ ἐκπουστευτῇ. τοὺς ἐνοχλεῖ καὶ ἡ ἀπλὴ ὑπαρξι ἑνὸς μόνο φυσικοῦ ἀνθρώπου, ἐπειδὴ καὶ σιωπηρῶς ἀκόμη ἐλέγχει τὴν ἀνωμαλία τους. ὅταν βλέπουν φυσιολογικὸ ἄνθρωπον, δαιμονίζονται. οἱ Χριστιανοὶ πρέπει νὰ εἶναι προσεκτικοὶ καὶ ἀποφασισμένοι.

3. ΤΟ ΑΛΦΑΒΗΤΑΡΙΟ ΤΗΣ ΑΞΙΑΣ ΓΥΝΑΙΚΑΣ

Τὸ βιβλίον τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης *Παροιμίαι* ἢ *Σοφία*, ὅπως τὸ λέν οἱ ἀρχαιότεροι πατέρες, τελειώνει μ' ἓνα ποίημα 22 στίχων, πὺ εἶναι ἀλφαβητάριο, δηλαδὴ ἀλφαβητικὴ ἀκροστιχίδα ὅπως ὁ σήμερα λεγόμενος *Ἀκάθιστος ὕμνος*. ὅπως ὁ Ἀκάθιστος ἀποτελεῖται ἀπὸ 24 στροφές, ὅσα εἶναι καὶ τὰ γράμματα τοῦ ἑλληνικοῦ ἀλφαβήτου, καὶ κάθε στροφή του ἀρχίζει μ' ἓνα γράμμα τοῦ ἀλφαβήτου, ἀπὸ τὴν πρώτη *Ἄγγελος πρωτοστάτης* μέχρι τὴν εἰκοστὴ τετάρτη *Ὡ πανύμνητε*, ἔτσι καὶ τὸ ἐν λόγῳ βιβλικὸ ποίημα ἔχει 22 στίχους (πὺ σ' ἐμᾶς φαίνονται σὰ δίστιχα), ὅσα εἶναι καὶ τὰ γράμματα τοῦ ἑβραϊκοῦ ἀλφαβήτου, καὶ κά-

θε στίχος ἀρχίζει μ' ἓνα γράμμα κατ' ἀλφαβητική σειρά. βέβαια στή μετάφρασι τῶν Ἑβδομήκοντα, καὶ σ' ὁποιαδήποτε ἄλλη μετάφρασι, ἡ ἀλφαβητική ἀκροστιχίδα ἔχει χαλάσει λόγῳ τῆς μεταφορᾶς σὲ ἄλλη γλῶσσα μὲ ἄλλες λέξεις· ὑπάρχει μόνο στὸ ἑβραϊκὸ κείμενο. τέτοια ἀλφαβητάρια στὴν Π. Διαθήκη ὑπάρχουν πολλά, περιφημότερα δὲ εἶναι τρία· ὁ ψαλμὸς 118 ποὺ εἶναι ὁ μεγαλειότερος καὶ λέγεται συνήθως *Ἀωμος*, τὸ ἐν λόγῳ ποίημα στὸ τέλος τῶν Παροιμιῶν, καὶ οἱ Θρηνοὶ ποὺ εἶναι ὁμάδα πέντε ἀκροστιχίδων μὲ τὴ μεσαία τριπλῇ.

Τὰ 22 γράμματα τοῦ ἑβραϊκοῦ ἀλφαβήτου μὲ τὴ δική τους σειρά εἶναι *Α Β Γ Δ Ε Υ Ζ Η Θ Ι Κ Λ Μ Ν Ξ Ο Π Π ρ Ρ Σ Τ*. τὰ τρία γράμματα *Η Π ρ* εἶναι ἀντιστοίχως ' τσ κ. καὶ οἱ ἀρχαῖοι Ἑλληνες, ποὺ πῆραν τὸ ἀλφάβητο ἀπὸ τοὺς Ἑβραίους μέσῳ τῶν ναυτικῶν Φοινίκων (= Λιβανέζων) γύρω στὸ 1000 π.Χ., ἤτοι 200 περίπου χρόνια μετὰ τὸν τρωϊκὸ πόλεμο, εἶχαν τὰ τρία αὐτὰ γράμματα. τὸ Π (= τσ) τὸ εἶχαν μέχρι τὸ 550 π.Χ.. σφύζεται μιὰ ἀργυρὴ πλάκα τοῦ 550 π.Χ. ἀπὸ τὴν Ἑφεσο μὲ μιὰ μεγάλη ἐπιγραφή, ποὺ περιέχει τὴ λέξι *τεσσαράκοντα*· τὰ δύο σσ στὴ λέξι αὐτὴ γράφονται καὶ τὰ δύο μαζὶ μὲ τὸ γράμμα Π, διότι οἱ ἀρχαῖοι Ἑλληνες ἔγραφαν τὸ τσ μὲ δύο σσ ἢ δύο ττ' (στ' ἀρχαῖα ἐλληνικὰ κείμενα οὐδέποτε ἀνευρίσκεται τσ· ἡ διφθογγία αὐτὴ παριστάνεται πάντοτε μὲ σσ ἢ ττ). τὰ γράμματα *Η* (ὡς δασεῖα) καὶ *ρ* (= *Q* = *K*) οἱ Ἑλληνες τὰ εἶχαν μέχρι τὸ 400 π.Χ. περίπου. ἔγραφαν λ.χ. *HEROΣ* (= ἥρως) καὶ *HE ρ TOR* (= Ἑκτωρ). ἀπὸ τὰ δύο κάππα, ποὺ τᾶλεξαν *κάππα* (*K*) καὶ *κόππα* (*ρ*), τὸ *K* τᾶγραφαν μόνο πρὶν ἀπὸ τὰ ε ι, γιὰ παράδειγμα στὰ ὀνόματα *Κεραμεικός* καὶ *Κίμων*, ἐνῶ τὸ *ρ* τᾶγραφαν πρὶν ἀπὸ τὰ α ο υ καὶ τὰ σύμφωνα, γιὰ παράδειγμα στὰ ὀνόματα *Κάρανος*, *Κόρινθος*, *Κύθηρα*, *Κλεῖτος*, *Κνωσός*, *Κρότων*.

Τὸ ἐν λόγῳ ποίημα τῶν Παροιμιῶν εἶναι «τὸ ἀλφαβητάριο τῆς ἄξιας γυναίκας». περιγράφει μὲ στοιχεῖα πρακτικῆς, καὶ ὄχι μὲ ὀρισμούς, τὴν ἄξια γυναῖκα, αὐτὴ ποὺ εἶναι τὸ πρότυπο συζύγου μητέρας καὶ νοικοκυρᾶς, αὐτὴ ποὺ ἀξίζει νὰ τὴν παντρευτῇ ἓνας ἄντρας. τὸ ποίημα δηλαδή, καθὼς εἶναι καὶ ἀλφαβητάριο, ἔχει τὸ ἑξῆς νόημα· «Τὸ ἄλφα καὶ τὸ ὠμέγα ποὺ πρέπει νὰ ξέρῃ ἓνας νέος, ὅταν ψάχνῃ κοπέλλα, γιὰ νὰ παντρευτῇ, εἶναι ὅσα λέγονται σ' αὐτὸ τὸ ποίημα· αὐτὸ τὸ ποίημα εἶναι τὸ προσπέκτους τῆς ἄξιας συζύγου μητέρας καὶ νοικο-

κυρᾶς, πού θά κάνη τὸν ἄντρα της εὐτυχισμένο». διότι ἀρχίζει *Γυναῖκα ἄξια* ποιός μπορεῖ νὰ βρῇ; καὶ τελειώνει *Κι ἐπαινέστε* στίς ἀγορές τὸν ἄντρα πού τὴ διάλεξε.

Στὴ συνέχεια παραθέτω τὸ κείμενο χωρισμένο σὲ στίχους, οἱ ὁποῖοι βέβαια στὴν ἑλληνικὴ μετάφρασι τῶν Ἑβδομήκοντα δὲν μποροῦν νὰ διατηροῦν τὸ μέτρο, κι ἔπειτα τὸ μεταφράζω στὴ σημερινή μας γλῶσσα. στὸ τέλος σχολιάζω μερικὲς λέξεις καὶ φράσεις καὶ πράγματα.

* * *

Γ υ ν ῆ ἄ ν δ ρ ε ῖ α

Α *Γυναῖκα ἀνδρείαν τίς εὐρήσει;*
τιμιωτέρα δέ ἐστι λίθων πολυτελῶν ἢ τοιαύτη.
Β *θαρσεῖ ἐπ' αὐτῇ ἡ καρδία τοῦ ἀνδρός αὐτῆς·*
ἢ τοιαύτη καλῶν σκύλων οὐκ ἀπορήσει.
Γ *ἐνεργεῖ γάρ τῳ ἀνδρὶ ἀγαθὰ πάντα τὸν βίον.*
Δ *μηρυομένη ἔρια καὶ λίνον,*
ἐποίησεν εὐχρηστον ταῖς χερσὶν αὐτῆς.
Ε *ἐγένετο ὥσει ναῦς ἐμπορευομένη μακρόθεν,*
συνάγει δὲ αὐτῆς τὸν βίον.
Υ *καὶ ἀνίσταται ἐκ νυκτῶν,*
καὶ ἔδωκε βρώματα τῳ οἴκῳ καὶ ἔργα ταῖς θεραπαίνας.
Ζ *θεωρήσασα γεώργιον ἐπρίατο,*
ἀπὸ δὲ καρπῶν χειρῶν αὐτῆς κατεφύτευσε κτῆμα.
Η *ἀναζωσαμένη ἰσχυρῶς τὴν ὀσφὺν αὐτῆς,*
ἤρρισε τοὺς βραχίονας αὐτῆς εἰς ἔργον.
Θ *ἐγέυσατο ὅτι καλὸν ἐστι τὸ ἐργάζεσθαι,*
καὶ οὐκ ἀποσβέννυται ὁ λύχνος αὐτῆς ὅλην τὴν νύκτα.
Ι *τοὺς πῆχεις αὐτῆς ἐκτείνει ἐπὶ τὰ συμφέροντα,*
τάς δὲ χεῖρας αὐτῆς ἐρείδει εἰς ἄτρακτον.
Κ *χεῖρας αὐτῆς διήνοιξε πένητι,*
καρπὸν δὲ ἐξέτεινε πτωχῷ.
Λ *οὐ φροντίζει τῶν ἐν οἴκῳ ὁ ἀνὴρ αὐτῆς, ὅταν πού χρονίζῃ·*
πάντες γὰρ οἱ παρ' αὐτῇ ἐνδεδυμένοι εἰσί.
Μ *δισσὰς χλαίνας ἐποίησε τῳ ἀνδρὶ αὐτῆς,*
ἐκ δὲ βύσσου καὶ πορφύρας ἑαυτῇ ἐνδύματα.
Ν *περίβλεπτος γίνεται ὁ ἀνὴρ αὐτῆς ἐν πύλαις,*
ἡνίκα ἂν καθίσῃ ἐν συνεδρίῳ μετὰ τῶν γερόντων κατοίκων τῆς γῆς.

Ξ σινδόνας ἐποίησε καὶ ἀπέδοτο τοῖς Φοίνιξι,
 περιζώματα δὲ τοῖς Χαναναίοις.
Ο ἰσχὺν καὶ εὐπρέπειαν ἐνεδύσατο,
 καὶ εὐφράνθη ἐν ἡμέραις ἐσχάταις.
Π στόμα αὐτῆς διήνοιξε προσεχόντως καὶ ἐννόμως,
 καὶ τάξιν ἐστείλατο τῇ γλώσσει αὐτῆς.
ΠΙ στεγναὶ διατριβαὶ οἴκων αὐτῆς,
 σῖτα δὲ ὀκνηρὰ οὐκ ἔφαγε.
Ρ τὸ στόμα αὐτῆς ἀνοίγει σοφῶς καὶ νομοθέσμως,
 ἢ δὲ ἐλεημοσύνη αὐτῆς ἀνέστησε τὰ τέκνα αὐτῆς καὶ ἐπλούτησαν,
 καὶ ὁ ἀνὴρ αὐτῆς ἤνεσεν αὐτήν.
Ρ πολλαὶ θυγατέρες ἐκτήσαντο πλοῦτον, πολλαὶ ἐποίησαν δύναμιν,
 σὺ δὲ ὑπέρκεισαι καὶ ὑπερῆρας πάσας.
Σ ψευδεῖς ἀρέσκειαὶ καὶ μάταιον κάλλος γυναικός·
 γυνὴ γὰρ συνετὴ εὐλογεῖται,
 φόβον δὲ Κυρίου αὕτη αἰνεῖτω.
Τ δότε αὐτῇ ἀπὸ καρπῶν χειλέων αὐτῆς,
 καὶ αἰνεῖσθω ἐν πύλαις ὁ ἀνὴρ αὐτῆς.

Χειρόγραφο ἀμβροσιανὸν A 148 inf (= 809), φ. 58v (I' αἰ.)
 τὸ τέλος τοῦ Ἀλφαβηταρίου (PΣΤ) τῶν Παροιμιῶν

* * *

Ἡ ἄξια γυναίκα

- Α* Γυναίκα ἄξια ποίος μπορεῖ νὰ βρῇ;
 μιὰ τέτοια γυναίκα εἶναι ἀκριβώτερη ἀπὸ τὰ πολύτιμα πετράδια.
Β ἢ σκέψι τοῦ ἀντρός της γι' αὐτὴν εἶναι γεμάτη σιγουριά·
 μιᾶς τέτοιας γυναικὸς δὲν τῆς λείπει τίποτε χρήσιμο.
Γ σ' ὅλη τὴ ζωὴ κάνει γιὰ τὸν ἄντρα της ὅλα τὰ καλά.
Δ ὑφαίνει μαλλιά καὶ λινάρι
 καὶ κάνει μὲ τὰ χέρια της πράγματα χρήσιμα.
Ε εἶναι σὰν τὸ καράβι ποὺ φέρνει ἀγαθὰ ἀπὸ μακριά,
 καὶ μαζεύει τὸν πλοῦτο του.
Υ σηκώνεται ἀπὸ τὶς νύχτες,
 ταῖζει τὸ σπιτικό της, δίνει δουλειὰ στὶς δοῦλες.
Ζ βλέπει ἀγρόκτημα καὶ τ' ἀγοράζει,
 καὶ μὲ τὰ χέρια της φυτεύει κτῆμα.
Η ἀναζώνεται καλὰ στὴ μέση της
 κι ἀπλώνει τὰ μπράτσα της στὴ δουλειά.
Θ γεύτηκε τὴ δουλειά, ὅτι εἶναι καλή,
 κι ἀπὸ τότε τὸ λυχνάρι της δὲν σβήνει ὅλη τὴ νύχτα.
Ι ἀπλώνει τὰ μπράτσα της στὴν προκοπή,
 ἀνοίγει τὰ χέρια της καὶ πιάνει ἀδράχτι.
Κ εἶναι ἀπλοχέρα στὸ φτωχό,
 ἀνοιχτοχέρα στὸν κακομοῖρη.
Λ δὲν νοιάζεται γιὰ τὸ σπιτικό του ὁ ἄντρας της, ὅταν κάπου χρονίζει·
 γιατὶ ἐκείνη τοὺς σπιτικούς της τοὺς ἔχει ὅλους ντυμένους.
Μ διπλὰ πανωφόρια ἔχει φτιάξει γιὰ τὸν ἄντρα της,
 κι ἀπὸ βύσσο καὶ πορφύρα φορέματα γιὰ τὸν ἑαυτὸ της.
Ν στὶς ἀγορὲς ὅλοι γυρίζουν καὶ βλέπουν τὸν ἄντρα της,
 ὅταν θὰ καθίση σὲ συμβούλιο μὲ τὴ γερουσία τοῦ τόπου του.
Ξ φτιάχνει σεντόνια καὶ τὰ πουλάει στοὺς Φοίνικες,
 καὶ ἀλλαξιὲς γιὰ τοὺς Χαναναίους.
Ο ἀξιοσύνη καὶ εὐπρέπεια φοράει,
 καὶ εἶναι εὐτυχισμένη στὰ γηρατειά της.
Π ἀνοίγει τὸ στόμα της καὶ μιλάει προσεκτικὰ καὶ σωστά,
 ἔχει χαλινάρι στὴ γλῶσσα της.
Π οἱ χῶροι τοῦ σπιτιοῦ της εἶναι στεγνοί,
 φαῖ τεμπέλικο δὲν τρώει.
Ρ ἀνοίγει τὸ στόμα της καὶ στάζει σοφία καὶ κρίσι σωστή,
 μὲ τὴν ἀγάπη της ἀνασταίνει τὰ παιδιά της καὶ τὰ κάνει νοικοκυραίους,
 κι ὁ ἄντρας της ἔχει νὰ λέη γι' αὐτήν.

P πολλές νέφες είναι πλούσιες, πολλές είναι ισχυρές,
 αλλά σύ τις ξεπερνᾷς καὶ τις ἀφήνεις πίσω ὅλες.
Σ μάταιο καὶ ψεύτικο πρᾶγμα ἡ καλλονὴ κι ἡ φιλαρέσκεια τῆς γυναικός·
 τὸν ἔπαινο τὸν παίρνει ἡ μυαλωμένη γυναῖκα,
 κι ὅ,τι ἔχει νὰ δείξῃ αὐτὴ εἶναι ὁ φόβος Κυρίου.
Τ ἀνταποδώστε σὲ μιὰ τέτοια γυναῖκα ἀνάλογα μὲ τὰ λόγια της,
 κι ἐπαινέστε στὶς ἀγορὲς τὸν ἄντρα ποὺ τὴ διάλεξε.

* * *

Ἀνδρεία γυνὴ ἐδῶ (στίχος Α) δὲν λέγεται ἡ ἀντρεία ἢ ἡ ἀντρογυναῖκα· κατὰ τέτοιο στὴ Βίβλο θεωρεῖται βδελυρὸ σιχαμερὸ καὶ ἐκφυλὸ σὰν τὸ θηλυπρεπὴ ἄντρα. τὸ ἀνδρεία μόνο ἐδῶ καὶ σ' ἄλλο ἓνα χωρίο τῶν Παροιμιῶν (12,4), ὅπου λέγεται

*Γυνὴ ἀνδρεία στέφανος τῷ ἀνδρὶ αὐτῆς·
 ὥσπερ δὲ ἐν ξύλῳ σκώληξ (=σαρακι)*

οὕτως ἄνδρα ἀπόλλυσι (=φθείρει) γυνὴ κακοποιός,

σημαίνει «γυναῖκα ἄξια». τὸ ἐπίθετο ἀνδρείος μὲ τὴ σημερινὴ ἀλλὰ καὶ μὲ τὴν ἀρχαία ἐλληνικὴ σημασία στὴν Π. Διαθήκη ὅλες τις ἄλλες φορὲς εἶναι μετάφρασι κάποιας ἄλλης ἐβραϊκῆς λέξεως, ἐνῶ στὰ δυὸ αὐτὰ χωρία τῶν Παροιμιῶν μόνο εἶναι μετάφρασι τῆς λέξεως ἰλ, ἡ ὁποία σημαίνει *δυνατός, δυνατή*, γεμάτη δύναμι, γεμάτη ἀρετὲς καὶ προσόντα, ἄξια, γυναικάρα (μὲ τὴν καλὴ ἔννοια). ἡ ἴδια λέξι ἰλ σὲ ἄλλα χωρία μεταφράζεται *ἰσχύς* καὶ *δύναμις*. δίνω τὰ σχετικὰ χωρία τῆς Π. Διαθήκης κατὰ τοὺς ἑβδομήκοντα.

Ἀρ 24,18· Ἰσραὴλ ἐποίησεν ἐν *ἰσχύι*.

Ψα 17,33· Ὁ θεὸς ὁ περιζωννύων με *δύναμιν*.

Ψα 17,40· Περιέζωσάς με *δύναμιν*.

Ψα 32,16· Οὐ σφύζεται βασιλεὺς διὰ πολλὴν *δύναμιν*.

Δα 3,4· Ὁ κήρυξ ἐβόα ἐν *ἰσχύι*.

Ζα 4,6· Ἐν *δυνάμει* μεγάλῃ.

ὅπου ὑπάρχουν οἱ λέξεις *ἰσχύς* καὶ *δύναμις*, στὸ ἐβραϊκὸ ὑπάρχει ἡ ἴδια λέξι ποὺ στὰ δυὸ χωρία τῶν Παροιμιῶν (12,4 καὶ 31,10) μεταφράζεται *ἀνδρεία* γιὰ τὴ γυναῖκα. *γυνὴ ἀνδρεία* λοιπὸν ἐδῶ λέγεται ἡ *ἄξια γυναῖκα*, ἡ *γυναικάρα*, ἡ *πολὺ γυναῖκα*, ἡ δυναμικὴ γυναῖκα.

Σκῦλα λέγονται συνήθως τὰ λάφυρα, κυρίως τ' ἀγαθὰ (ρόυχα, κοσμήματα, ὅπλα) ποὺ παίρνει κανεὶς γδύνοντας τὸν ἀντίπαλο ποὺ σκότωσε στὸν πόλεμο· ἐδῶ ὅμως (στίχος Β) *καλὰ σκῦλα* λέγονται γενικῶς ὅλα τὰ «χρήσιμα πράγματα».

Βίος ἐδῶ (στίχος Ε) λέγεται τὸ βιό, ὁ πλοῦτος· (καὶ στὸ Α' Ἰω 2,16).

Στὴ φράσι *ἀναζωσαμένη τὴν ὁσφὺν αὐτῆς* (Η) δίνεται μιὰ εἰκόνα γνωστὴ σ' αὐτοὺς ποὺ ἔζησαν σὲ χρόνια καὶ τόπους ποὺ οἱ γυναῖκες

εἶχαν τὶς παλιᾶς σεμνὲς τοπικὲς στολὲς μὲ τὰ φουστάνια μέχρι τοὺς ἀστραγάλους. ὅπως τώρα ἓνας ἢ μία, ποὺ θέλει νὰ ἐπιδιοθῇ σὲ μιὰ δουλειά, «ἀνασκουμπώνεται», δηλαδή μαζεύει τὰ μανίκια του πάνω ἀπὸ τοὺς ἀγκῶνες, γιὰ νὰ μὴν τὰ λερώσῃ, ἔτσι τότε ἡ γυναίκα ἀνασήκωνε τὴ φούστα της καὶ σκάλωνε τὸν ποδόγυρο στὴ ζώνη της (ἀπὸ κάτω βέβαια ἦταν τὸ ἀπὸ παρακατιανὸ ὕφασμα μεσοφόρι της μέχρι τὸν ἀστράγαλο) κι ἔκανε τὶς δουλειές της. στὴ μνήμη μου αὐτὴ εἶναι ἡ συνηθέστερη εἰκόνα τῆς μητέρας μου.

Ἡ *βύσσος* (Μ) εἶναι τὸ βαμπάκι. στὴν Π. Διαθήκη ἀναφέρεται ἤδη στὴ Γένεσι καὶ ἔπειτα πάρα πολλὲς φορές κυρίως ὡς *βύσσος κεκλωσμένη* ἢ *βύσσος νενησμένη* (ἀπὸ τὸ *νήθω*, γνέθω), κάπου δὲ λέγεται ὅτι οἱ Ἰσραηλῖτες τὴν προμηθεύονταν καὶ ἀπὸ τὴν Αἴγυπτο (Ἰζ 27, 27), ἐνῶ πολλὲς φορές ἐννοεῖται ὅτι ἦταν ἀπὸ τὶς πανάκριβες καὶ πολυτελεῖς τέτοιες ὕλες ὅπως σήμερα τὸ μετάξι, προσιτὴ μόνο στοὺς βασιλεῖς, τοὺς ἀρχιερεῖς, καὶ τοὺς πολὺ πλουσίους ἢ ἔστω μεγαλονοικοκυραίους. βαφόταν κυρίως μὲ *πορφύρα*, τὸ ἐπίσης πολυτελέστατο κόκκινο χρῶμα τοῦ θαλασσινοῦ κογχυλιοῦ *πορφύρα*, γι' αὐτὸ καὶ μερικὲς φορές οἱ δύο λέξεις ὡς ὀνόματα ὑφασμάτων χρησιμοποιοῦνται ἀδιάκριτα ἢ μιὰ ἀντὶ τῆς ἄλλης, παρ' ὅλο ποὺ ἀρχικὰ *βύσσος* εἶναι ἡ νηματουργικὴ ὕλη καὶ *πορφύρα* ἡ χρωστικὴ ὕλη. στὰ ἑλληνικὰ κείμενα τὴν *βύσσον* καὶ τὰ *βύσσινά* ὑφάσματα ἀναφέρουν οἱ Αἰσχύλος, Σοφοκλῆς, Εὐριπίδης, Ἐμπεδοκλῆς, Ἡρόδοτος, Θεόκριτος, Στήλη τῆς Ῥοζέττης, Στράβων, Πανσανίας, Πολυδεύκης, Φιλόστρατος, καὶ Ἡσύχιος καὶ οἱ πατέρες τῆς ἐκκλησίας, κυρίως ὅταν ἐρμηνεύουν τὰ σχετικὰ βιβλικά χωρία. ὁ Πανσανίας λέει ὅτι στὴν Ἑλλάδα τὸ φυτὸ *βύσσος* εὐδοκιμοῦσε καὶ καλλιεργοῦνταν μόνο στὴν Ἠλεία τῆς Πελοποννήσου, παρατηρεῖ δὲ ὅτι ὡς ὕφασμα ἡ ἑλληνικὴ βύσσος εἶναι στὴ λεπτότητα ἐφάμιλλη μὲ τὴν ἐβραϊκὴ, ἀλλὰ στὸ γλυκὸ ἀνοιχτὸ κόκκινο χρῶμα (τὸ *ρόζ*) εἶναι κατώτερη. ὅτι *βύσσος* εἶναι τὸ βαμπάκι διευκρινίζει ὁ Πολυδεύκης (7,75-76).

Ἡ *πύλη* (Ν, Τ), δηλαδή ἡ πλατεῖα ποὺ ὑπάρχει στὸ ἐσωτερικὸ μιᾶς πόλης τῆς πόλεως, ἦταν στὴν ἀρχαία Ἀνατολὴ ὅ,τι ἦταν στὴν ἑλληνικὴ πόλι ἡ *ἀγορά*· τὸ κοινωνικὸ, πολιτικὸ, διοικητικὸ, καὶ πολιτιστικὸ κέντρο τῆς πόλεως, τὸ κύριο στέκι τῆς δημόσιας ζωῆς. αὐτὸ φαίνεται σὲ πάρα πολλὰ χωρία τῆς Π. Διαθήκης (κυρίως Γε 34,20· Ῥθ 4,1-11· Ψα 9,15· 68,13· Πρμ 22,22· Ἡσ 14,31· Θρ 5,14· Ζα 8,16), καθὼς καὶ στὸ περίφημο χωρίο τῆς Κ. Διαθήκης ἐκεῖνο, ὅπου ὁ Κύριος λέει γιὰ τὴν ἐκκλησία του ὅτι *Πύλαι ἄδου οὐ κατισχύσουσιν αὐτῆς* (Μθ 16,18), δηλαδή δὲν θὰ τὴ νικήσουν τὰ καπιτώλια τοῦ κόσμου, οἱ λευκοὶ οἴκοι, τὰ κρεμλῖνα, καὶ τὰ βατικανὰ.

Οἱ *σινδόνες* καὶ τὰ *περιζώματα* (Ξ) εἶναι ὅ,τι ἀκριβῶς σήμερα οἱ φορεσιὲς κι οἱ ἀλλαξιές, τὰ ἐξώρουχα καὶ τὰ ἐσώρουχα, τὰ φορέματα

καὶ τ' ἀσπρόρρουχα. διότι ἔτσι *σινδόνες* λέγονταν καὶ τὰ *ίμάτια*, πού δὲν ἦταν παρὰ ἀπλᾶ τετράγωνα τεμάχια ὑφάσματος· ἔτσι λέγονται μία φορὰ στοὺς Κριτὰς (14,12) καὶ μία στοὺς Κατὰ Μάρκον Εὐαγγέλιον (14,51-52). *περιζώματα* δὲ λέγονται κυρίως τὰ ἐσώβρακα, ὅπως φαίνεται τόσο στὴ Γένεσι (3,7), ὅπου λέγεται ὅτι οἱ πρωτόπλαστοι μετὰ τὴν παράβασί τους *ἔρραψαν φύλλα συκῆς καὶ ἐποίησαν ἑαυτοῖς περιζώματα*, ὅσο καὶ στὸν Ἱερεμία (13,1-4) ὅπου τὸ ἐσώβρακο τοῦ προφήτου λέγεται *περίζωμα περὶ τὴν ὀσφὺν αὐτοῦ*. ἡ δὲ ὀσφὺς ἐννοεῖται ὅπως στὴ Γένεσι (35,11), στὴν Παραλειπομένη (Β' 6,9), καὶ στὴν Πρὸς Ἑβραίους (7,5· 7,10).

Ὅταν λέη (Ξ)

*Σινδόνας ἐποίησε καὶ ἀπέδοτο τοῖς Φοίνιξι,
περιζώματα δὲ τοῖς Χαναναίοις,*

καὶ μὲ τὰ δύο ἔθνηκ' ὀνόματα, πού τὸ ἓνα εἶναι ἑβραϊκὸ καὶ τ' ἄλλο ἑλληνικόν, ἐννοεῖ τὸ ἴδιο ἔθνος· διότι *Φοίνικες* οἱ Ἕλληνες ἔλεγαν τοὺς Χαναναίους. ἀκριβῶς ἔτσι καὶ στοὺς Ψαλμοὺς (104,23) λέει·

*Καὶ εἰσῆλθεν Ἰσραὴλ εἰς Αἴγυπτον
καὶ Ἰακώβ παρώκησεν ἐν γῇ Χάμ.*

Χάμ οἱ Ἰσραηλῖτες ἔλεγαν αὐτοὺς πού οἱ Ἕλληνες ἔλεγαν καὶ λέν *Αἰγυπτίους* καὶ *Αἴγυπτον*· ἐπίσης *Ἰσραὴλ* καὶ *Ἰακώβ* ἐδῶ λέγεται τὸ ἴδιο ἔθνος, οἱ Ἑβραῖοι. στὸ ἑβραϊκὸ κείμενο τὰ ὀνόματα τῶν δύο πρώτων дуάδων (*Χαναναῖοι* - *Φοίνικες*, *Χάμ* - *Αἰγύπτιοι*) ἔχουν μιὰ ἄλλη καὶ λεπτὴ λεκτικὴ διαφορὰ, ὅπως καὶ τὰ τῆς дуάδος *Ἰσραὴλ* - *Ἰακώβ*, τὴν ὁποία οἱ μὲν βιβλικοὶ ποιηταὶ ἐκμεταλλεύονται, γιὰ ν' ἀποφύγουν τὴν ἀπόλυτη καὶ ἀνιαρὴ ταυτολογία, οἱ δὲ μεταφρασταὶ τῶν Ἑβδομήκοντα τὴν ἐκφράζουν μὲ τὴν ἐναλλαγὴ ξενικῆς λέξεως κι ἑλληνικῆς μεταφράσεως (*Φοίνικες* - *Χαναναῖοι*, *Αἴγυπτος* - *Χάμ*). διότι εἶναι πρόβλημα τὸ νὰ μεταφράσῃ κανεὶς ἓναν ἰδιωματισμό.

Ἡ λέξις *θυγάτηρ* - *θυγατέρες* (Ρ) στὴν Π. Διαθήκη, ἐκτὸς ἀπὸ τὴ γνωστὴ ἀρχαία καὶ νέα ἑλληνικὴ σημασία πού ἔχει, σημαίνει καὶ ἀπλῶς κοπέλλα, ἢ καὶ μνηστὴ (ἢ κοπέλλα κάποιου) καὶ νύφη. ἔτσι κοπέλλα σημαίνει σὲ μερικὰ χωρία τῶν Ψαλμῶν (9,14· 44,12· 47,11) καὶ τοῦ Ζαχαρίου (2,11), ἐνῶ μνηστὴ καὶ νύφη σημαίνει σὲ ἄλλα χωρία τῶν ἰδίων βιβλίων (Ψα 44,11· 44,14· Ζα 9,9). ἐδῶ σημαίνει νύφη. ὅταν τὸ *θυγάτηρ* λέγεται γιὰ πόλι (Ἱερουσαλὴμ, Βαβυλῶνα, κλπ.), χρησιμοποιεῖται ὅπως ὅταν τώρα λέμε τὴ Θεσσαλονίκη «νύμφη τοῦ Θερμαϊκοῦ», ἢ εἰδικὰ γιὰ τὴν Ἱερουσαλὴμ, τὴ νύμφη τοῦ Ἰανέ, ὅπως ὅταν λέμε τὴν ἐκκλησίαν «νύμφη τοῦ νυμφίου Χριστοῦ».

Ἡ μελέτη αὐτὴ πρωτοδημοσιεύτηκε τὸ 1996 στὸ περιοδικὸ «Σάλπιγξ Ὁρθοδόξιας», σὲ τρεῖς συνέχειες, τεύχη 314· 318· 322.

4. ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΤΗΣ ΥΛΗΣ ΓΝΩΣΤΑ ΣΤΗΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ

Ἀπὸ τὸ 600 π.Χ. περίπου οἱ Ἕλληνες ἐπιστήμονες, ποὺ τότε λέγονταν *φιλόσοφοι*¹, διανοήθηκαν ὅτι ἡ γῆ καὶ ὄλο τὸ σύμπαν δομοῦνται ἀπὸ ἀπλὲς μορφές τῆς ὕλης μὴ ἀναλυόμενες περαιτέρω κι ὅτι ἀπ' αὐτὲς συντίθενται ὅλα τὰ ὑλικά τους καὶ σ' αὐτὲς ἀναλύονται. ἀργότερα, ὅταν οἱ ὑποτιθέμενες αὐτὲς ἀπλὲς μορφές τῆς ὕλης εἶχαν ἤδη ὀνομασθῇ *ἀρχαί* καὶ *στοιχεῖα*, ὁ Ἀριστοτέλης, διερμηνεύοντας ὅλους τοὺς προγενεστέρους τοῦ ἐπιστήμονες, ἔδωσε τὸν ὅρισμό τοῦ *στοιχείου* ἢ τῆς *ἀρχῆς* ὡς ἐξῆς: *Ἐξ οὗ ἐστὶν ἅπαντα τὰ ὄντα καὶ ἐξ οὗ γίνεται πρῶτον καὶ εἰς ὃ φθείρεται τελευταῖον... τοῦτο στοιχεῖον καὶ ταύτην ἀρχὴν φασὶν εἶναι τῶν ὄντων*². στὴν ἀρχὴ ὁ κάθε ἐπιστήμων ὥριζε ὡς ἀπλὸ ὑλικὸ μόνο ἓνα καὶ γι' αὐτὸ τὸ ἔλεγε *ἀρχήν*. ὅταν ἄρχισαν νὰ ὀρίζουν περισσότερα ἀπὸ τρία, τὰ ἔλεγαν *στοιχεῖα*³. καὶ *ἀρχή* βέβαια λεγόταν μὲ τὴ σημασία τοῦ ἀρχικοῦ ὑλικοῦ, *στοιχεῖα* δὲ λέγονταν ὡς οἰκοδομικοὶ λίθοι ἢ πλίνθοι ποὺ δομοῦν τὴν ἅπασα ὕλη. γλωσσικῶς *στοιχεῖα* στὴν ἀρχὴ λέγονταν ἐκεῖνα ποὺ *στοιχοῦσιν* ἥτοι τοποθετοῦνται στὴ σειρά, σὲ κάποια σειρά καὶ τάξι, γιὰ ν' ἀποτελέσουν κάτι, δηλαδὴ οἱ λίθοι καὶ οἱ πλίνθοι τοῦ τοίχου καὶ τῆς οἰκοδομῆς. δεύτερα ὀνομάστηκαν *στοιχεῖα* μεταφορικῶς τὰ γράμματα τοῦ ἀλφαβήτου, ποὺ τοποθετοῦνται στὴ σειρά σὰν πλίνθοι, γιὰ ν' ἀποτελέσουν τὶς λέξεις καὶ τὸ γραπτὸ λόγος. καὶ τρίτη φορὰ πάλι μεταφορικῶς ὀνομάστηκαν *στοιχεῖα* οἱ ἀπλὲς καὶ μὴ ἀναλυόμενες περαιτέρω μορφές τῆς ὕλης, ὅταν ὥρίζονταν ὡς τέτοιες περισσότερες ἀπὸ τρεῖς.

Πρῶτος ὁ Μιλήσιος Θαλῆς (625-546 π.Χ.), ὁ ὁποῖος προέβλεψε καὶ τὴν ἔκλειψι τοῦ ἡλίου⁴ ποὺ συνέβη τὸ 585 π.Χ., εἶπε ὅτι *ἀρχή*, ἀπὸ τὴν ὁποία γίνονται ὅλες οἱ σύνθετες μορφές τῆς ὕλης, εἶναι τὸ *ὔδωρ*⁵. δεύτερος ὁ Φερεκύδης ὁ Σύριος (600-536 π.Χ.) εἶπε ὅτι ἡ *ἀρχή* εἶναι ἡ *γῆ*, δηλαδὴ τὸ χῶμα⁶. τρίτος ὁ Ἀναξιμένης ὁ Μιλήσιος (585-525 π.Χ.) ὑποστήριξε ὅτι ἡ *ἀρχή* εἶναι ὁ *ἀήρ*. μαζί του συμφώνησε ἀργότερα κι ὁ Ἀπολλωνιάτης Διογένης (Ε' π.Χ. αἰ.)⁷. τέταρτοι οἱ Ἴππασος Μεταποντῖνος (F' π.Χ. αἰ.) καὶ Ἡράκλειτος Ἐφέσιος (540-480 π.Χ.) ὑποστήριξαν ὅτι ἡ *ἀρχή* εἶναι τὸ *πῦρ*⁸. μετὰ ἀπ' αὐτοὺς ἄρχισαν οἱ ἀνὰ δύο *ἀρχάς* συνδυασμοί. *γῆ* καὶ *ὔδωρ* εἶναι αἱ *ἀρχαί* κατὰ τὸν Κολοφώνιο Ξενοφάνη (F' π.Χ. αἰ.)⁹, *πῦρ* καὶ *ὔδωρ* κατὰ τὸ Πηγῖνο Ἴππων (F' π.Χ. αἰ.)¹⁰, *πῦρ* καὶ *γῆ* κατὰ τὸν Ἐλεάτη Παρμενίδη (530-460

π.Χ.)¹¹, *πῦρ καὶ ἀήρ* κατὰ τὸν Οἰνοπίωνα τὸ Χῖο (F'-E' π.Χ. αἰ.)¹². ἔπειτα ὁ Δημόκριτος ὁ Ἀβδηρίτης (460-370 π.Χ.) ὥρισε ὡς *ἀρχάς* τρεῖς, *γῆν ὕδωρ πῦρ*¹³. ἀπὸ τὸ Δημόκριτο αἱ *ἀρχαί* αὐτὲς χαρακτηρίστηκαν ὡς *ἄτομοι ἀρχαί*¹⁴, δηλαδή ποὺ δὲν *τέμνονται* μὲ κανέναν τρόπο, δὲν ἀναλύονται περαιτέρω, δὲν «διασπῶνται» ὅπως θὰ λέγαμε σήμερα. παραπλήσιος εἶναι κι ὁ χαρακτηρισμὸς τοῦ Διοδώρου τοῦ Ἰασέως (Γ' π.Χ. αἰ.) *ἀμερῇ καὶ ἐλάχιστα σώματα*¹⁵. αὐτοὶ δηλαδή προχώρησαν καὶ στὴν ἐννοια τοῦ *ἀτόμου*. ὁ Ἀκραγαντῖνος Ἐμπεδοκλῆς (492-472 π.Χ.) ὥρισε ὡς *ἀρχάς* καὶ τὶς τέσσερες ποὺ εἶχαν ὀρίσει οἱ προηγούμενοί του, *γῆν ὕδωρ ἀέρα πῦρ*, καὶ πρῶτος αὐτὸς τὶς ὠνόμασε *στοιχεῖα*, ἐπειδὴ ἦταν πλέον πολλές καὶ ὑποτέθηκε ὅτι συνδυάζονται καὶ λειτουργοῦν σὰν πλίνθοι στὴν οἰκοδομὴ ἢ σὰ γράμματα στὸ γραπτὸ κείμενο· (καὶ πράγματι τὰ ἄτομα καὶ τὰ μόρια τῆς ὕλης, ὅπως διαπιστώνεται σήμερα, συνδυάζονται πρῶτα σὲ κυβικοὺς ἐξαγωνικοὺς ὀκταγωνικοὺς κλπ. κρυστάλλους, σὰν σὲ πλίνθους, καὶ ἔτσι δομοῦν τὴ μᾶζα τῶν στοιχείων καὶ τῶν ἐνώσεων)· εἶπε δὲ ἐπὶ πλέον καὶ ὅτι τὴν ἐνωση καὶ τὴ λύσι τῶν στοιχείων τὶς ῥυθμίζουν δυὸ δυνάμεις διάχυτες στὸ σύμπαν, ἡ *φιλότης* (= ἔρωτας) καὶ τὸ *νεῖκος* (= ἐριστικότητα), δηλαδή ἡ ἔλξι καὶ ἡ ἄπωσι¹⁶, ἢ σὰ νὰ λέμε ἡ παγκόσμια ἔλξι καὶ ἡ φυγόκεντρη δύναμις. ἡ ἔμμετρη διατύπωσι τῆς θεωρίας αὐτῆς ἀπὸ τὸν Ἐμπεδοκλῆ ἔχει στὸ καίριο σημεῖο τῆς ὡς ἐξῆς·

*Πῦρ καὶ ὕδωρ καὶ γαῖα καὶ ἡέρος ἄπλετον ὕψος,
νεῖκος τ' οὐλόμενον δίχα τῶν, ἀτάλαντον ἀπάντη,
καὶ φιλότης ἐν τοῖσιν, ἴση μῆκός τε πλάτος τε*¹⁷.

πρέπει δὲ νὰ κατανοοῦμε ὅτι ὅλοι ὅσοι ὥρισαν ὡς *ἀρχὴν* ἢ *στοιχεῖον* τὸ *πῦρ*, ἐννοοῦν σὰν τέτοιο κυρίως τὴ μᾶζα τοῦ ἡλίου καὶ τῶν ἀστέρων. ὁ Ἀριστοτέλης κατὰ τὸ Γαληνὸ δέχτηκε τὰ τέσσερα *στοιχεῖα* τοῦ Ἐμπεδοκλέους προσθέτοντας καὶ πέμπτο τὸ *κυκλοφορικὸν σῶμα*¹⁸, ἀλλ' ἡ θεωρία του αὐτὴ δὲν εὐδοκίμησε. ἐννοεῖται δὲ ὅτι οἱ παραπάνω ὥριζαν αὐτὰ τὰ τέσσερα, ἐπειδὴ τὰ ἔβλεπαν στὸ σύμπαν ὡς τὰ ποσοτικῶς ἐπικρατέστερα (γῆ, θάλασσα, ἀτμόσφαιρα, ἥλιος).

Ἡ θεωρία τοῦ Ἐμπεδοκλέους ἐπικράτησε κι ἔμεινε στὴν ἐπιστήμη μέχρι τὸ 1661, ὅταν προσδιωρίστηκε ἡ ἐννοια τῶν στοιχείων ὅπως νοεῖται σήμερα, καὶ ἄρχισαν νὰ ὑποδεικνύωνται τὰ πραγματικὰ στοιχεῖα τῆς ὕλης τοῦ σύμπαντος, ποὺ σήμερα πλέον εἶναι γνωστὸ ὅτι εἶναι 90·76 στερεά, 3 ὑγρά (βρόμιο φράνκιο καὶ ὑδράργυρος), καὶ 11 ἀέρια· ἢ κατ' ἄλλη φυσικὴ διάκρισι 69 μέταλλα, 5 μεταλλοειδῆ, καὶ 16 ἀμέταλλα. κανένα ἀπὸ τὰ τέσσερα *στοιχεῖα* τῶν ἀρχαίων δὲν εἶναι πράγματι στοιχεῖο· κι ἐνῶ γνώριζαν πολὺ καλὰ 14 πραγματικὰ στοιχεῖα, γιὰ κανένα δὲν ἀντιλήφθηκαν ὅτι εἶναι στοιχεῖο. ἀπὸ τὴν ἐπιστήμη τους ἔ-

μειναν σήμερα μόνον ἡ ἔννοια τῶν *στοιχείων*, πού χρησιμοποιεῖται καὶ στὴν Καινὴ Διαθήκη¹⁹, καὶ ἡ ἔννοια τοῦ ἀτόμου.

Ἀπὸ τὰ πραγματικά στοιχεῖα οἱ ἀρχαῖοι γνώριζαν δυὸ ἀμέταλλα, ἄνθρακα (C) καὶ θεῖο (S), δυὸ μεταλλοειδῆ, ἀρσενικὸ (As) καὶ πυρίτιο (Si), καὶ δέκα μέταλλα, κατὰ χρονικὴ σειρὰ ἀνακαλύψεως τῶν χρυσό (Au), ἄργυρο (Ag), χαλκὸ (Cu), μόλυβδο (Pb), κασσίτερο (Sn), ψευδάργυρο (Zn), σίδηρο (Fe), ὑδράργυρο (Hg), νικέλιο (Ni) καὶ ἀντιμόνιο (Sb). (τὸ ἀντιμόνιο εἶναι μεταλλοειδές, ἀλλὰ τὸ θεωροῦσαν μέταλλο). τὰ 7 πρῶτα μέταλλα τὰ γνώριζαν ἀπὸ ἀμνημόνευτα προϊστορικὰ χρόνια καὶ τ' ἄλλα τρία ἀπὸ τὰ ἱστορικὰ χρόνια. μερικὰ ἀπὸ τὰ γνωστά τους στοιχεῖα ἴσως δὲν τὰ γνώριζαν στὴν καθαρὴ τους μορφή, χωρὶς ὀξειδία καὶ προσμίξεις, ἀλλὰ μόνο ἀναπάλλακτα ἀπὸ διάφορες ἐνώσεις τῶν· συλλάμβαναν ὅμως θεωρητικῶς καὶ αὐτῶν τὴν καθαρὴ ὕλη, γνώριζαν τὶς κύριες ιδιότητές τῶν ὡς καθαρῶν, καὶ τὰ ὀνόμαζαν κιόλας. μήπως καὶ σήμερα ἐπέτυχε κανεὶς ποτὲ ἀπολύτως καθαρὸ σίδηρο; αὐτὸ ὅμως δὲν σημαίνει καθόλου ὅτι δὲν γνωρίζουμε τὸ σίδηρο ὡς μέταλλο καὶ ὡς στοιχεῖο. οἱ τρεῖς ἀρχαιότερες πηγές τῆς ἀναφορᾶς τῶν στοιχείων αὐτῶν εἶναι ἡ Παλαιὰ Διαθήκη, οἱ ἀχαικὲς πινακίδες, καὶ τὰ Ὀμηρικὰ ἔπη.

Ὁ *ἄνθραξ* (C) ὡς κοινὸ κάρβουνο εἶναι βέβαια γνωστὸς στὸν ἄνθρωπο ἀπὸ τὰ βαθιὰ προϊστορικὰ χρόνια, ἀπὸ τότε πού ἄναβε ἢ ἐβλεπε φωτιά. στὸν Ὅμηρο καὶ στὸν ὀμηρικὸ Ὕμνον εἰς Ἑρμῆν ἀναφέρεται ἡ *ἀνθρακιά*²⁰. στοὺς Ἀριστοφάνη, Θουκυδίδη, Ἀριστοτέλη²¹, καὶ ἄλλους πολλοὺς ὁ *ἄνθραξ*, δηλαδὴ ὁ ξυλάνθρακας. ὁ δὲ Θεόφραστος ἀναφέρει καὶ τὸν *ὀρυττόμενον ἄνθρακα*, δηλαδὴ τὸ γαιάνθρακα, πού ἐξωρυσσόταν στὸ Παγγαῖο τῆς Μακεδονίας, στὴν Ἡλεία τῆς Πελοποννήσου, καὶ στὴ Γαλλία²². γνώριζαν δὲ οἱ ἀρχαῖοι τοῦλάχιστο ἀπὸ τὰ χρόνια τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου καὶ τὸν πολύτιμο λίθο *ἀδάμαντα*²³, πού εἶναι καθαρὸς ἄνθρακας, ἀκριβῶς τὸ στοιχεῖο πού λέγεται ἔτσι.

Τὸ *θεῖον* (S) ἤτοι θειάφι εἶναι γνωστὸ καὶ ἡ χρῆσι του εὐρύτατη, ἰδίως ὡς ἀπολυμαντικῶν, ἥδη ἀπὸ τὰ χρόνια τοῦ Ἀβραάμ²⁴ καὶ τοῦ Ὀμήρου²⁵. οἱ ἀρχαῖοι χρησιμοποιοῦσαν γλωσσικῶς τὸ ὄνομα τοῦ *θείου* καὶ γιὰ τὴν παραγωγὴ τῆς μιᾶς ἀπὸ τὶς τέσσερες ὀνομασίες τοῦ κιτρίνου χρώματος, τὸ ὁποῖο ἔλεγαν *θειῶδες* καὶ *θειόχρουν*²⁶, *ὕακίνθινον*²⁷, *ὠχρόν*²⁸, καὶ *χλωρόν*²⁹. (τὸ *χλωρόν* ἥδη ἀπὸ τὸν Ὅμηρο σήμαινε καὶ τὸ πράσινο³⁰, στὸ ὁποῖο ἐν τέλει καὶ κάθισε). τὸ *κίτριον* ἢ *κίτρον* ἦρθε μαζὶ μὲ τ' ἄλλα κακῶς λεγόμενα σήμερα «ἐσπεριδοειδῆ» (κίτρο, λεμόνι, πορτοκάλι, μανταρίνι, νεράντζι, περγαμόντο) ἐπὶ Μ. Ἀλεξάνδρου ἀπὸ τὴν Ἰνδία³¹. καὶ ἥδη τὸ Β' μ.Χ. αἰῶνα ἐμφανίζονται ὡς ὀνόματα τοῦ ἐν λόγῳ χρώματος τὰ *κιτριοειδῆς*³² καὶ *κίτρινος*³³.

Τὸ *ἀρσενικόν* (As), πού ἦταν γνωστὸ ἀπὸ τὰ προκλασσικὰ τοῦλά-

χιστο χρόνια στην κατάσταση τοῦ θείουχου ἀρσενικοῦ, λεγόταν *σανδαράκης* ἢ *σανδαράκη* ἢ *σανδαράχη*, ὅταν ἦταν κόκκινο μὲ ἀπόκλισι πρὸς τὸ πορτοκαλί, καὶ *ἀρσενικόν* ἢ *ἀρρενικόν*, ὅταν ἦταν κίτρινο. ἢ *σανδαράκη* ἦταν γνωστὴ πιδὸ παλιά· τὴν ἀναφέρουν οἱ Ἱπποκράτης, Ἡρόδοτος, Ἀριστοτέλης, Θεόφραστος, Στράβων, Διοσκουρίδης, Ἀλκίφρων, καὶ ἄλλοι. τὸ *ἀρσενικόν* ἐμφανίζεται κατὰ τὰ χρόνια τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου· τὸ ἀναφέρουν οἱ Θεόφραστος, Στράβων, Διοσκουρίδης, Ψευδαριστοτέλης, καὶ ἄλλοι³⁴. ὁ Ἡρόδοτος ἀναφέρει χρῶμα *σανδαράκινον*, πρᾶγμα ποὺ δείχνει ὅτι ἡ σχετικὴ ὕλη ἦταν γνωστὴ στὸ λαὸ πολὺ πρὶν ἀπ' αὐτόν. ὁ Ἱπποκράτης ἀναφέρει τὴ *σανδαράκη* ὡς συστατικὸ θεραπευτικῶν φαρμάκων, ὁ Ἀριστοτέλης τὴ γνωρίζει ὡς ἰσχυρὸ δηλητήριον, ὁ Θεόφραστος ἔχει ἐπίγνωσι ὅτι *σανδαράκη* καὶ *ἀρσενικόν* εἶναι παραλλαγές τοῦ ἴδιου ὑλικοῦ, ὁ Στράβων ἀναφέρει ὀρυχεῖα καὶ τῶν δύο στὸν Πόντο καὶ τὴν Καρμανία καὶ ὑπογραμμίζει ὅτι οἱ ἐργάτες ποὺ δουλεύουν σ' αὐτὰ ζοῦν σὲ συνθήκες ἐξαιρετικὰ ἀνθυγιεινές καὶ δηλητηριάζονται καὶ πεθαίνουν πολὺ γρήγορα, κι ὁ Διοσκουρίδης, ἐκτὸς τοῦ ὅτι τ' ἀναφέρει ὡς συστατικὰ φαρμακευτικῶν σκευασμάτων, τονίζει ὅτι καὶ τὰ δύο ἀνορύσσονται στὰ ἴδια ὀρυχεῖα.

Τὸ *πυρίτιον* (Si), ποὺ ἀποτελεῖ μὲν περισσότερο ἀπὸ τὸ ἓνα τέταρτο τοῦ στερεοῦ φλοιοῦ τῆς γῆς, ἀπομονώθηκε δὲ ὡς καθαρὸ στοιχεῖο τὸ 1823, ὡς διοξειδίου τοῦ πυριτίου εἶναι ἀπὸ τὰ πρῶτα σκληρὰ ὑλικά ποὺ γνώρισε καὶ χρησιμοποίησε ὁ ἄνθρωπος κατὰ τὴν προϊστορικὴ ἐποχὴ. πρόκειται γιὰ τὸν καφεόχρωμο σκληρότατο λίθο, τὸν πυριτόλιθο, μὲ τὸν κογχώδη θραυσμὸ ποὺ δίνει πολὺ κοφτερές κόψεις καὶ σουβλερές αἰχμές, ἀπὸ τὸν ὁποῖο πυριτόλιθο οἱ προϊστορικοὶ ἄνθρωποι, μερικὲς φορὲς δὲ καὶ οἱ ἱστορικοί³⁵, κατασκεύαζαν λίθινα ἐργαλεῖα καὶ ὅπλα, ἰδίως κοπτικά καὶ διατρητικά. ὅταν μάλιστα ἀνακάλυψαν καὶ τὸ χάλυβα, σὲ χρόνια ἐπίσης προϊστορικὰ ἢ πρῶιμα ἱστορικὰ, μὲ κροῦσι χάλυβος καὶ πυριτολίθου ἄναβαν καὶ φωτιά· κι αὐτὸ διήρκεσε μέχρι καὶ τὰ χρόνια τῶν πάππων μας, τοὺς ὁποίους πολλοὶ θυμούμαστε ν' ἀνάβουν φωτιά μὲ τὸ *τσακμάκι* καὶ τὴν *τσακμακόπετρα* (πεταλοειδὴς ἡμιδακτύλιος χάλυβος καὶ πυριτόλιθος)· γι' αὐτὸ κι ὁ λίθος αὐτὸς ὠνομάστηκε ἤδη ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα *πυρίτης λίθος*³⁶, σήμερα δὲ ὀνομάζεται *πυριτόλιθος*. θυμούμαστε ἐπίσης πολλοὶ ὅτι στὰ παιδικὰ μας χρόνια τὰ δόντια τῆς τουκάνης (= ἄλωνιστικοῦ ὀδοντοφόρου ἑλκθήθρου συρομένου πάνω στὰ στάχυα ἀπὸ ἄλογα ἢ ἄλλα ζῶα), μὲ τὴν ὁποία ἄλωνίζαμε τὰ σιτηρά μας, ἦταν ἀπὸ κοφτεροὺς πυριτολίθους στερεωμένους στὴν ἀπὸ κάτω ἐπιφάνειά της τὴν τριβικὴ. φυλάγω ἀκόμη 10 τέτοια δόντια πυριτολίθου γιὰ ἐνθύμιον.

Αὐτὰ γιὰ τὰ γνωστὰ στοὺς ἀρχαίους ἀμέταλλα καὶ μεταλλοειδῆ στοιχεῖα. ὅσο γιὰ τὰ μέταλλα, γιὰ τὶς μαρτυρίες τῶν στὰ κείμενα καὶ

για τὰ ὀνόματα μὲ τὰ ὁποῖα μαρτυροῦνται, γιὰ τὶς χῶρες προελεύσεώς των καὶ τὰ μεταλλεύματά τους, γιὰ τὸν τρόπο καμινεύσεως καὶ χυτεύσεώς των, γιὰ τὶς ἐξεργασίες πὺ μποροῦσαν ν' ἀσκήσουν πάνω σ' αὐτὰ οἱ ἀρχαῖοι καὶ γιὰ τὶς θεωρητικὲς γνώσεις πὺ εἶχαν γι' αὐτά, γιὰ τὶς κατασκευὲς πὺ κατάρθωναν νὰ τεχνουργήσουν ἀπ' αὐτά, καὶ γιὰ τ' ἀνασκαφικὰ εὐρήματα μεταλλικῶν κατασκευῶν πὺ ἔφτασαν μέχρι ἐμᾶς, τὸ κεφάλαιο εἶναι μεγάλο. ἔδῳ θ' ἀρκεστῶ στὸ ὅτι οἱ ἀρχαῖοι γνώριζαν τὰ δέκα μέταλλα πὺ γνώριζαν, τὰ ὁποῖα καὶ κατωνόμασα στὴν ἀρχή. τὰ μέταλλα, μπορῶ νὰ πῶ, ἦταν τὰ δεύτερα μετὰ τὰ γράμματα πὺ ἐπηρέασαν τὴν τεχνικὴ πρόοδο τῶν ἀνθρώπων· τόσο πὺ ὁ Ἡσίοδος καὶ πολλοὶ σημερινοὶ χαρακτηρίζουν τὶς διαδοχικὲς προϊστορικὲς περιόδους τῆς ζωῆς τῆς ἀνθρωπότητος μὲ τὰ μέταλλα. ὁ μὲν Ἡσίοδος διακρίνει πέντε ἐποχές, *χρυσοῦ*, *ἀργύρου*, *χαλκοῦ*, *ἡρώων* (= ὀρειχάλκου), καὶ *σιδήρου*³⁷, οἱ δὲ σημερινοὶ μετὰ τὴν παλαιολιθικὴ καὶ τὴ νεολιθικὴ ἐποχή, πὺ ὀνομάζουν, διακρίνουν καὶ ἐποχές χαλκοῦ, ὀρειχάλκου, καὶ σιδήρου.

Ὁ *χρυσός* (Au) μαρτυρεῖται στὴ Γένεσι καὶ στὸ μωσαϊκὸ Νόμο, στὶς ἀχαιικὲς πινακίδες μὲ τὴν προαλφαβητικὴ γραφή, καὶ στὰ δύο Ἑπὶ τοῦ Ὀμήρου³⁸. τὸ ἀχαιικὸ παράγωγο *χρυσουργός* (*κυρυ-σο-φε-κο*) καὶ τὰ ὁμηρικὰ *χρυσοχόος*, *χρύσεος* - *χρύσειος*, *χρυσάορος*, *χρυσοπήληξ*, *χρυσόζυγος*, *χρυσήνιος*, *χρυσηλάκατος*, *χρυσόρραπις*, *χρυσόθρονος* *χρυσάμπυξ*, *χρυσοστέφανος*, *χρυσόπτερος*, *χρυσοπλόκαμος*, *Χρύσης*, *Χρυσήϊς*, *Χρυσόθεμις* μᾶς δίνουν μιὰ πρώτη ἰδέα γιὰ τὴν ἀρχαιότατη καὶ εὐρύτατη χρῆσι τοῦ χρυσοῦ καὶ γιὰ τὶς κατασκευὲς ἀπ' αὐτὸ τὸ μέταλλο. τὰ ἴδια ἐπιβεβαιώνουν τόσο τ' ἀνάλογα βιβλικὰ παράγωγα ὅσο καὶ τ' ἀνασκαφικὰ εὐρήματα ἀπὸ χρυσό.

Ὁ *ἀργυρός* (Ag) μαρτυρεῖται κι αὐτὸς στὴ Γένεσι καὶ στὸ μωσαϊκὸ Νόμο, στὶς ἀχαιικὲς πινακίδες τῆς Πύλου, καὶ στὰ δύο Ὀμηρικὰ Ἑπὶ³⁹. τὰ ὁμηρικὰ παράγωγα *ἀργύρεος*, *ἀργύφειος*, *ἀργυφός*, *ἀργυρόηλος*, *ἀργυρότοξος*, *ἀργυρόπεζα*, *ἀργυροδίνης*, *ἀργυφέη* μᾶς ἐμφανίζουν πάλι τὴ βαθειὰ ἀρχαιότητα χρήσεως καὶ τὶς κατασκευὲς τοῦ ἀργύρου.

Ὁ *χαλκός* (Cu) μαρτυρεῖται ἐπίσης στὸ μωσαϊκὸ Νόμο, στὶς ἀχαιικὲς πινακίδες τῆς Κνωσοῦ καὶ τῆς Πύλου, καὶ στὰ Ὀμηρικὰ Ἑπὶ⁴⁰. ἀπὸ τὰ ὁμηρικὰ παράγωγα *χάλκεος* - *χάλκειος* - *χαλκήιος*, *χαλκήρης*, *χαλκοβαφής*, *χαλκοβατής*, *χαλκεύς*, *χαλκεύω*, *χαλκεών*, *χαλκότυπος*, *χαλκοκορυστής*, *χαλκεοθώρηξ*, *χαλκοχίτων*, *χαλκοκνήμιδες*, *χαλκογλῶχιν*, *χαλκόπους*, *χαλκοπάρης*, *χαλκεόφωνος*, *Χάλκων*, *Χαλκωδοντιάδης* φαίνεται σαφῶς ὅτι ὁ χαλκός ἦταν γιὰ τὴν προϊστορικὴ ἐποχὴ τοῦ ὅτι εἶναι σήμερὰ ὁ χάλυβας· λόγῳ καὶ τῆς μεγάλης ποσότητός του καὶ τῆς ὑπέροχης, πρὶν ἀπὸ τὴν ἐμφάνισι τοῦ σιδήρου, σκληρότητός του ἔναντι ὅλων τῶν ἄλλων γνωστῶν τότε μετάλλων ἦταν τὸ κύ-

ριο μέταλλο τῶν μεταλλικῶν κατασκευῶν. πολλές φορές δὲ στίς τρεῖς προειρημένες πηγές μαρτυριῶν κάτω ἀπὸ τ' ὄνομα καὶ τὰ παράγωγα τοῦ ὀνόματος τοῦ χαλκοῦ ἐννοοῦνται τὰ δύο κράματά του *κρατέρωμα* καὶ *ὀρείχαλκος*⁴¹ μὲ κασσίτερο καὶ ψευδάργυρο ἀντιστοίχως.

Ὁ *μόλιβδος* ἢ *μόλιβος* ἢ *μόλυβδος* (Pb) ἀναφέρεται ἐπίσης καὶ στίς τρεῖς ἀρχαιότατες πηγές⁴². ἀρχαιότερη φαίνεται ἡ γραφή *μόλιβδος* - *μόλιβος*, ποὺ εἶναι ἔναντι τῆς *μόλυβος* καὶ δυσκολώτερη γραφή (*lectio difficilior*)· ἡ γραφή *μόλυβδος* φαίνεται νεώτερη καὶ διαλεκτική.

Ὁ *κασσίτερος* (Sn) μαρτυρεῖται στὸ μωσαϊκὸ Νόμο καὶ στὴν Ἰλιάδα τοῦ Ὁμήρου⁴³, ἐνῶ δὲν ἀνευρέθηκε μέχρι σήμερα στίς ἀχαικὲς πινακίδες. τὸ ὄνομά του, ποὺ εἶναι ἐπίθετο συγκριτικοῦ βαθμοῦ, δείχνει τὴν προϋπαρξὶ τοῦ μόλυβδου· διότι σημαίνει λαμπρότερος (μόλυβδος). καὶ στὴ λατινικὴ ἄλλωστε ὁ μὲν μόλυβδος λέγεται *plumbum nigrum* (μόλυβδος μαριδερός) ὁ δὲ κασσίτερος *plumbum candidum* (μόλυβδος ἀστραφτερός). χρησιμοποιοῦταν καὶ γιὰ κατασκευές, ἰδίως περικνημίδες καὶ διακοσμήσεις, καὶ γιὰ ἐπικασσιτέρωσι τῶν χαλκίνων σκευῶν (γάνωμα), ἀλλὰ καὶ ὡς συνθετικὸ τοῦ κράματος χαλκοῦ καὶ κασσιτέρου, δηλαδὴ τοῦ *κρατέρωματος*, τοῦ κουδουνιστοῦ μπρούντζου. αὐτοῦ τοῦ στιλπνοῦ καὶ κουδουνιστοῦ μπρούντζου περισφύζεται στὴν Ἀποκάλυψι⁴⁴ κι ἓνα ἄλλο ἀρχαιότατο ἢ ἴσως καὶ διαλεκτικὸ ὄνομα, τὸ *χαλκολίβανος*· τὸ δεῦτερο συνθετικὸ τοῦ *λίβανος* (= σταγὸνα, δάκρυ), ἀπὸ τὸ ῥῆμα *λείβω* (= στάζω) ποὺ θυμίζει καὶ τὴν ἄλλη λατινικὴ ὀνομασία τοῦ κασσιτέρου *stagnum* ἢ *stannum* (Sn), ὀφείλεται, νομίζω, στὸ ὅτι ὁ κασσίτερος, ὡς ἰδιαίτερος εὐτηκτο μέταλλο, κυριολεκτικὰ *στάζει* σὰ σταγόνες κερικοῦ ἀκόμη καὶ στὴν ἐπικασσιτερωμένη χύτρα μαγειρέματος, ὅταν ἡ φωτιά παραδυναμώσῃ. κι ὁ ἀρωματικὸς ἄλλωστε *λίβανος*, τὸ λιβάνι, λέγεται, νομίζω, ἔτσι, ἐπειδὴ εἶναι ὁπὸς τοῦ σχετικοῦ φυτοῦ ποὺ στάζει ἀπὸ τὴ χάραξί του σὰ δάκρυ καὶ πῆζει ἔπειτα ὅπως κάθε ὁπὸς καὶ κάθε γάλα φυτοῦ. στὸ δὲ χωριό μου, τὴν Τερπνὴ Σερρῶν, λέμε τὴ ῥακὴ *λιβάδα*, ἐπειδὴ εἶναι προϊὼν ἀποστάξεως τῶν τσίπουρων τῶν σταφυλιῶν μετὰ τὸ τράβηγμα τοῦ κρασιοῦ.

Ὁ *ψευδάργυρος* (Zn) στίς μὲν ἀχαικὲς πινακίδες καὶ στὸν Ὅμηρο⁴⁵ λέγεται *κύανος*, ἐπειδὴ ἔναντι τῶν ὁμοιοχρῶμων μετάλλων ἀργύρου καὶ κασσιτέρου ἐμφανίζει μικρὴ ἀπόκλισι πρὸς τὸ *κυανοῦν* χρῶμα, τὸ γαλάζιο (στὴν ἀκρίβεια τὸ *κυανοῦς* εἶναι παράγωγο τοῦ *κύανος*, ὅπως τὰ *χρυσοῦς* *ἀργυροῦς* *χαλκοῦς* *μαλυβοῦς* *σιδηροῦς* εἶναι ἀντιστοίχως παράγωγα τῶν *χρυσὸς* *ἄργυρος* *χαλκὸς* *μόλυβδος* *σίδηρος*), κι ἐπειδὴ, τὸ πιθανώτερο, ὅλα τὰ μεταλλεύματα τοῦ ψευδαργύρου εἶναι γαλάζια· στὸ δὲ Στράβωνα⁴⁶ γιὰ πρώτη φορὰ λέγεται *ψευδάργυρος* καὶ προσδιορίζεται ὡς ἓνα ἀπὸ τὰ συνθετικὰ τοῦ *ὀρειχάλκου*, τοῦ μὴ κουδουνιστοῦ μπρούντζου τῶν ἀγαλμάτων καὶ τῶν σωληνώσεων τῶν

σαλπίγγων, μαζί με τὸ χαλκό. μαρτυρεῖται δὲ ὁ *κύανος* ἢ *ψευδάργυρος* καὶ σιωπηρῶς ἄλλ' ἀναντιρρήτως σὲ ὅσα προϊστορικά ὀρειχάλκινα ἀνασκαφικά εὐρήματα εἶναι κράματα αὐτοῦ καὶ τοῦ χαλκοῦ. τὸ IF' αἰῶνα ὁ Παράκελσος, πὺν νόμισε ὅτι ἀνακάλυψε τὸν ψευδάργυρο αὐτός, τὸν ὠνόμασε *zinkum* (*τσίνγκον*). τὸ μέταλλο αὐτὸ ὁ *κύανος* δὲν πρέπει νὰ συγχέεται μὲ τὸν πολύτιμο λίθο πὺν λεγόταν ἀπὸ τὸ χρῶμα τοῦ *κύανος* (*lapis lazuli*) κατὰ τὰ ἑλληνιστικά χρόνια⁴⁷.

Ἐνῶ τὰ ἐξ προηγούμενα προϊστορικά μέταλλα εἶναι τῆς βαθειᾶς προϊστορίας, τῆς ὀψιμης προϊστορίας φαίνεται ὅπωςδῆποτε νὰ εἶναι ὁ *σίδηρος* (Fe), πρᾶγμα πὺν τὸ λέει κι ὁ Ἡσίοδος⁴⁸. ὁ σίδηρος ἀπουσιάζει ἀπὸ τὶς ἀχαιικὲς πινακίδες, μαρτυρεῖται δὲ στὸ μωσαϊκὸ Νόμο καὶ στὰ Ὀμηρικά Ἔπη⁴⁹. πάντως τὸ ὁμηρικὸ ἐπίθετο *σιδήρεος* - *σιδήρειος* δείχνει ὅτι ἡ χρῆσι τοῦ μετάλλου αὐτοῦ στὴν Ἑλλάδα εἶναι ἀρχαιότερη τῶν Ὀμηρικῶν Ἑπῶν.

Ὁ *χυτὸς ἄργυρος* ἢ *ὕδράργυρος* (Hg) ἀνακαλύφθηκε στὴν Ἔφεσο ἀπὸ τὸν Ἀθηναῖο Καλλία τὸ 404 π.Χ.. καθὼς ὁ Καλλίας ἱχνηλατοῦσε τὸ χρυσὸ στὸ μετάλλευμα *κιννάβαρι*, ἥτοι θειοῦχο ὕδράργυρο (HgS), ἔπεςε στὸ νέο αὐτὸ ὑγρὸ μέταλλο, τὸ ὁποῖο καὶ ὠνόμασε *χυτὸν ἄργυρον*, δηλαδὴ ρευστόν, ὑγρόν· ἔτσι τὸν λέει κι ὁ Θεόφραστος⁵⁰. ἀργότερα ὠνομάστηκε καὶ *ὕδράργυρος*· ἔτσι τὸν λέν οἱ Ἑρῶν Ἀλεξανδρεῦς (Β' π.Χ. αἰ.), Πλίνιος, Διοσκουρίδης, Γαληνός⁵¹, καὶ ἄλλοι.

Ὁ *ἀνίωτος σίδηρος*, δηλαδὴ ἀνοξειδωτος σίδηρος, ἢ ἀπὸ τὸ 1751 λεγόμενος *νικέλιον* (Ni) ἀναφέρεται γιὰ πρώτη φορὰ τὸν Δ' π.Χ. αἰῶνα ἀπὸ τὸν Ἀριστοτέλη, ὁ ὁποῖος παρατηρεῖ ὅτι εἶναι σαφῶς ἄλλο μέταλλο διάφορο τοῦ σιδήρου καὶ τοῦ ἀργύρου, ὅτι εἶναι ἀνοξειδωτο, ὅτι μοιάζει μὲ τὸν ἄργυρο, ὅτι εἶναι λιγοστός, ὅτι ἀνευρίσκεται αὐτοφυῆς σὲ μικρὰ ψήγματα στὴν ἄμμο τῆς κοίτης ποταμῶν καὶ λαμβάνεται μὲ πλύσι, κι ὅτι ἀπαντᾷται στὴν Ἀμισὸ τῆς Μ. Ἀσίας⁵². *νικέλιον* (*nickelium*) ὠνόμασε τὸ μέταλλο ὁ Σουηδὸς A. F. Cronstedt ἀπὸ τὸ μυθολογούμενο τότε στὴ Γερμανία δαιμόνιο τῶν ὀρυχείων Nickel. ὁ Cronstedt, ὅταν γνώρισε τὸ νικέλιο, νόμισε ὅτι τὸ ἀνακάλυψε αὐτός. βρέθηκαν ἀνασκαφικῶς ἀρχαῖα ἑλληνικὰ νικέλινα νομίσματα τοῦ Γ' π.Χ. αἰῶνος τῶν Μακεδόνων βασιλέων τῆς Βακτριανῆς (Ἀφγανιστάν), τοὺς ὁποῖους εἰκονίζουν καὶ ἀναγράφουν ἑλληνιστί.

Τὸ *στιμί* ἢ *στίμμι* ἢ *στίμμις* (θηλυκὸ) ἢ κατὰ λάθος *στιβί* ἢ καὶ *λάβρασον*, κατὰ δὲ τὸ μεσαῖωνα *ἀντιμόνιον* λεγόμενο, ἀναφέρεται, ὡς μεταλλικὸ ἄλας μόνον, ἤδη κατὰ τὸν Ζ' π.Χ. αἰῶνα ἀπὸ τοὺς προφητὲς Ἰερεμία καὶ Ἰεζεκιήλ κι ἀπὸ τὸ συγγραφέα τῶν Βασιλειῶν⁵³. ἀναφέρεται δὲ καὶ τὸ παράγωγο ῥῆμα *στιμίζομαι*. πρόκειται γιὰ τὸ τριθειοῦχο ἀντιμόνιο (Sb₂S₃) μὲ τὸ ὁποῖο οἱ γυναῖκες τῆς ἐποχῆς τῶν προειρημένων προφητῶν ἔβαφαν φρύδια βλεφαρίδες καὶ βλέφαρα· περιέχει

71,5% αντιμόνιο. στὸν ἑλληνικὸ κόσμον πρῶτοι τὸ ἀναφέρουν οἱ ποιηταὶ τοῦ Ε' καὶ Δ' π.Χ. αἰῶνος Ἰων καὶ Ἀντιφάνης⁵⁴, ἔπειτα δὲ οἱ Στράβων, Διοσκουρίδης, Πολυδεύκης, Γαληνός, Φώτιος, καὶ ἄλλοι⁵⁵. γύρω στὸ 1100 τὸ ἀναφέρει ὡς μέταλλο μὲ τ' ὄνομα *ἀντιμόνιον* πρῶτος ὁ Κωνσταντῖνος ὁ Ἀφρικανός⁵⁶. ὅπως ἀνέφερα, στὴν πραγματικότητα εἶναι μεταλλοειδές.

Τὰ παραπάνω 14 γνωστὰ στοὺς ἀρχαίους στοιχεῖα (ἀλλ' ὅχι ὡς στοιχεῖα) στὰ λατινικὰ κείμενα ἀνευρίσκονται μὲ τ' ἀκόλουθα ὀνόματα. ὁ ἄνθραξ *carbo* (*κάρβουνο*), τὸ θεῖον *sulfur* ἢ *sulphur*, τὸ ἀρσενικὸν *arsenicum*, τὸ πυρίτιον *silex* (*τσιλίκι*)· ὁ χρυσὸς *aurum*, ὁ ἄργυρος *argentum*, ὁ χαλκὸς *aes* καὶ μερικὲς φορὲς *cuprum* (= κύπριον, κυπρί), ὁ μόλυβδος *plumbum* ἢ καὶ *plumbum nigrum* (= μόλυβδος μαῦρος, σκοτεινός) (γιά ν' ἀντιδιασταλῇ πρὸς τὸν κασσίτερο), ὁ κασσίτερος *plumbum candidum* (= μόλυβδος ἀστραφτερός) ἢ καὶ *stannum*, ὁ ψευδάργυρος *argentum adulterinum* (= ἄργυρος μπάσταρδος), ὁ σίδηρος *ferrum*, ὁ ὑδράργυρος *argentum vivum* (= ἄργυρος ζωντανός, κινούμενος) ἢ καὶ *hydrargyrum*, τὸ ἀντιμόνιον *stibi* ἢ *stibium* ἢ ἐν τέλει καὶ *antimonium*. τὸ νικέλιον δὲν ἀναφέρεται ποτέ. εἶναι ἄξιο παρατηρήσεως ὅτι οἱ μὲν Ἕλληνες ὠνόμαζαν τὰ μέταλλα μὲ ὀνόματα ἀρσενικά οἱ δὲ Λατῖνοι μὲ οὐδέτερα. τέλος εἶναι εὐνόητο ὅτι τὰ σημερινὰ βραχυγραφικὰ χημικὰ σύμβολα τῶν στοιχείων C, S, As, Si, Au, Ag, Cu, Pb, Sn, Zn, Fe, Hg, Ni, Sb βγαίνουν ἀπὸ τὰ λατινικά τους ὀνόματα.

Σ Η Μ Ε Ι Ω Σ Ε Ι Σ

1. *Φιλόσοφοι*· οἱ φίλοι τῆς σοφίας (= ἐπιστήμης), οἱ ἐπιστήμονες (φυσικοί). λίγο πρὶν τὸ 400 π.Χ. στὴν Ἀθήνα οἱ ὅροι *φιλόσοφοι* καὶ *φιλοσοφία* πῆραν ἄλλη σημασία.

2. Ἀριστοτέλης, *Μετὰ τὰ φυσικά* 1,3 (983β).

3. Ἀριστοτέλης, *Μετὰ τὰ φυσικά* 1,3 (983β - 984α). Γαληνός, *Περὶ φιλοσόφου ἱστορίας*, 5 (Kühn 19,243-4· *Περὶ συστάσεως ἱατρικῆς*, 7 (Kühn 1,248). Διογένης Λαέρτιος, 1,27· 2,3· 8,76· 9,7. Κλήμης Ἀλ., *Προτρ.*, 5 ΒΕΠ 7,50.

4. Ἡρόδοτος 1,74,2.

5. Ἀριστοτέλης, Γαληνός, Διογένης Λ., Κλήμης Ἀλ., ἐνθ' ἄνωτ.

6. Γαληνός, ἐνθ' ἄνωτ.

7. Οἱ 4 ἐνθ' ἄνωτ.

8. Ἐνθ' ἄνωτ.

9. Γαληνός.

10. Γαληνός.

11. Κλήμης Ἀλ.

12. Γαληνός.

13. Γαληνός.

14. Γαληνός.

15. Γαληνός.
16. Οί 4 ἔνθ' ἄνωτ.
17. Ἐμπεδοκλῆς, Περὶ φύσεως, 2 ἀπόσπ. 17, στίχοι 18-20, H. Diels - N. Kranz, Die Fragmente der Vorsokratiker I, 316-7.
18. Γαληνός, ἔνθ' ἄνωτ.. Ἡράκλειτος, Ὀμηρικὰ προβλήματα 23,12 (Budé).
19. Β' Πε 3,10' 3,12.
20. Ὀμηρος, I 213. Ὑμν. Ἑρμ., 140' 238.
21. Ἀριστοφάνης, Ἀχ., 34' 332' 348' Νεφ., 97. Θουκυδίδης 4,100,4. Ἀριστοτέλης, Αἰσθήσ., 5 (444β).
22. Θεόφραστος, Λίθ., 16-17.
23. Θεόφραστος, Λίθ., 18-19. Plinius 37,55. Πausanias 8,18,6. Ψευδορφεύς, Περὶ λίθων, 192.
24. Γε 19,24' Δε 29,22' Ψα 10,6' Ἰβ 18,15' Ἡσ 30,33' 34,9' Ἰζ 38,22.
25. Ὀμηρος, Θ 135' Ξ 415' Π 228' μ 417' χ 481' 482' 493-4' ψ 50. Θουκυδίδης 4,100,4.
26. Ἀπ 9,17 (θειώδεις). Διοσκουρίδης, Ὑλ. ἱατρ. 5,101,1 (θειόχρους).
27. Ἐξ 25,5' 26,4' 28,27' Ἀρ 4,9' Ἀπ 9,17.
28. Εὐριπίδης, Βάκχ., 438. Ἀριστοφάνης, Νεφ., 1017.
29. Ὀμηρος, Η 479' Ρ 67' λ 43 (χλωρόν δέος)' Κ 376' Ο 4 (χλωρός ὑπαί δειούς). Ψα 67,14 (ἐν χλωρότητι χρυσίου). Ἀπ 6,8 (ἵππος χλωρός... ὄνομα αὐτῷ ὁ Θάνατος).
30. Ὀμηρος, π 47 (χλωράς ῥώπας). Ψευδησίδοος, Ἀσπίς, 231-2 (χλωρός ἀδάμας = ὠξειδωμένος πράσινος χαλκός). Μρ 6,39' Ἀπ 9,4 (χλωρός χόρτος - χλωρόν δένδρον).
31. Μετὰ τίς μακεδονικὲς κατακτήσεις ἐμφανίζονται οἱ μέχρι τότε ἄγνωστοι στὴν Ἑλλάδα καὶ στὸν παραμεσόγειο κόσμον καρποὶ κίτριον ἢ κίτρον, δωράκινον (= ῥωδάκινο), βερίκοκον, κεράσιον, βύσσινον, μέσπιλον (= μούσμουλο), κοκκύμηλον ἢ δαμάσκηνον, κορόμηλον, καθὼς καὶ ἄλλα ἐπίσης ἄγνωστα ὑλικά ὅπως ἀνίωτος σίδηρος (= νικέλιο), οἱ πολύτιμοι λίθοι ἀδάμας, σάπφιρος, βήρυλλος, τοπάζιον, ἄνθραξ (= σπινέλλιος), λιγύριον (= ζirkόνιο), ἀμέθυστος, ἀχάτης, ὄνυξ, χρυσόπρασος, χρυσόλιθος, ὁ μαργαρίτης (= μαργαριτάρι), τὸ σηρικόν (= μεταξωτὸ ὕφασμα), καὶ πολλὰ ἄλλα.
32. Γαληνός, Περὶ εὐπορίστων 2,2 (Kühn 14,392).
33. Ἡρώδιανός, Ἐπιμερισμοί, (Boissonade, σ. 179). γιὰ τὸ κίτριον ἢ κίτρον ἢ κίτρομηλον βλ. Διοσκουρίδην, Ὑλ. ἱατρ. 1,115,5' 3,104,1' Γαληνόν, Περὶ ἀπλ. φαρμ. 8,19 (Kühn 12,77) Δίωνα Κάσσιον 61,10,3' Ἀθήναιον 3,25-29 (83a- 85c).
34. Ἱπποκράτης, Γυν. 1,94,1' 1,100,1' (Littre 8,222' 224). Ἡρόδοτος 1,98,5. Ἀριστοτέλης, Ἴστ. ζώ. 8,24 (604β). Θεόφραστος, Λίθ., 40' 50. Στράβων 12,3,40 (562) 15,2,14 (726). Διοσκουρίδης, Ὑλ. ἱατρ. 5,104,1' 5,105,1. Ἀλκίφρων 4,6,4 (Θαῖς Θεττάλη). Ψευδαριστοτέλης, Προβλ. 38,2 (966β).
35. Ἰη 5,2-3' 24,31.
36. Πυρίτης λίθος' εἶδός ἐστι λίθου... Διοσκουρίδης, Ὑλ. ἱατρ. 5,125,1.
37. Ἡσίοδος, Ἔργ., 109-126 (χρυσοῦ)' 127-142 (ἀργύρου)' 143-155 (χαλκοῦ)' 156-173 (ἡρώων = ὀρειχάλκου)' 174-201 (σιδήρου).
38. Γε 13,2' 24,22' Ἀρ 7,62' 31,22. Ἀχαικὲς πινακίδες Κνωσοῦ ΚΝ Χ 1014 (κυ-ρυ-σο = χρυσός)' Πύλου ΠΥ Αη 207,11 (κυ-ρυ-σο-fo-κο = χρυσοεργός)' ΠΥ Τα 714,1 (κυ-ρυ-σο = χρυσός). Ὀμηρος, Ζ 48' Ι 365' δ 73.
39. Γε 13,2' 23,9' 23,16' 24,53' Ἐξ 27,11' Ἀρ 31,22. Ἀχαικὲς πινακίδες Πύλου ΠΥ Sa 287 (α-κυ-ρο δε-δε-με-νο = ἄργυρος δεδεμένος). Ὀμηρος, Β 857' Γ 331' Σ 475' δ 73.
40. Ἐξ 25,1' 26,11' Ἀρ 31,22. Ἀχαικὲς πινακίδες Κνωσοῦ ΚΝ So 894,2 (κα-κο-δε-τα = χαλκόδετα)' V 958,3a (κα-κε-υ = χαλκεύς)' Πύλου ΠΥ Sa 794 (κα-κο δε-δε-με-νο = χαλκός δεδεμένος). Ὀμηρος, Δ 540' Ζ 48' Ι 365' Σ 474' δ 72.

41. Στράβων 13,1,56 (610). Ἡσύχιος, λ. κρατερώματα.
42. Ἔξ 15,10' Ἀρ 31,22' Ἀχαιική πινακίς Κνωσοῦ ΚΝ Og 1527,1-3 (*μο-ρι-φο-δο* = *μόλιβδος*). Ὅμηρος, Λ 237 (*μόλιβδος*) Ὡ 80 (*μολύβδαινα*).
43. Ἀρ 31,22. Ὅμηρος, Λ 25' 34' Σ 18' 474' 565' 574' Υ 271' Φ 592' Ψ 503' 561.
44. Ἀπ 1,15' 2,18.
45. Ἀχαιική πινακίς Πύλου ΠΥ Ta 714,1 (*κυ- φα-νο* = *κύανος*). Ὅμηρος, Λ 34' 35' η 87.
46. Στράβων 13,1,56 (610).
47. Θεόφραστος, Λίθ., 31' 37.
48. Ἡσίοδος, Ἔργ., 151' 176.
49. Λε 26,19' Ἀρ 31,22' 35,16' Δε 3,11' 8,9' 19,5' 20,19. Ὅμηρος, Δ 123' Ζ 48' Σ 34' Ψ 261' 834' α 184' ι 391-4' π 294.
50. Θεόφραστος, Λίθ., 58-60.
51. Ἡρώων Ἀλ., Πνευμ. 1,38 (BT, σ. 192). Plinius 33,64' 99-100' 119' 123-4. Διοσκουρίδης, Ὑλ. ἱατρ. 5,95,1-3. Γαληνός, Κρᾶσ. καὶ δυν. ἀπλ. φαρμ. 4,19' 5,19' 9,32 (Kühn 11,688' 767' 12,237).
52. Ἀριστοτέλης, Περί μετάλλων, ἀπόσπ. 248,7 (1524a). Ψευδαριστοτέλης, Θανμ. ἀκ., 48 (833β).
53. Ἰε 4,30' Ἰζ 23,40' Δ' Βα 9,30.
54. Ἰων, Ὀμφάλη, ἀπόσπ. 25 Nauck. Ἀντιφάνης, Παροιμῖαι, ἀπόσπ. 2 Edmonds.
55. Στράβων 16,4,17 (755). Διοσκουρίδης, Ὑλ. ἱατρ. 5,84,1. Πολυδεύκης 5,101. Γαληνός, Ὑγιεινά, 6,12 (Kühn 6,439). Ἀπολλώνιος, στὸν Εὐσέβιο, Ἐκ. ἱστ. 5,18,11. Φώτιος, λ. στίμμι.
56. Κωνσταντῖνος Ἀφρικανός 1,200.

* * *

Ἡ μελέτη αὐτὴ δημοσιεύτηκε τὸ 1997 στὴν Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρίδα τῶν Χημικῶν Ἑλλάδος «Χημικὰ Χρονικά» (τ. 12, σ. 342- 4). οἱ χημικοὶ εὐχαριστήθηκαν καὶ μοῦ ζήτησαν κι ἄλλες τέτοιες ἐργασίες γιὰ τὴν ἐπετηρίδα τους. δυστυχῶς δὲν εὐκαίρησα νὰ στείλω ἄλλη. τὸ 2001 ὁ καθηγητὴς τοῦ Τμήματος Χημείας τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης Ἀναστάσιος Βάρβογλης (σήμερα ὁμότιμος) πῆρε ὁλόκληρη αὐτὴ τὴ μελέτη μου τὴν ἔτῃξε διαλύοντάς την σὲ μία μία πληροφορία, καὶ περιέχουσε τὸ τῆγμα μέσα στὸ βιβλίο του «Πορτραῖτα τῶν χημικῶν στοιχείων», ἐκδομένο ἀπὸ τὸ Πανεπιστήμιο Κρήτης (2001), χωρὶς νὰ παραπέμψῃ ἢ ἀπλῶς νὰ μὲ μνημονεύσῃ. μὲ τὴν εὐκαιρία ὁ ἄνθρωπος παίρνει ἄρκετὰ κι ἀπὸ τὶς σελίδες 26-27, 36, 111, 216 τοῦ συγγράμματός μου «Γραφικά» (Θεσσαλονίκη 1988· βλέπε τὶς σελίδες τοῦ Βάρβογλη 14, 41, 50, 52, 53, 68). χωρὶς πάλι νὰ μὲ μνημονεύσῃ. μὲ ξέρει δηλαδὴ ἀπὸ τὰ συγγράμματά μου καλὰ, παρ' ὅλο πὺν δὲν ἰδωθήκαμε ποτέ· ἐγὼ δηλαδὴ ἀγνοοῦσα καὶ τὴν ὕπαρξί του, καὶ θὰ ἐξακολουθοῦσα νὰ εἶμαι βυθισμένος σ' αὐτὴ τὴν ἄγνοια, ἂν δὲν μ' ἐνημέρωνε κάποιος τὸ Σεπτέμβριο τοῦ 2009. κι ἀπὸ τότε συγκρότησα ὁμάδα ἐπαγρυπνήσεως γιὰ τὸν ἐντοπισμὸ τέτοιων ἐξαιρέτων πράξε-

ων ἐπὶ τῆς συγγραφικῆς μου παραγωγῆς. καλὸ τὸ ξένο πρᾶγμα, ὅταν καταφέρῃς νὰ φαίνεται δικό σου. ἀλλ' ὅταν εἶναι τῆγμα, μπορεῖ καὶ νὰ σὲ κάψῃ. στὸ βιβλίο του αὐτὸ ὁ Βάρβογλης μνημονεύει κορυφαίους διεθνῶς χημικούς ἢ φυσικούς, ἀπὸ τοὺς ὁποίους παίρνει κάτι χημικὸ ἢ φυσικὸ, καὶ διασήμες λογοτέχνες - ποιητάς, ἀπὸ τοὺς ὁποίους παίρνει ῥήτὰ καὶ λογότυπα γιὰ κάποιο χημικὸ στοιχεῖο. μὲ τὸ πρῶτο δείχνει ὅτι κυκλοφορεῖ ἀνάμεσα στὶς κορυφές τῆς ἐπιστήμης του, μὲ τὸ δεύτερο ὅτι εἶναι πολὺ καλλιεργημένος καὶ στ' ἀνθρωπιστικὰ γράμματα, πολὺπλευρος ἄνθρωπος, μέτοχος τῆς παγκοσμίου κουλτούρας. καὶ κανεὶς δὲν θὰ τὸν μείωνε, ἐπειδὴ δὲν εἶναι κι ὁ ἴδιος διεθνῆς κορυφὴ τῆς ἐπιστήμης του ἢ ποιητῆς. ἂν ὅμως παρέπεμπε γιὰ κάτι τὸ χημικὸ, τῆς δικτῆς του δηλαδὴ ἐπιστήμης, σ' ἓνα φιλόλογο, δηλαδὴ σ' ἐμένα, φαίνεται ὅτι ἐνιωθε ὅτι θὰ μειωθῇ· θὰ ἔδειχνε ὅτι δὲν εἶναι ἀπροσδεῆς οὔτε ἔναντι ἑνὸς φιλολόγου. ἔτσι ἐνιωθε ὁ ἴδιος δηλαδὴ. γι' αὐτὸ ὁ καλλιεργημένος καὶ πολυμερὴς αὐτὸς ἄνθρωπος προτίμησε νὰ πάρῃ ὁλόκληρὴ αὐτὴν ἐδῶ τὴν ἐπιστημονικὴ μου μελέτη καὶ νὰ τὴ βάλῃ τηγμένη μέσα στὸ βιβλίο του, χωρὶς νὰ μὲ μνημονεύσῃ. χημεία ἢ ἀλχημεία; τὴν καταβρόχθισε, ὅπως γινόταν κάποτε στὴ Γουαδελοῦπη, μὲ τὸ σύνθημα «Ὅταν τρῶμε, δὲν μιλάμε». ποιὸς θὰ θυμηθῇ ἓνα φιλόλογο, ποὺ πρὶν ἀπὸ 4 χρόνια (1997-2001) δημοσίευσε μιὰ μικρὴ πρωτότυπὴ χημικὴ μελέτη του στὰ Χημικὰ Χρονικά, τὰ ὁποῖα δὲν εἶναι καὶ πολυδιαβασμένο συναρπαστικὸ μυθιστόρημα; ἐγὼ ὁ κεφάλας ὅμως τὴν πρᾶξι αὐτὴ τοῦ Ἀ. Βάρβογλη τὴ νιώθω ὡς ὕψιστο ἔπαινο τῆς χημικῆς μελέτης μου· ὅτι εἶναι τόσο ζηλευτὴ, ποὺ ἀξίζει νὰ τὴν οἰκειοποιηθῇ κανεὶς, καὶ μάλιστα ὁλόκληρην, ἀκόμη καὶ μὲ μεγάλο κίνδυνο τῆς καλλιεργημένης ὑπολήψεώς του. κι ὡς ἔπαινό μου κυρίως μνημονεύω ἐδῶ αὐτὸ ποὺ διέπραξε ὁ Βάρβογλης.

5. Η ΣΟΥΜΜΑ (ΣΟΥΪΔΑΣ - ΣΟΥΔΑ)

Ἡ Σούμμα, ἡ ὁποία παραδίδεται μὲ τ' ὄνομα *Σουΐδας* ἢ *Σούδα*, εἶναι ἡ μοναδικὴ ἐγκυκλοπαίδεια τῆς ἀρχαιότητος. διότι ναι μὲν καὶ τὰ *Λεξικά* ἢ *Συναγωγαὶ λέξεων* ἢ *Γλωσσάρια* τῶν ἀρχαίων ἔχουν κάπως

χαρακτήρα ἐγκυκλοπαιδείας, ιδίως ὅταν μαζί μὲ τὶς γλωσσικὲς ἐρμηνεῖες δίνουν καὶ πραγματολογικὲς πληροφορίες, καὶ ἔργα ὅπως τ' *Ὀνομαστικὸν* τοῦ Πολυδεύκου ἢ οἱ *Ἑτυμολογίαι* (*Etymologiae*) τοῦ Ἰσιδώρου Σεβίλλης ἢ ἡ *Θεολογικὴ Σούμμα* (*Summa theologiae*) τοῦ Θωμᾶ Ἀκινᾶ εἶναι εἰδικὲς ἐγκυκλοπαιδεῖες μὲ θεματολογικὴ διάταξι τῆς ὕλης, ἀλλὰ κυρίως ἐγκυκλοπαιδεῖα μὲ τὴ σημερινὴ σημασία τοῦ ὅρου καὶ μὲ λημματικὴ ἀλφαβητικὴ διάταξι τῆς ὕλης εἶναι μόνο ἡ *Σούμμα*. καὶ εἶναι γιὰ τὴν ἀκρίβεια κρᾶμα λεξικοῦ καὶ ἐγκυκλοπαιδείας.

Στὰ χειρόγραφα τοῦ αὐτοῦ τὸ λεξικὸ - ἐγκυκλοπαιδεῖα παραδίδεται μὲ τὸν τίτλο *Σουῖδα* ἢ καὶ *Σούδα*. τὰ λήμματα ταξινομοῦνται μὲ ἀλφαβητικὴ σειρὰ ἀκουστικὴ καὶ ὄχι ὀρθογραφικὴ· λ.χ. βρίσκονται ἀνακατεμένα τὰ *ε* καὶ *αι*, τὰ *ο* καὶ *ω*, καὶ τὰ *η ι υ ει οι υι ηι*. ἔτσι ἦταν καὶ στὶς πρῶτες ἐντυπες ἐκδόσεις. στὴν τάξι ποὺ βρίσκονται σήμερα τὰ ἔβαλε ὁ I. Bekker στὴν ἐκδόσι τοῦ 1854¹. ἡ *Σούμμα* περιέχει γύρω στὶς 12.000 λήμματα, ἀπὸ τὰ ὅποια τὰ 900 εἶναι βιογραφίαι, περίπου ἄλλα τόσα εἶναι λήμματα πραγματολογικά, καὶ τὰ ὑπόλοιπα, ποὺ ξεπερνοῦν τὶς 10.000, εἶναι λεξικογραφικά.

Ἡ *Σούμμα*, χάρι στὸν ἀνεπανάληπτο συλλεκτικὸ τῆς πλοῦτο, εἶναι χρυσωρυχεῖο πληροφοριῶν καὶ ἀποσπασμάτων. τὰ ἐκτενῆ μάλιστα ἐγκυκλοπαιδικὰ τῆς λήμματα εἶναι πολλὲς φορὲς γιὰ τὶς πληροφορίες τῶν μοναδικὰ σ' ὅλη τὴν ἀρχαιότητα. ὁ συντάκτης τῆς ὅμως φαίνεται ἀφελὴς καὶ ἄκριτος· γι' αὐτὸ καὶ χαρακτηρίστηκε ὡς «κουτὸ πρόβατο μὲ χρυσόμαλλο δέρμα». ἴσως αὐτὸ ἐπιτείνεται καὶ ἀπὸ τὸ ὅτι μετὰ τὸν ἕναν ἀρχικὸ συντάκτη τῆς παρεμβλήθηκαν καὶ ἄλλοι πολλοὶ καὶ ἀνεύθυνοι. αὐτὸ δείχνει καὶ ἡ γλωσσικὴ καὶ ὑφολογικὴ ἀνομοιογένεια τοῦ κειμένου. τὸ ἔργο, νομίζω, μετὰ ἀπὸ κάποια κρίσιμη καὶ ὑπεύθυνη φάσι τῆς ἀποτελέσεως τοῦ, ἔγινε σωρείτης, ποὺ ἐμπλουτιζόταν καὶ αὐτομάτως, χωρὶς καμμιά ἐπίβλεψι, μὲ προσθῆκες διαφορῶν στὰ περιθώρια, οἱ ὁποῖες πολλὲς φορὲς ἦταν λήμματα ἀπὸ ἄλλα λεξικά ἢ ἀποσπάσματα ἀπὸ ἄλλα ἔργα ἢ ἀνθολόγια. ἔπειτα σὲ κάθε ἀντιγραφὴ τὰ σημειώματα τῶν περιθωρίων περνοῦνταν μέσα στὸ κείμενο ὡς λήμματα. γι' αὐτὸ καὶ μερικὲς φορὲς ὑπάρχουν διπλᾶ καὶ τριπλᾶ λήμματα γιὰ τὸ ἴδιο πρόσωπο ἢ πρᾶγμα ἢ λέξι.

Πρῶτος ἀναφέρει αὐτὸ τὸ λεξικὸ - ἐγκυκλοπαιδεῖα ὁ Εὐστάθιος Θεσσαλονίκης μὲ τὴ φράσι τοῦ καὶ *ἡ παρὰ τῷ Σουῖδα αἶθρακος*², στὴν ὁποία φαίνεται νὰ ἐννοῇ κάποιο συγγραφέα τῆς μὲ τ' ὄνομα *Σουῖδας*. ὁ Στράβων καὶ ὁ Στέφανος Βυζάντιος ἀναφέρουν κάποιον ἱστορικὸ τῶν ἐλληνιστικῶν χρόνων *Σουῖδαν*, ποὺ ἔγραψε ἱστορικὸ ἔργο μὲ τὸν τίτλο *Γενεαλογία*³. αὐτὸ πιθανῶς συνετέλεσε στὸ νὰ θεωρηθῇ ἢ διαβαστῇ ὡς ὁ *Σουῖδας* καὶ ὁ τίτλος, ἥτοι δῆθεν ὁ συντάκτης, τῆς ἐν λόγῳ ἀρχαίας ἐγκυκλοπαιδείας εἴτε ἀπὸ τὸν Εὐστάθιο εἴτε καὶ ἀπὸ ἄλ-

λους λίγο ἀρχαιότερους του. ἀλλὰ φυσικὰ εἶναι ἀδύνατο νὰ πρόκηται γιὰ κεῖνον τὸν ἀρχαῖο ἱστορικὸ *Σουίδα*.

* * *

Ἐχω λοιπὸν τὴ γνώμη, τὴν ὁποία διατύπωσα καὶ ἄλλοτε⁴, ὅτι τὸ ἔργο τιτλοφορήθηκε *Σούμμα* (*Summa*). ἔτσι τιτλοφοροῦνταν κατὰ τὸ μεσαίωνα τὰ ἔργα αὐτῆς τῆς φύσεως, εἴτε ἦταν εἰδικές εἴτε καὶ γενικὲς ἐγκυκλοπαίδειες. ἔτσι τὸ IB' αἰῶνα (δηλαδὴ ταυτόχρονα μ' αὐτὴ τὴ *Σούμμα*) ὁ Ἑρρίκος Gandavensis, ἀρχιδιάκονος τοῦ Tornacum καὶ καθηγητῆς τῆς Σορβόνης στὸ Παρίσι, τιτλοφόρησε ἓνα ἔργο του *Summa theologiae* (*Θεολογικὴ Σούμμα*)⁵, ἐπειδὴ ἦταν εἰδικὴ θεολογικὴ. μετὰ ἓναν αἰῶνα περίπου καὶ ὁ Θωμᾶς Ἀκινᾶς τιτλοφόρησε τὴ δική του θεολογικὴ ἐγκυκλοπαίδεια ἐπίσης *Θεολογικὴ Σούμμα* (*Summa theologiae*), κι ἄλλο ἓνα ἔργο του παρομοίας φύσεως καὶ ἀπολογητικοῦ χαρακτῆρος *Σούμμα κατὰ ἐθνικῶν* (*Summa contra gentiles*). στὸ λατινικὸ χειρόγραφο τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Ἑσκοριάλ τῆς Ἰσπανίας R. II 14 (φ. 73-91) τοῦ ΙΓ' αἰῶνος διασφύζεται μιὰ *Σούμμα τῆς τέχνης τοῦ κηρύγματος* (*Summa de arte praedicandi*) συντεταγμένη ἀπὸ τὸν Ἀλανὸ τὸ μάγιστρο, τὸ δὲ ἐπίσης λατινικὸ χειρόγραφο τῆς ἐθνικῆς βιβλιοθήκης τῶν Παρισίων 3253^A τοῦ ΙΔ' αἰῶνος εἶναι ὁλόκληρο μιὰ νομοκανονικὴ *Σούμμα τοῦ Δικαίου* (*Summa Iuris*, δηλαδὴ Πανδέκτης) συντεταγμένη ἀπὸ τὸν ἐπίσκοπο τοῦ Argentoratum Burchardus. καὶ στὶς ἀρχὲς τοῦ ΙΕ' αἰῶνος ἔγραψε τὴ δική του *Θεολογικὴ Σούμμα* (*Summa theologiae*) ὁ Ἀντωνῖνος ὁ Φλωρεντίνος. ἡ δική μας *Σούμμα*, ποὺ ἦταν γενικὴ ἢ παντοδαπὴ ὅπως συνήθιζαν νὰ λέν οἱ Βυζαντινοὶ (*Summa generalis* ἢ *Summa omnimoda*, θάλεγε κανεῖς), ἐπιγραφόταν ἀπλῶς *ΣΟΥΜΜΑ*· τίτλος πολὺ εὐλογος στὴ λατινοβριθὴ βυζαντικὴ φρασεολογία. κάποτε στὴ χειρόγραφη παράδοσι ὁ τίτλος *ΣΟΥΜΜΑ* ἀντιγράφηκε σφαλερὰ μ' ἓνα *Μ*· *ΣΟΥΜΑ*· λάθος πολὺ συνηθισμένο στὰ χειρόγραφα. ἔπειτα παραναγνώστηκε κι ἀντιγράφηκε *ΣΟΥΙΔΑ*· τὸ *Μ* πολὺ εὐκόλα παραναγνώσκεται σὲ *ΙΔ*. ἔπειτα μὲ τὴν πολὺ εὐκόλη παράλειψι τοῦ *Ι* σὲ μερικὰ χειρόγραφα ἀντιγράφηκε *ΣΟΥΔΑ*. ἔτσι λ.χ. ἀπὸ τὰ σφύζομενα σήμερα χειρόγραφα τὸ βατικανὸ 881 ἔχει *ΣΟΥΙΔΑ* καὶ *ΣΟΥΔΑ*, ἐνῶ τὸ βατικανὸ 1296 καὶ τὰ παρισινὰ 2622 καὶ 2623 ἔχουν *ΣΟΥΔΑ*. στὸ τέλος στὴ φράσι *Τὸ μὲν παρὸν βιβλίον (ἐστὶ) Σούμμα*, μὲ τὴν ὁποία ἀρχίζει τὸ προοίμιο τοῦ ἔργου καὶ ἡ ὁποία ἔγινε *Τὸ μὲν παρὸν βιβλίον (ἐστὶ τοῦ) Σουΐδα*, τὸ *Σουΐδα* θεωρήθηκε ὡς γενικὴ κτητικὴ τοῦ ὀνόματος τοῦ συγγραφέως· ἔτσι στὸν Εὐστάθιο ἀνευρίσκεται κιόλας ὡς ὁ *Σουΐδας*.

Τὸ 1928 στὴν κριτικὴ ἔκδοσι τῆς *Σούμματος* ἀπὸ τὴν Α. Adler, ἡ ὁποία ἔκδοσι τελείωσε τὸ 1938⁶, φάνηκε ὅτι ἀπὸ τὰ χειρόγραφα ἄλλα ἔ-

χουν τὸν τίτλο *ΣΟΥΙΔΑ* κι ἄλλα *ΣΟΥΔΑ*. μετὰ 4 χρόνια, τὸ 1932, ὁ Maas, πρῶτος αὐτὸς σὲ μιὰ μονοσέλιδη ἀνακοίνωσί του⁷, ὑποστήριξε ὅτι ὁ σωστὸς τίτλος εἶναι *ΣΟΥΔΑ*. μετὰ ἄλλα 4 χρόνια, τὸ 1936, ὁ Dölger ὑποστήριξε τὸ ἴδιο ὡς δική του ἄποψι, καὶ γι' αὐτὸ ἡ ὑπόθεσι αὐτὴ σήμερα θεωρεῖται γενικῶς ὡς ἄποψι κι ἀνακάλυψι τοῦ Dögler. παραγνωρίζονται τόσο ὁ Maas, ποὺ προηγήθηκε, ὅσο καὶ κυρίως τ' ἀρχαῖα χειρόγραφα, ποὺ ἐμφαίνονται στὴν ἔκδοσι τῆς Adler, κι ἔχουν τὴ γραφὴ *ΣΟΥΔΑ*. ἐν πάσῃ περιπτώσει οἱ ἐξηγήσεις, ποὺ δίνονται κι ἀπὸ τὸν Maas κι ἀπὸ τὸν Dögler, δὲν πείθουν.

* * *

Τὸ περιεχόμενο τῆς Σούμματος διακρίνεται πρῶτα μὲν σὲ δύο κατηγορίες λημμάτων, λεξικογραφικὰ κι ἐγκυκλοπαιδικὰ, ἔπειτα δὲ τὰ ἐγκυκλοπαιδικὰ σὲ περισσότερες ὑποκατηγορίες.

1. Βίοι μυθικῶν προσώπων· Ἡφαιστος, Ἑρμῆς, Ἑκάτη, Δανάη, Διόσκουρος, Ὀρφεύς, Ἄττις, Σάραπις, κλπ.
2. Βίοι θρυλικῶν προσώπων· Ἡρακλῆς, Ἀμφιάραος, Ἀτρεΰς, Ἀγαμέμνων, Παλαμήδης, Αἴσωπος, Ἐπιμενίδης, Βραχμάν, κλπ.
3. Βίοι ἱστορικῶν προσώπων τῆς Ἑλλάδος· Μιλτιάδης, Λεωνίδα, Περικλῆς, Φίλιππος, Μ. Ἀλέξανδρος, Ἀγαθοκλῆς, κλπ.
4. Βίοι ἱστορικῶν προσώπων τῆς Ῥώμης· Κικινᾶτος, Αἰμίλιος Παῦλος, Πομπήιος, Αὔγουστος, Νέρων, Τραϊανός, κλπ.
5. Βίοι ἱστορικῶν προσώπων ἄλλων ἐθνῶν· Ξέρξης, Πῶρος, Ἀσδρούβας, Ἀννίβας, Ἀβρογάστης, Φράγγος, Θευδέριχος, κλπ.
6. Βίοι Βυζαντινῶν· Κωνσταντῖνος, Πουλχερία, Ἀναστάσιος Α', Ναρσῆς, Βελισάριος, Ἡράκλειος, Μιχαὴλ Τραυλός, κλπ.
7. Βίοι συγγραφέων Ἑλλήνων· Ὅμηρος, Ἡσίοδος, Ἱπποκράτης, Θουκυδίδης, Λυσίας, Ἀριστοτέλης, Καλλίμαχος, Ἀρίσταρχος, Ἀθήναιος, Πορφύριος, κλπ.
8. Βίοι συγγραφέων Λατίνων· Ἀσίνιος Πωλίων, Ἐννιος, Κορνοῦτος, Τίτος Λίβιος, Τράγκυλλος Σουητώνιος, Φάβιος Πίκτωρ, Φαβωρίνος, κλπ.
9. Βίοι βιβλικῶν ἀνδρῶν· Ἀδάμ, Ἀβελ, Κάιν, Μελχισεδέκ, Ἀβραάμ, Μωϋσῆς, Ἰώβ, Σαμουήλ, Δαυῖδ, Ἡλίας, Ναβουχοδονόσορ, Ἰησοῦς Χριστός, κλπ.
10. Βίοι Ἑβραίων ἐλληνογλώσσων συγγραφέων· Φίλων, Ἰώσηπος, Ἰοῦστος Τιβεριεύς, κλπ.
11. Βίοι ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων καὶ αἵρετικῶν· Ὠριγένης, Γρηγόριος Νεοκαισαρείας, Εὐσέβιος Καισαρείας, Βασίλειος Καισαρείας, Γρηγόριος Ναζιανζηνός, Ἀπολλινάριος Λαοδικείας, Ἰωάννης Χρυσόστομος, Ἀέτιος, Εὐνόμιος, Νεστόριος, Εὐτυχής, κλπ.

12. Γεωγραφικά ὀνόματα· Σαμοθράκη, Τήνος, Κεραύνια ὄρη, Ἄλφειός ποταμός, Ἀμφίπολις, Θυάτειρα, Γάδαιρα Ἰσπανίας, Δακία, ἡ βιβλική Σηγώρ, κλπ.
13. Ἐθνικά ὀνόματα· Χαναναῖοι, Σκύθαι, Γαλάται, Βούλγαροι, κλπ.
14. Διάφορα ἐγκυκλοπαιδικά· α') τοῦ ἀρχαίου ἐλληνικοῦ κόσμου· ἀπογραφὴ, ἀπατούρια, ἐπιστήμη, ζεύγμα, ἡχώ, θλαδίας, σπάδων, καρδία, μῆνιγξ, ὀφθαλμός, φιλοσοφία, τάλαντον, κλπ. β') τοῦ ῥωμαϊκοῦ κόσμου· βρουμάλια, δικτάτωρ, ὕπατοι, φελώνης, Φεβρουάριος, κλπ. γ') τοῦ βιβλικοῦ κόσμου· σάββατον, προφητεία, νέβελ, Σαδδουκαῖοι, φαρισαῖοι, «βδέλυγμα ἐρημώσεως», κλπ. δ') τοῦ μεταχριστιανικοῦ κόσμου· ἀρειανοί, σταυρός, κλπ.

Ὅλα αὐτὰ τὰ λήμματα παριστάνουν τὸ φάσμα τόσο τῶν ἀντικειμένων ὅσο καὶ τῶν πηγῶν τῆς Σούμματος. οἱ βιογραφίες καὶ τ' ἄλλα ἐγκυκλοπαιδικὰ λήμματά της ἀποτελοῦν τὸ ἓνα ἕκτο τοῦ ἀριθμοῦ τῶν λημμάτων, ἀλλὰ βέβαια τῆς ἐκτάσεως πολὺ μεγαλύτερο μέρος, ἴσως καὶ τὸ μισό, ἐνῶ τὰ καθαρῶς λεξικογραφικά της λήμματα ἀποτελοῦν τὰ πέντε ἕκτα τοῦ ἀριθμοῦ τῶν λημμάτων, ἀλλὰ τῆς ἐκτάσεως μέρος μικρότερο.

Ἐπειδὴ ὁ βασικὸς συντάκτης τῆς Σούμματος εἶναι ὁ πρῶτος στὴν ἱστορία ποὺ σκέφτηκε νὰ κάνῃ τέτοιου εἴδους λεξικὸ - ἐγκυκλοπαιδεῖα - καὶ τὸ εἶδος αὐτὸ ἐπέζησε μέχρι σήμερα καὶ ἀκμάζει κυρίως σήμερα-, εἶναι ἀπὸ μόνον του φανερό, ὅτι οἱ πηγές του ἦταν δύο τάξεων, λεξικογραφικὲς κι ἐγκυκλοπαιδικές. κατ' ἀρχὴν ὁ τίτλος *Σούμμα* σημαίνει «ἀποτέλεσμα συγχωνεύσεως» καὶ δηλώνει συγχώνευσι πολλῶν ἔργων. οἱ πηγές δὲν ἦταν ἀπλῶς πηγές, ἀλλ' ἦταν τὰ ἔργα ποὺ καταπόθηκαν ὁλόκληρα ἢ σχεδὸν ὁλόκληρα, γιὰ νὰ προκύψῃ τὸ τελικὸ σύνολο. διότι *σούμμα* λεγόταν ἀρχικὰ στὴν ἀριθμητικὴ καὶ τὸ ἀποτέλεσμα τῆς *προσθέσεως*, τὸ ἄθροισμα· κι ἀκόμη λέγεται στὴ λαϊκὴ γλῶσσα.

Οἱ λεξικογραφικὲς πηγές τῆς Σούμματος δηλώνονται στὸ προοίμιό της καὶ εἶναι 11 λεξικά. λέει· *Τὸ μὲν παρὸν βιβλίον Σούμμα, οἱ δὲ συνταξάμενοι τοῦτο ἄνδρες σοφοί· Εὐδήμος ῥήτωρ Περὶ λέξεων κατὰ στοιχεῖον, Ἑλλάδιος ἐπὶ Θεοδοσίου νέου ὁμοίως*, κλπ. καὶ οἱ 11 εἶναι οἱ ἑξῆς.

1. Εὐδήμος ῥήτωρ, *Περὶ λέξεων κατὰ στοιχεῖον*.
2. Ἑλλάδιος, *Περὶ λέξεων κατὰ στοιχεῖον*.
3. Εὐγένιος Αὐγουστοπόλεως τῆς ἐν Φρυγίᾳ, *Περὶ λέξεων κατὰ στοιχεῖον*.
4. Ζώσιμος Γαζαῖος, *Λέξεις ῥητορικαὶ κατὰ στοιχεῖον*.
5. Καικίλιος Σικελιώτης, *Ἐκλογὴ λέξεων κατὰ στοιχεῖον*.
6. Λογγῖνος Κάσσιος, *Λέξεις κατὰ στοιχεῖον*.

7. Λούπερκος Βηρύτιος, *Ἀττικάι λέξεις*.
8. Οὐηστίνος Ἰούλιος σοφιστής, *Ἐπιτομή τῶν Παμφίλου γλωσσῶν* (βιβλία 91).
9. Πακᾶτος, *Περὶ συνηθείας Ἀττικῆς κατὰ στοιχεῖον*.
10. Πάμφιλος, *Λειμῶν λέξεων ποικίλων* (βιβλία 95).
11. Πωλίων Ἀλεξανδρεὺς, *Ἀττικῶν λέξεων συναγωγή κατὰ στοιχεῖον*.

Ὅπως δείχνουν τόσο ἡ χρονολογία *ἐπὶ Θεοδοσίου νέου* (= Β') ὅσο καὶ τὰ λατινικά ὀνόματα τῶν 5 ἀπὸ τοὺς 12 λεξικογράφους, τὰ λεξικά αὐτὰ εἶχαν συνταχθῇ ἀπὸ τὰ τελευταῖα ἴσως ἐλληνιστικά χρόνια μέχρι τὸν Ε' αἰῶνα, κυρίως δὲ κατὰ τὰ ἐλληνορρωμαϊκά χρόνια. τὸ πελώριο λεξικὸ τοῦ Παμφίλου, ποὺ κάλυπτε, ὅπως λέγεται στὸν πρόλογο, ἀπὸ τὸ Ε μέχρι τὸ Ω, ἐνῶ τὰ στοιχεῖα Α-Δ εἶχε συμπληρώσει κάποιος Ζωπυρίων, ἦταν προφανῶς ὁ πυρήνας τῆς συγχωνεύσεως τῶν λεξικῶν καὶ τῆς ἀποτελέσεως τοῦ λεξικογραφικοῦ στοιχείου τῆς Σούμμας. κανένα ἀπὸ τὰ 11 αὐτὰ λεξικά δὲν φαίνεται νὰ περιεῖχε τοὺς βίους καὶ τὸ ὑπόλοιπο ἐγκυκλοπαιδικὸ ὕλικό· δὲν τὸ προέβλεπε ἡ φύσις τους, ὅπως αὐτὴ δηλώνεται στοὺς τίτλους των.

Ἐξ ἄλλου στὸ λῆμμα *Ἡσύχιος Μιλήσιος*, καὶ σὲ συνδυασμὸ μὲ ἄλλα 15 λήμματα, φαίνεται ὅτι πηγὴ τῶν βίων τῶν συγγραφέων ἦταν καὶ ἡ *Ἐπιτομή τοῦ Πίνακος* αὐτοῦ τοῦ Ἡσυχίου ἢ λεγομένη *Ὀνοματολόγος*. διότι στὸ λῆμμα *Ἡσύχιος Μιλήσιος* λέγεται γι' αὐτόν· *Ἐγραψεν Ὀνοματολόγον ἢ Πίνακα τῶν ἐν παιδείᾳ ὀνομαστῶν, οὗ ἐπιτομή ἐστὶ τοῦτο τὸ βιβλίον*. ὅπως διευκρινίστηκε ἄλλοτε⁸, τὸ ἀρχικὸ ἔργο τοῦ Ἡσυχίου, ποὺ ἔγραψε τὸν F' αἰῶνα, ἦταν μιὰ ἐλληνορρωμαϊκὴ γραμματολογία ποὺ μιμοῦνταν καὶ στὸν τίτλο καὶ στὴν ὕλη καὶ διάρθρωσί της τὴν πελώρια γραμματολογία τοῦ Καλλιμάχου *Πίνακες τῶν ἐν πάσῃ παιδείᾳ διαλαμπνάντων καὶ ὧν συνέγραψαν* κι ἐπιγραφόταν κι αὐτὴ *Πίναξ τῶν ἐν παιδείᾳ λαμπνάντων ἢ ... ὀνομαστῶν* (στὸ ἴδιο λῆμμα τῆς Σούμμας μαρτυροῦνται καὶ οἱ δυὸ παραλλαγές τοῦ τίτλου). σ' αὐτὸ τὸ ἔργο, ποὺ περιέλαβε τοῦλάχιστο ἐπιλεκτικὰ καὶ περιληπτικὰ τὴν ὕλη τῶν *Πινάκων* τοῦ Καλλιμάχου, προστέθηκαν τόσο οἱ μεταγενέστεροι τοῦ Καλλιμάχου Ἑλληνες συγγραφεῖς ὅσο καὶ οἱ Λατῖνοι ὅλοι, ἐνῶ τοὺς Χριστιανοὺς Ἑλληνες Λατίνους κι Ἀνατολίτες ὁ Ἡσύχιος τοὺς κάλυψε μὲ μιὰ ἄλλη γραμματολογία χριστιανικὴ, τὸ *De viris illustribus* τοῦ Ἱερωνύμου, μεταφράζοντάς την στὴν ἐλληνικὴ ὁ ἴδιος. τὸν Θ' αἰῶνα (829-857), ἴσως ἀπὸ τὸ περιβάλλον τοῦ Φωτίου, ἐγίνε μιὰ ἐπιτομὴ τοῦ *Πίνακος* τοῦ Ἡσυχίου μὲ τὸν ἴδιο τίτλο, στὴν ὁποία περιλήφθηκε ἄρκετὸ ὕλικὸ καὶ τῆς μεταφράσεως τοῦ *De viris illustribus*. τὸ ὅλο ὕλικό, ἐκτὸς τοῦ ὅτι ἐπιτάμηνκε, ἀναδιαρθρώθηκε κιόλας καὶ διατάχθηκε κατ' ἀπόλυτη ἀλφαβητικὴ σειρὰ τῶν ἐξεταζομένων συγγρα-

φέων σὲ λήμματα· ἔτσι ἔγινε ἡ πρώτη ἐγκυκλοπαίδεια, μόνο γραμματολογικὴ ὅμως ποὺ ἦταν ἄς τὸ πῶ ἔτσι, ἡ γενικὴ πρόβα γιὰ τὴ συγκρότησι τῆς γενικῆς ἐγκυκλοπαιδείας, τῆς Σούμματος. λόγῳ τοῦ χαρακτηριστοῦς τῆς ἡ γραμματολογικὴ ἐγκυκλοπαίδεια, ἐκτὸς ἀπὸ *Πίναξ τῶν ἐν παιδείᾳ λαμπάντων*, ὠνομαζόταν καὶ λαϊκώτερα *Ὀνοματολόγος*. μεγάλο μέρος τοῦ *Ὀνοματολόγου* διαλύθηκε καὶ ἀπορροφήθηκε μέσα στὴ Σούμμα. στὴ *Σούμμα*, ὅταν λέγεται *οὗ ἐπιτομὴ ἐστὶ τοῦτο τὸ βιβλίον*, ἐννοεῖται ὁ *Ὀνοματολόγος* ποὺ εἶναι ἐπιτομὴ τοῦ ἀρχικοῦ *Πίνακος τῶν ἐν παιδείᾳ λαμπάντων*. ἀπὸ τὸ *De viris illustribus* τοῦ Ἱερωνύμου κατέληξαν στὴ Σούμμα μέσῳ τοῦ *Ὀνοματολόγου* 15 βίοι ἢ τεμάχια βίων⁹. καὶ αὐτὰ μὲν μαρτυροῦνται.

Μποροῦμε ὅμως εὐλόγα νὰ εἰκάσουμε καὶ ὅτι τὸ ὑπόλοιπο βιογραφικὸ καὶ ἐγκυκλοπαιδικὸ ἀλλὰ μὴ γραμματολογικὸ ὕλικό τῆς Σούμματος προέρχεται κυρίως ἀπὸ τὸ ἄλλο μεγάλο ἔργο τοῦ Ἡσυχίου Μιλησίου, ποὺ ἐπιγραφόταν *Καθολικὴ ἱστορία* καὶ κάλυπτε ὅλη τὴν ἑλληνικὴ ρωμαϊκὴ καὶ ἀνατολίτικὴ ἱστορία ἀπὸ τὰ μυθικὰ χρόνια μέχρι τὰ πρῶτα χρόνια τῆς βασιλείας τοῦ Ἰουστινιανοῦ, γιὰ τὸ ὁποῖο ἐπίσης ἔγινε μακρότερος λόγος ἄλλοτε¹⁰. μποροῦμε νὰ ὑποθέσουμε ὅτι ἡ *Ἑρανιστικὴ ἐγκυκλοπαίδεια* τοῦ Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, τὴν ὁποία ὁ Κρουμπάχερ θεωρεῖ ὡς κύρια πηγὴ τῆς Σούμματος γιὰ τὸ ἐγκυκλοπαιδικὸ στοιχεῖο τῆς¹¹, ἦταν κυρίως ἐπιτομὴ τῆς *Καθολικῆς ἱστορίας* τοῦ Ἡσυχίου Μιλησίου διαρθρωμένη ἀλφαβητικῶς σὲ λήμματα, ὅπως ἀκριβῶς ὁ *Ὀνοματολόγος* ἦταν τῆς γραμματολογίας τοῦ *Πίναξ τῶν ἐν παιδείᾳ λαμπάντων*· καὶ ὅτι αὐτὲς κυρίως οἱ δύο ἐπιτομὲς τοῦ Ἡσυχίου συνεισέφεραν στὴ Σούμμα τὸ ἐγκυκλοπαιδικὸ τῆς στοιχεῖο, ὁ *Ὀνοματολόγος* τὸ γραμματολογικὸ καὶ ἡ *Ἑρανιστικὴ ἐγκυκλοπαίδεια* τὸ ὑπόλοιπο. φυσικὰ ὁ συντάκτης τῆς Σούμματος γιὰ τὴ μετὰ τὸν Ἡσύχιον ἐποχὴ πῆρε καὶ ἀπὸ ἄλλες ἱστορικὲς καὶ λοιπὲς πηγές, ὅπως ἀπὸ τὸ χρονογράφο Γεώργιο μοναχό, ποὺ προσδιορίζει πάλι ὁ Κρουμπάχερ¹². γενικῶς οἱ δευτερεύουσες ἐγκυκλοπαιδικὲς πηγές τῆς Σούμματος ἦταν γραμματολογίαι, βιογραφίαι μὴ συγγραφέων, ἱατρικὰ καὶ φυσιογνωστικὰ ἔργα, ἱστορίαι καὶ χρονογραφίαι, ἐρμηνευτικὰ ὑπομνήματα στὴ Βίβλο, γεωγραφικὰ ἔργα σὰν τὰ *Ἐθνικά* τοῦ Στεφάνου Βυζαντίου, καὶ ἄλλα παρόμοια.

Ὁ Κρουμπάχερ καὶ ἡ Adler προσδιορίζουν πολλὰ ἐπὶ μέρους πηγές τῆς ὅλης Σούμματος· ἡ Adler προσδιορίζει 46¹³. νομίζω ὅτι πολὺ λίγες ἀπ' αὐτὲς ὑπῆρξαν ἄμεσες πηγές τῆς κατὰ τὴν τελικὴ φάσι τῆς ἀποτελέσεώς τῆς. οἱ περισσότερες, καὶ κυρίως ἐκεῖνες ποὺ δίνουν πληροφορίες ἀρχαιότερες τοῦ Ἰουστινιανοῦ, εἰσέρρευσαν στὴ χοάνη τῆς Σούμματος μέσῳ τῶν δύο ἐπιτομῶν τοῦ Ἡσυχίου Μιλησίου, τῆς γραμματολογικῆς καὶ τῆς ἱστορικῆς.

Μετὰ τὰ παραπάνω προκύπτουν τὰ ἀκόλουθα συμπεράσματα, ὅσο ἀφορᾷ στὴν ἀποτελέσει τῆς σημερινῆς Σούμματος.

Α'. 1. Τὸν F' αἰῶνα συντάχθηκαν οἱ ἐξῆς πρόγονοί της. α') τὸ μέγα λεξικὸ ποὺ ὑπῆρξε συγγώνευσι τῶν 11 ἀρχαιοτέρων λεξικῶν, τὰ ὁποῖα ἀναφέρονται ὡς πηγές της στὸ προοίμιό της· κι ἀπ' αὐτὸ τὸ λεξικὸ προέρχεται τόσο τὸ σημερινὸ προοίμιό της ὅσο καὶ ὁ τίτλος *Σούμμα*. β') ἡ γραμματολογία τοῦ Ἑσυχίου Μιλησίου *Πίναξ τῶν ἐν παιδείᾳ λαμψάντων*. γ') ἡ παγκόσμιος ἱστορία τοῦ ἴδιου μὲ τὸν τίτλο *Καθολικὴ ἱστορία*. δ') ἡ μετάφρασι τῆς χριστιανικῆς γραμματολογίας τοῦ Ἱερωνύμου *De viris illustribus* ἀπὸ τὸν Ἑσύχιο.

2. Τὸν Θ' καὶ Γ' αἰῶνα παρασκευάστηκαν τὰ ἐξῆς. α') ἡ ἐπιτομὴ-συγγώνευσι - ἀναδιάρθρωσι τοῦ *Πίνακος* καὶ τῆς μεταφράσεως τοῦ *De viris illustribus*, ποὺ ἔδωσαν τὸν *Ὀνοματολόγον*. β') ἡ ἐπιτομὴ - ἀναδιάρθρωσι τῆς *Καθολικῆς ἱστορίας*, ποὺ ἔδωσε τὴν *Ἑρανιστικὴν ἐγκυκλοπαιδεῖα*.

3. Σὲ τρίτο χρόνο, ἤτοι γύρω στὸ 1100, συγχωνεύτηκαν ἀφ' ἑνὸς μὲν τὰ 3 μεγάλα σύνολα, ἤτοι τὸ λεξικὸ *Σούμμα*, ὁ *Ὀνοματολόγος*, καὶ ἡ *Ἑρανιστικὴ ἐγκυκλοπαιδεῖα*, ἀφ' ἑτέρου δὲ διάφορα μικρότερα καὶ μεταγενέστερα τοῦ F' αἰῶνος γραμματικά, γραμματολογικά, ἱστορικά, καὶ φυσιογνωστικά ἔργα, καὶ συναπάρτισαν τὴ σήμερα σφζόμενῃ Σούμμα.

Β'. Ἀπὸ τὶς 900 βιογραφίες, ποὺ περιέχει ἡ Σούμμα, οἱ 400 εἶναι «βίοι καὶ ἔργα» ἀρχαίων συγγραφέων, Ἑλλήνων, Λατίνων, Ἑβραίων, Χριστιανῶν, Βυζαντινῶν. χάρι σ' αὐτὰ τὰ 400 λήμματα ἡ Σούμμα εἶναι σὲ πολὺ μεγάλο βαθμὸ γραμματολογία. εἶναι δὲ καὶ ἀπολύτως ἡ μεγαλύτερη σφζόμενη γραμματολογία τῆς προτυπογραφικῆς ἀρχαιότητος. διὰ μέσου τοῦ *Πίνακος* τοῦ Ἑσυχίου Μιλησίου καὶ τοῦ *Ὀνοματολόγου* τοῦ ἐπιτομέως του στὴ Σούμμα κατέληξε μετὰ ἀπὸ περιπέτειες πολὺ ὕλικὸ τῶν *Πινάκων* τοῦ Καλλιμάχου, τῆς σπουδαίας ἐκείνης καὶ πελώριας γραμματολογίας τοῦ ἀρχαίου ἐλληνικοῦ κόσμου, κάποιον ὕλικὸ ἀπὸ τὶς γραμματολογίες τῶν Λατίνων Βάρρωνος, Νέπωτος, καὶ Σουητωνίου, καθὼς καὶ 15 ἀπὸ τοὺς 135 βίους τοῦ *De viris illustribus* τοῦ Ἱερωνύμου κατὰ τὴν ἐλληνικὴν του μετάφρασι τοῦ F' αἰῶνος ποὺ φιλοπόνησε πάλι ὁ Ἑσύχιος Μιλήσιος.

Γ'. Τὴν ἰδέα τῆς ἀλφαβητικῆς ἐγκυκλοπαιδεῖας ἔδωσε τὸ προϋπάρχον λεξικόν. διότι τὸ ἐγκυκλοπαιδικὸ στοιχεῖο ὑποτάχθηκε στὸ λεξικογραφικόν, ἡ γραμματολογικὴ δηλαδὴ καὶ λοιπὴ ἐγκυκλοπαιδικὴ ὅλη διαλύθηκε λῆμμα - λῆμμα καὶ ταξινομήθηκε ἀνάμεσα στὰ λεξικογραφικὰ λήμματα τοῦ λεξικοῦ· τὸ λεξικὸ ὑπῆρξε ἡ μήτρα στὴν ὁποία χύθηκε ἡ ἐγκυκλοπαιδεῖα. αὐτὸς εἶναι ὁ λόγος ποὺ τὸ λεξικὸ ἔδωσε στὸ τελικὸ κρᾶμα τὸν τίτλο καὶ τὸ προοίμιον. διότι αὐτὸ δὲν διαλύθηκε,

ἀλλ' ἀπλῶς ὑποδέχτηκε ἀνάμεσα στὰ λήμματά του τὰ λήμματα τοῦ διαλυμένου ἐγκυκλοπαιδικοῦ στοιχείου, καὶ διεκτάθηκε. ἔτσι τὸ λεξικό εἶναι ἐκεῖνο ποὺ γέννησε τὴν ἐγκυκλοπαίδεια. καὶ ἱστορικῶς ἄλλωστε φαίνεται τὸ ἴδιο· τὸ λεξικό ὑπάρχει ἀπὸ τὸν Δ΄ π.Χ. αἰῶνα, ἐνῶ ἡ ἐγκυκλοπαίδεια ἐμφανίζεται στὶς ἀρχές τοῦ ΙΒ΄, περνώντας μάλιστα πρῶτα ἀπὸ τὴν εἰδικὴ γραμματολογικὴ ἐγκυκλοπαίδεια (*Ὀνοματολόγος*), ποὺ εἶναι στὸ ὑλικό της συγγενέστερη πρὸς τὸ λεξικό.

* * *

Τὰ χρονολογικὰ στίγματα τῆς Σούμματος ἀνευρίσκονται μόνο στὰ ἐγκυκλοπαιδικὰ λήμματα, τὰ δὲ ὀψιμώτερα στὰ λήμματα *Ἀδάμ* καὶ *Ἰωριγένης*, πρᾶγμα ποὺ δηλώνει ὅτι οἱ βιογραφίες τῶν βιβλικῶν καὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν προσώπων προστέθηκαν στὸ σύνολο κατὰ τὴν ἔσχατη φάσι τῆς συγχωνεύσεως. στὸ λήμμα *Ἀδάμ* ἡ φράσι *ἀπὸ δὲ τοῦ (Κωνσταντίνου) Πορφυρογεννήτου ἕως τῆς τελευταίας Ἰωάννου τοῦ Τζιμισκῆ ἔτη κε'* μᾶς φέρνει μετὰ τὸ ἔτος 976 ποὺ πέθανε ὁ Τσιμισκῆς. στὸ δὲ λήμμα *Ἰωριγένης* ἡ καταχώρισι δυὸ κομματιῶν ἀπὸ τὴν *Σύνοψιν ἱστοριῶν* τοῦ Γεωργίου Κεδρηνοῦ¹⁴, ποὺ ἔζησε μὲν μέχρι τὶς ἀρχές τοῦ ΙΒ΄ αἰῶνος, κάλυψε δὲ μὲ τὴν ἱστορία του τὰ γεγονότα τὰ μέχρι τὸ ἔτος 1057, μᾶς φέρνει στὰ τέλη τοῦ ΙΑ΄ ἢ ἴσως καὶ στὶς ἀρχές τοῦ ΙΒ΄ αἰῶνος. στὰ δὲ τέλη τοῦ ΙΒ΄ αἰῶνος ἀναφέρει τὸν *Σουῖδαν* ὁ Εὐστάθιος Θεσσαλονίκης. ἐπειδὴ ἡ ἀναφορά του γίνεται σὲ λήμμα καθαρῶς λεξικογραφικό, κατ' ἀρχὴν δὲν φαίνεται ἂν ἀναφέρεται στὴ σημερινὴ ἐγκυκλοπαιδικὴ *Σούμμα* ἢ στὴν πρωταρχικὴ καὶ καθαρῶς λεξικογραφικὴ *Σούμμα*. ἐφ' ὅσον ὅμως τὸ ὄνομα *ΣΟΥΜΜΑ* δινόταν στὸ ἔργο ὁποσδήποτε καὶ κατὰ τὴν τελικὴ συγχώνευσιν καὶ ἀποτελέσει του, καὶ εἶναι εὐλόγο ὅτι ἀπὸ κεῖ καὶ πέρα παραφθάρηκε σὲ *ΣΟΥΜΑ*, *ΣΟΥΙΔΑ*, *ΣΟΥΔΑ*, γίνεται φανερό ὅτι ὁ Εὐστάθιος ἔχει ὑπ' ὄψιν του τὴ σήμερα σφζόμενη *Σούμμα*.

Σ Η Μ Ε Ι Ω Σ Ε Ι Σ

1. I. Bekker, *Suidae Lexicon*, Berolini 1854.
2. Εὐστάθιος Θεσσαλονίκης, *Παρεκβολαὶ εἰς τὴν Ὀμήρου Ὀδύσσειαν*, η 101 (1571).
3. Στράβων 7,7,12 (329). Στέφανος Βυζάντιος, *Ἑθνικά*, λ. "Ἄμυρος" Δωδώνη.
4. Κ. Σιαμάκης, *Τὸ ἀλφάβητο*, Θεσσαλονίκη 1988, 1, 123' Μ 1,123,2.
5. J. A. Fabricius, *Bibliotheca ecclesiastica*, Hamburgum 1718, 2, 117 κ.έ.
6. A. Adler, *Suidae Lexicon*, τ. 1-5, Lipsiae 1928-38.
7. P. Maas, *Der Titel des «Suidas»*, *BZ* 32 (1932), 1. τὸ 1960 ὁ S. G. Mercati ὑποστήριξε ὅτι ὁ τίτλος τοῦ ἔργου ἦταν *GUIDA*, κι ἔπειτα μεταγράφηκε στὴν ἑλληνικὴ καὶ ἂν

ντιγράφηκε διαδοχικά *GOYIAA*, *COYIAA* (= *ΣΟΥΙΑΑ*), *COYAA* (= *ΣΟΥΔΑ*). στις δυο παραδιδόμενες παραλλαγές και σ' αυτή την τρίτη και εικάζόμενη δίνονται διάφορες ἐρμηνείες. S. G. Mercati, *Intorno al titolo dei lessici di Suida-Suda e di Papia*, *Atti della Accademia Nazionale dei Lincei, Memorie, Classe di scienze notali, Storiche e filologiche*, serie VIII, vol. X, fasc. 1 (1960), κι ἔπειτα στὰ *Collectanea Byzantina* τοῦ S. G. Mercati, τ. 1, Bari 1970, σ. 638-701' ἰδιαιτέρως σ. 641' 643' 647' 649' 652' 658' 679.

8. Κ. Σιαμάκης, *Ἱερωνύμου De viris illustribus*, Θεσσαλονίκη 1992, [Βυζαντινὰ Κείμενα καὶ Μελέται, τ. 23], σ. 102-106.

9. Εἶναι τὰ λήμματα *Βασίλειος Ἀγκυρανός*, *Βασίλειος Καισαρείας*, *Γρηγόριος ὁ καὶ Θεόδωρος ... Νεοκαισαρείας*, *Γρηγόριος Ναζιανζοῦ (=Ναζιανζηνός)*, *Δάμασος Ῥώμης*, *Ἐπιφάνιος Κωνσταντίας τῆς Κύπρου*, *Εὐσέβιος ὁ Παμφίλου*, *Ἰουστίνος φιλόσοφος*, *Ἰούστος Τιβερίεὺς*, *Ἰωάννης Ἀντιοχεὺς ὁ Χρυσόστομος*, *Μεθόδιος Ὁλύμπου*, *Ναῦατος*, *Πολύκαρπος Σμύρνης*, *Φίλων Ἰουδαῖος*, *Ὠριγένης*, τὰ ὅποια στὸ *De viris illustribus* καταχωρίζονται ὡς βίοι 11, 14, 17, 23, 54, 65, 70, 81, 83, 89, 103, 114, 116, 117, καὶ 129.

10. Κ. Σιαμάκης, ἔνθ ἄνωτ., 103-4.

11. Κ. Κρουμπάχερ, *Ἱστορία τῆς βυζαντινῆς λογοτεχνίας* (μετάφρασι. Γ. Σωτηριάδου, ἔκδ. Ν. Τωμαδάκη) 3,570 (§ 233,3).

12. Κ. Κρουμπάχερ, ἔνθ. ἄνωτ.

13. A. Adler, *Suidae Lexicon*, εἰσαγωγή, κεφάλαιο γιὰ τὶς πηγές· ἔργα γραμματικὰ 7, γραμματολογικὰ 1, σχόλια 7, ἱστορικὰ 6, βιογραφικὰ 7, φιλοσοφικὰ 2, ποιητικὰ 3, παροιμιογραφικὰ 1, ὄνειροκριτικὰ 1, βιβλικὰ - ἐκκλησιαστικὰ 7, διάφορα 4.

14. Γεώργιος Κεδρηνός, *Σύνοψις ἱστοριῶν*, ἔκδ. B. G. Niebuhr (CSHB, Bonn 1838), σ. 442 448' 450.

Βυζαντινὰ 17 (1994), σ. 83-91' Θεσσαλονίκη
(Ἐπιστημονικὴ Ἑπετηρίδα τοῦ Κέντρου Βυζαντινῶν Ἑρευνῶν)

S U M M A R Y

The first, and indeed only, alphabetically arranged encyclopaedia in antiquity was edited for the last time around 1100, and has come down to us, owing to scribal errors, as the *Σοῦῖδα* or *Σούδα*. It was originally titled *Σούμμα* (= *Summa*), like other encyclopaedias of its time, such as Henricus Gandavensis' *Summa theologiae* and Thomas Aquinas' *Summa theologiae* and *Summa contra gentiles*. It was titled *Σούμμα* because it was a conflation of a number of earlier lexicons and encyclopaedias. At some point the title was erroneously copied as *ΣΟΥΜΑ*, with one M; later on the M was misread as ΙΑ, giving *ΣΟΥΙΑΑ*; and subsequently the I was omitted, giving *ΣΟΥΔΑ*.

Its 400 biographies of ancient Greek, Latin, Jewish, Christian, and Byzantine writers make the *Σούμμα* the largest surviving ancient literary work. Much material from Callimachus' *Πίνακες* eventually found its way into the *Σούμμα*'s pages; likewise later works by the Latin writers

Varro, Nepos, Suetonius, and Hieronymus, via the *Πίναξ* of Hesychius of Miletus, a Byzantine writer of the sixth century.

* * *

Siamakes K., *Ἡ Σούμμα (Σουΐδας – Σούδα)*. Βυζαντινά 17 (1994) 83-91. – Because of a scribal error the originally titled Σούμμα (= Summa) subsequently became known as Souda or Souidas. There are interesting observations made by S. on the formation and content of the oldest alphabetically arranged lexicon and encyclopaedia. – Karpozilos.

Byzantinische Zeitschrift 89 (1996), σ. 145· München.

* * *

Όταν τὸ 1992 τὸ Κέντρο Βυζαντινῶν Ἑρευνῶν μοῦ ζήτησε κι ἐξέδωκε τὴ διδακτορικὴ διατριβή μου «Ἱερωνύμου De viris illustribus» ὡς τόμο 23 τῆς σειρᾶς του «Βυζαντινὰ Κείμενα καὶ Μελέται», ἡ τότε γραμματέας του Ἰσμήνη Ἀνδρεάδου μὲ ῥώτησε· «Δὲν ἔχετε τίποτε ἄλλο νὰ ἐκδώσουμε;». τῆς εἶπα ὅτι ἔχω τὴ *Σούμμα*, καὶ μοῦ εἶπε «Φέρτε τὴν τὸ ταχύτερο νὰ τὴ δημοσιεύσουμε στὴν ἐπιστημονικὴ ἐπετηρίδα μας *Βυζαντινά*». ὅταν ὅμως ἡ μελέτη αὐτὴ πέρασε ἀπὸ τὸ Διοικητικὸ Συμβούλιο τοῦ Κέντρου, ἀπερρίφθη. (Τὸ Κέντρο Βυζαντινῶν Ἑρευνῶν διοικεῖται ἀπὸ συμβούλιο καθηγητῶν πανεπιστημίου προερχομένων ἀπὸ τὰ τμήματα Φιλολογίας, Ἱστορίας - Ἀρχαιολογίας, Θεολογίας, Νομικῆς, κι Ἀρχιτεκτονικῆς). ὁ καθ' ὕλην ἀρμόδιος εἰσηγητὴς γιὰ τὴ μελέτη μου εἰσηγήθηκε τὴν ἀπόρριψί της, καὶ οἱ ἄλλοι τὴν ἀπέρριψαν ἀσυζητητῇ καὶ παμψηφεῖ. μετὰ τὴν ἀπόρριψι λέει ἡ Ἀνδρεάδου στὸν εἰσηγητὴ· «Δὸς μου τὴ μελέτη, νὰ τὴ δώσω στὸν κ. Σιαμάκη». τῆς λέει ἐκεῖνος· «Θὰ τὴν κρατήσω λίγον καιρό». «Γιατί;». «Σὲ λίγες μέρες θὰ πάω στὴν Εὐρώπη, σ' ἓνα διεθνὲς ἐπιστημονικὸ συνέδριο, ὅπου θ' ἀνακοινώσω κάτι, καὶ θὰ μοῦ χρειαστῇ λίγο· θὰ παραπέμψω σ' αὐτὴ τὴ μελέτη, καὶ πρέπει νὰ τὴν ἔχω μαζί μου». ἡ Ἀνδρεάδου, νομικὸς καὶ γυναίκα μ' εὐρυμάθεια, ποῦ ἤξερε ὅτι ἡ μελέτη μου αὐτὴ εἶναι ἀνακοίνωσι καὶ τεκμηρίωσι μιᾶς σπουδαίας ἀνακαλύψεως, σὲ θέμα γιὰ τὸ ὁποῖο ἑκατοντάδες κορυφαῖοι φιλόλογοι τῆς γῆς ἐπὶ δυὸ αἰῶνες ἤδη εἶχαν σπάσει ἀκάρπως τὰ κεφάλια τους, προσπαθώντας νὰ δώσουν λύσι στὸ πρόβλημα –τὴν εἶχα ἐνημερώσει κι ἐγὼ ἄλλωστε–, τοῦ λέει· «Μὰ εἶναι ἄγνωστο ἀδημοσίευτο χειρόγραφο· πῶς θὰ παραπέμψης;». τῆς λέει ἐκεῖνος· «Γίνεται· θὰ παραπέμψω»· καὶ τὴν κράτησε. κι ἐκείνη μὲ εἰδοποίησε ἀμέσως. πάω στὸ γραφεῖο τοῦ εἰσηγητοῦ καὶ τοῦ λέω· «Ἔμαθα ὅτι ἡ μελέτη μου ἀπορρίφθηκε»· μοῦ λέει ψυχρὰ καὶ ἀγέρωχα· «Ναί· δὲν εἶναι δημοσιεύσιμη. δὲν εἶναι σωστά

αὐτὰ ποὺ γράφεις. χαζομάρες. κι ἔχει καὶ πολλὲς ἄλλες ἀτέλειες· πάρα πολλὲς γιὰ διδάκτορα. σὲ προφύλαξα νὰ μὴ γίνης ῥεζίλι τῶν σκυλιῶν». τοῦ λέω· «Μπορεῖς νὰ μοῦ δείξης τὶς πιὸ χοντρὲς ἀτέλειες; θέλω νὰ ἐρευνήσω τὸ θέμα περισσότερο, γιὰ κάποιο πιὸ παραδεκτὸ συμπέρασμα. καὶ σὲ παρακαλῶ μὴν κοινοποιήσης τὴ βοήθειά σου σ' ἐμένα· εἶμαι ὁλόκληρος διδάκτωρ, καὶ εἶναι μειωτικὸ γιὰ μένα». τὴ βγάζει ἀπὸ τὴν τσάντα του –ἐκεῖ τὴν εἶχε, ἐνῶ ἔπρεπε νὰ εἶναι στὸ φάκελλο τῆς γραμματείας–, γιὰ νὰ μοῦ κἀνὴ ὑποδείξεις, κι ἄρχισε νὰ λέη ἀρλουμπες. τὸν ἄκουγα μὲ πολλὴ προσοχή. σὲ μιὰ στιγμή τοῦ λέω· «Ἔχω κι ἐγὼ κάποιες ἀμφιβολίες, καὶ θέλω κυρίως νὰ μοῦ πῆς ἂν εἶναι σωστὸ αὐτὸ ἐδῶ, ποὺ λέω,... δὸς μου λίγο τὸ χειρόγραφο νὰ τὸ βρῶ...», κι ἀπλώνοντας τὸ χέρι τὴν παίρνω ἀπὸ τὸ χέρι του. μόλις τὴν πῆρα, τὴ βάζω στὸ χαρτοφύλακά μου, τοῦ ὁποῖου τὸ φερμουὰρ τὸ εἶχα προμελετημένα ἀνοιχτό, χωρὶς νὰ φαίνεται, σηκώνομαι ὀρθιος καὶ τοῦ λέω· «Ἄσε καλλίτερα· τὴν ἀποσύρω· δὲν εἶναι δημοσιεύσιμη». τὸν χαιρέτησα, ἄνοιξα τὴν πόρτα, καὶ βγῆκα ἔξω. σηκώνεται κι ἐκεῖνος ἀνάστατος, βγαίνει στὸ διάδρομο, καὶ μοῦ λέει· «Μιὰ στιγμή, μὴ φεύγης· γιατί ἀποθαρρύνεσαι ἀπὸ μικρολάθη σου; σὰν παιδὶ κάνεις. σοῦ κάνω μερικὲς ὑποδείξεις, καὶ τὴ βελτιώνεις. θὰ ξαναπροσπαθήσω νὰ ἐγκριθῇ, καὶ σὲ βεβαιώνω ὅτι ἡ πρότασί μου αὐτὴ τὴ φορὰ θὰ γίνῃ ἀποδεκτὴ. φέρτην μου...». δὲν ἀπάντησα, οὔτε γύρισα νὰ τὸν κυττάξω. ἔφυγα. κατάλαβα ὅτι δὲν θὰ ἦταν εὐγενικὸ ἐκ μέρους μου νὰ τοῦ τὴν ἀφήσω νὰ τὴν ἔχη πειρασμὸ μέσα στὴν τσάντα του. ἔχω πολλὴ κατανόησι. καὶ μ' ἄρέσει νὰ βοηθῶ τοὺς ἀνθρώπους νὰ διατηροῦν τὴν ἀρετὴ τους ἀχτύπητη. πάω στὸ γραφεῖο τῆς Ἀνδρεάδου καὶ τῆς λέω· «Τοῦ τὴν πῆρα». «Τί; τόσο εὐκολα; ἐγὼ δὲν τὰ κατάφερα. δὲν τὸ πιστεύω!». ἔπειτα ἀπὸ λίγο μοῦ λέει· «Μοῦ ἔχετε ἐμπιστοσύνη;». «Ἀπόλυτη». «Δώστε μου τὴ μελέτη, θὰ τὴ βάλω στὸν τόμο ἐγώ, χωρὶς τὴν ἔγκρισιν κανενός. δὲν τοὺς λογαριάζω. κι αὐτὸς καὶ οἱ ἄλλοι θὰ τὴ δοῦν μόνον δημοσιευμένη». τῆς τὴν ἔδωσα, τὴν κλείδωσε στὸ χρηματοκιβώτιο, καὶ μὲ προσέλαβε ἐπιμελητὴ καὶ διορθωτὴ τοῦ τόμου. ἐκτὸς ἀπ' αὐτὴν κι ἐμένα καὶ τοὺς ἀνήξερους τυπογράφους, κανεῖς πιά δὲν τὴν εἶδε ἀδημοσίευτη. εἶχε χρηματίσει ἰδιαιτέρᾳ πρωθυπουργοῦ. ὅταν θύμωνε, κατουριοῦνταν ὅλοι. μ' ἐκτιμοῦσε δὲ πολύ. κατ' ἐπανάληψιν μοῦ ἔλεγε· «Σᾶς σέβομαι». κι ἔτσι ἡ μελέτη μου αὐτὴ, ἡ *Σούμμα*, δημοσιεύτηκε στὰ Βυζαντινά, τ. 17 (1994). ὁ εἰσηγητὴς τὴν παρακάλεσε κατ' ἐπανάληψιν νὰ μὲ πείσῃ ἐκείνη νὰ τὴν ξαναὑποβάλω, καὶ ἡ λέαινα τοῦ ἔλεγε· «Ὅχι». μιὰ φορὰ, πρὸς τὸ τέλος τῆς ἐκτυπώσεως τοῦ τόμου, τοῦ εἶπε· «Ἔπρεπε νὰ δημοσιευθῇ ἡ μελέτη ἐκείνη τοῦ κ. Σιαμάκη· κακῶς εἶχε ἀπορριφθῇ». κι ἐκεῖνος τῆς εἶπε· «Μὰ δὲν ἔφτανε καὶ τὸ κονδύλιο· αὐτὸς ἦταν ὁ κύριος λόγος». τοῦ λέει· «Καὶ δὲν μοῦ τῶπες τότε!..».

καὶ φρόντισε ἡ Ἀνδρεάδου νὰ περισσέψῃ κάτι λίγο ἀπὸ τὸ κονδύλιο, τὸ ὁποῖο ἐπιστράφηκε στὸ δημόσιο. καὶ στὸ τέλος τοῦ τὸ βρόντηξε· ὅτι «Καὶ περισσεψαν χρήματα». σ' ἐμένα, ὅταν μὲ πλήρωνε γιὰ τὴν ἐπιμέλεια τοῦ τόμου, εἶπε· «Γιὰ τὴ δουλειά σας ἡ ἀμοιβή σας ἔπρεπε νὰ εἶναι μεγαλείτερη, τοῦλάχιστον ὅση ἦταν ἡ ἀμοιβή τοῦ ἐπιμελητοῦ τοῦ προηγούμενου τόμου. μείωσα τὴν ἀμοιβή σας, γιατί ἤθελα νὰ μοῦ περισσέψουν χρήματα ὅπωςδὴποτε· ἔτσι κι ἔτσι». ἦταν ἄγρια λέαινα, ἀλλ' ἐντιμὴ λέαινα. τώρα, πολλὰ χρόνια συνταξιούχος πιά, εἶναι ἓνα πολὺ ἡμερο ἀρνάκι, ποὺ ὅλη μέρα διαβάζει. εἶναι φιλομαθὴς καὶ πολυμαθής.

Κατὰ τὸ εἰωθὸς ἡ Ἀνδρεάδου ἔστειλε τὰ *Βυζαντινὰ* σὲ πολλὰ πανεπιστήμια βιβλιοθήκες καὶ περιοδικὰ τοῦ ἐσωτερικοῦ καὶ τοῦ ἐξωτερικοῦ, ὁπότε τὸ *Byzantinische Zeitschrift*, ἓνα ἀπὸ τὰ κορυφαῖα φιλολογικὰ περιοδικὰ τοῦ κόσμου, ἔκανε τὴν κατὰ τὴν πάγια τακτικὴ του λιτὴ ἀλλὰ πολὺ λαχταριστὴ σὲ κάθε φιλόλογο παρουσιάσι τῆς μελέτης μου στὴν εἰδικὴ καὶ περίφημη στήλῃ του, στὴν ὁποία φιλοδοξεῖ νὰ περιληφθῇ κάποτε κάθε φιλόλογος, ἀκόμη καὶ γιὰ νὰ κριτικαριστῇ σκληρά. διότι καὶ μόνο ἡ συμπερίληψί του σ' αὐτὴ εἶναι τιμὴ μεγάλη. κι ἐμένα τὸ περιοδικὸ μοῦ κάνει μόνο τιμητικὴ παρουσιάσι, χωρὶς νὰ μὲ κριτικάρῃ καθόλου· τὸ μέγιστο τῆς τιμῆς. καὶ νὰ σκεφθῇ κανεὶς ὅτι στὴ μελέτῃ μου αὐτὴ ἀπορρίπτω τὶς ἀπόψεις γιὰ τὴ *Σούμμα* τῶν Maas καὶ Dölger, ποὺ τὴν ἤθελαν *Σούδα*, χωρὶς νὰ λέν ὅτι τὴ γραφὴ *Σούδα* τὴν πῆραν ἀπὸ τὸ κριτικὸ ὑπόμνημα τῆς Alder (1928) καὶ χωρὶς ὁ Dölger (1936) νὰ φανερώνῃ ὅτι κλέβει τὴν «ἐπιτυχία» τοῦ Maas (1932)· κι ἐγὼ τοὺς καταγγέλλω. καὶ ἦταν ὁ μὲν Maas στενὸς συνεργάτης τοῦ *Byzantinische Zeitschrift*, ὁ δὲ Dölger διευθυντὴς του.

Κι ἐπικράτησε πλέον διεθνῶς ἡ ἄποψί μου, ἡ ἀνακάλυψί μου.

Ἐδῶ σ' αὐτὴ τὴ θέσι ἀφιερώνω τὴ *Σούμμα* στὴν κ. Ἰσμήνη Ἀνδρεάδου, χωρὶς τὴν ὁποία τὴ φιλολογικὴ αὐτὴ ἀνακάλυψι καὶ μελέτῃ μου σήμερα δὲν θὰ τὴ χαιρόμουν ὡς ἔργο μου ἐγὼ καὶ δὲν θὰ σεμνυνόμουν γι' αὐτὴ τὴν ἐπιτυχία μου ἐγώ, ἀλλὰ κάποιος ἄλλος.

ΜΕΛΕΤΕΣ

ΠΕΡΙΟΔΙΚΗ ΕΚΔΟΣΙ

Δρος ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΣΙΑΜΑΚΗ

15

ΤΕΥΧΟΣ 15 - ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ 2013
ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΔΟΝΑΞ
ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ

ΔΟΝΑΞ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

1. Ἱατρικὴ καὶ ὑγειονομία στὴν Παλαιὰ Διαθήκη	387
2. <i>Σκευὴ ἀνδρὸς ἐπὶ γυναικί</i>	442
3. Τὸ ἀλφαβητάριο τῆς ἁξίας γυναίκας	453
4. Στοιχεῖα τῆς ὕλης γνωστὰ στὴν ἀρχαιότητα	461
5. Ἡ Σούμμα (Σουῖδας - Σούδα)	471
Εὑρετήρια	484
1. Βιβλικὰ χωρία	484
2. Ὄνόματα	491
Περιεχόμενα	502

ISBN 978-960-7127-32-7
ISSN 2241-7192